

**ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА (ДЕРЖАВНА) АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

**ДОПОВІДЬ
ПРО СТАН НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО
СЕРЕДОВИЩА В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
У 2023 РОЦІ**

**Харків
2024 р.**

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АТ	– акціонерне товариство
БСК	– біохімічне споживання кисню
ВАТ	– відкрите акціонерне товариство
ВО	– виробниче об'єднання
ВТ	– відкрите товариство
ВУВГ	– виробниче управління водного господарства
ВУВКГ	– виробниче управління водоканалізаційного господарства
КВВКП	– комунальне виробниче водоканалізаційне підприємство
ГДК	– гранично допустима концентрація
ДВУ	– державне-виробниче управління
ДІВ	– джерело іонізуючого випромінювання
ДКП	– державне комунальне підприємство
ДЛГО	– державне лісогосподарське об'єднання
ДП	– державне підприємство
ЄДРПОУ	– єдиний державний реєстр підприємств організацій установ
ЗАТ	– закрите акціонерне товариство
ІЗА	– індекс забруднення атмосфери
ІЗВ	– індекс забруднення води
НПП	– національний природний парк
КБО	– комплекс біологічної очистки
ПАТ	– публічне акціонерне товариство
ПрАТ	– приватне акціонерне товариство
ПЗРВ	– пункт захоронення радіоактивних відходів
ПЗФ	– природно-заповідний фонд
ПСЗ	– пункт спостереження
ПГ	– парникові гази
РАВ	– радіоактивні відходи
РЛП	– регіональний ландшафтний парк
СГЯ	– стихійні гідрометеорологічні явища
смт	– селище міського типу
у.п.	– умовного палива
ТЕС	– теплова електростанція
ТОВ	– товариство з обмеженою відповідальністю
ХСК	– хімічне споживання кисню

ЗМІСТ

Вступне слово	7
1. Загальні відомості	8
1.1 Географічне розташування та кліматичні особливості території області.....	8
1.2. Соціальний та економічний розвиток території області.....	8
2. Атмосферне повітря	11
2.1. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.....	11
Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.....	11
Основні забруднювачі атмосферного повітря (за видами економічної діяльності)	14
2.2 Транскордонне забруднення атмосферного повітря.....	15
2.3. Якість атмосферного повітря в населених пунктах.....	16
2.4. Стан радіаційного забруднення атмосферного повітря	18
2.5. Вплив забруднюючих речовин на здоров'я людини та біорізноманіття.....	20
2.6. Державна політика та заходи у сфері поліпшення та відновлення стану атмосферного повітря.....	22
3. Зміна клімату	24
3.1. Тенденції зміни клімату.....	24
3.2. Політика та заходи у сфері скорочення антропогенних викидів парникових газів та адаптації до зміни клімату.....	26
3.3. Політика та заходи у сфері охорони озонного шару.....	30
4. Водні ресурси	31
4.1. Водні ресурси та їх використання.....	31
Загальна характеристика	31
Водокористування та водовідведення.....	32
4.2. Забруднення поверхневих вод.....	33
Скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та очистка стічних вод	33
Основні забруднювачі водних об'єктів (за сферами діяльності).....	34
Транскордонне забруднення поверхневих вод	35
4.3. Стан поверхневих вод	35
Екологічний стан та потенціал масивів поверхневих вод.....	36
Хімічний стан масивів поверхневих вод.....	36
Мікробіологічна оцінка якості вод з огляду на епідемічну ситуацію.....	36
Радіаційний стан поверхневих вод	38
4.4. Екологічний стан Азовського та Чорного морів.....	38
4.5. Державна політика та заходи щодо поліпшення стану водних об'єктів.....	38
5. Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідного фонду та формування національної екологічної мережі	38
5.1. Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, формування національної екологічної мережі.....	38
Загальна характеристика.....	38
Загрози та вплив антропогенних чинників на структурні елементи екомережі, біологічне та ландшафтне різноманіття.....	39

Заходи щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.....	41
Формування національної екомережі.....	42
Біобезпека та поводження з генетично модифікованими організмами.....	46
5.2. Охорона, використання та відтворення рослинного світу.....	46
Загальна характеристика рослинного світу	46
Охорона, використання та відтворення лісів та інших рослинних ресурсів.....	51
Охорона та відтворення видів рослин та грибів, занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію міжнародних договорів.....	52
Охорона природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.....	54
Охорона, використання та відтворення зелених насаджень.....	55
Інвазійні чужорідні види рослин у флорі в межах області.....	56
5.3. Охорона, використання та відтворення тваринного світу.....	57
Загальна характеристика тваринного світу	57
Стан і ведення мисливського господарства.....	59
Стан і ведення рибного господарства.....	60
Охорона та відтворення видів тварин, занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію міжнародних договорів.....	61
Охорона, використання та відтворення водних біоресурсів.....	62
Інвазійні чужорідні види тварин у фауні в межах області.....	63
5.4. Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні.....	65
Стан і перспективи розвитку природно-заповідного фонду.....	65
Водно-болотні угіддя міжнародного значення.....	67
Біосферні резервати та Всесвітня природна спадщина.....	67
Формування Смарагдової мережі.....	68
5.5. Еколого-освітня та рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.....	69
5.6. Державна політика та заходи збереження біорізноманіття.....	71
6. Земельні ресурси та ґрунти.....	71
6.1. Структура та стан земель.....	71
Структура та динаміка основних видів земельних угідь	74
Стан ґрунтів.....	76
Деградація земель	80
6.2. Основні чинники антропогенного впливу на земельні ресурси та ґрунти.....	82
6.3. Державна політика та заходи у сфері охорони земель.....	82
Практичні заходи	84
Нормативно-правове, фінансове та інституційне забезпечення, міжнародне співробітництво.....	86
7. Надра.....	87
7.1. Мінерально-сировинна база.....	87
Стан та використання мінерально-сировинної бази.....	87
7.2. Система моніторингу геологічного середовища.....	88
Підземні води: ресурси, використання, якість.....	88
Екзогенні геологічні процеси.....	89
7.3. Дозвільна діяльність у сфері використання надр.....	89
7.4. Геологічний контроль за вивченням та використанням надр.....	90

7.5. Державна політика та заходи щодо геологічного вивчення та раціонального використання надр.....	91
8. Відходи.....	91
8.1. Структура утворення та накопичення відходів.....	91
8.2. Поводження з відходами (збирання, зберігання, утилізація та видалення).....	92
8.3. Транскордонне перевезення небезпечних відходів.....	95
8.4. Державна політика у сфері поведження з відходами.....	96
9. Екологічна безпека.....	96
9.1. Екологічна безпека як складова національної безпеки.....	96
9.2. Об'єкти підвищеної небезпеки.....	98
9.3. Радіаційна безпека.....	99
Стан радіоактивного забруднення території Харківської області.....	99
Поводження з радіоактивними відходами.....	101
Стан радіаційної безпеки у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення.....	103
9.4. Екологічна безпека на територіях, які зазнали впливу внаслідок збройної агресії проти України.....	104
Шкода, завдана земельним ресурсам.....	104
Втрати надр.....	105
Збитки, завдані водним ресурсам.....	106
Шкода, завдана атмосферному повітрю.....	107
Втрати лісового фонду.....	107
Збитки, завдані природно-заповідному фонду.....	107
9.5. Державна політика та заходи з забезпечення екологічної безпеки.....	108
10. Промисловість та її вплив на навколишнє природне середовище.....	109
10.1. Структура та обсяги промислового виробництва.....	109
10.2. Вплив на навколишнє середовище.....	109
Гірничодобувна промисловість.....	109
Металургійна промисловість.....	112
Хімічна та нафтохімічна промисловість.....	113
Харчова промисловість.....	114
10.3. Державна політика та заходи з екологізації промислового виробництва.....	114
11. Сільське господарство та його вплив на навколишнє природне середовище....	116
11.1. Тенденції розвитку сільського господарства.....	116
11.2. Вплив на навколишнє середовище.....	118
Внесення мінеральних і органічних добрив на оброблювані землі та під багаторічні насадження.....	118
Використання пестицидів.....	118
Зрошення та осушення земель.....	118
Тенденції в тваринництві.....	119
11.3. Органічне сільське господарство.....	119
11.4. Державна політика та заходи з екологізації сільського господарства.....	120

12.	Енергетика та її вплив на навколишнє природне середовище.....	121
12.1.	Структура виробництва та використання енергії	121
12.2.	Ефективність енергоспоживання та енергозбереження.....	121
12.3.	Вплив енергетичної галузі на навколишнє природне середовище.....	122
12.4.	Використання відновлювальних джерел енергії та розвиток альтернативної енергетики.....	122
12.5.	Державна політика та заходи щодо зменшення впливу енергетики на навколишнє природне середовище.....	123
13.	Транспорт та його вплив на навколишнє середовище.....	124
13.1.	Транспортна мережа Харківської області.....	124
	Структура та обсяги транспортних перевезень.....	124
	Склад парку та середній вік транспортних засобів.....	125
13.2.	Вплив транспорту на навколишнє середовище.....	126
13.3.	Державна політика та заходи щодо зменшення впливу транспорту на навколишнє середовище.....	126
14.	Стале споживання та виробництво.....	128
14.1.	Тенденції та характеристика споживання.....	128
14.2.	Запровадження елементів сталого споживання та виробництва.....	129
15.	Державне управління у сфері охорони навколишнього природного середовища.....	129
15.1.	Національна та регіональна екологічна політика	129
15.2.	Удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища.....	132
15.3.	Державний нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища.....	134
15.4.	Виконання державних цільових екологічних програм.....	134
15.5.	Державна політика у сфері моніторингу навколишнього природного середовища.....	135
15.6.	Оцінка впливу на довкілля.....	137
15.7.	Економічні засади природокористування.....	138
	Економічні механізми природоохоронної діяльності	138
	Стан фінансування сфери охорони навколишнього природного середовища...	138
15.8.	Технічне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.....	139
15.9.	Державне регулювання природокористування.....	140
15.10.	Стан та перспективи наукових досліджень у галузі охорони навколишнього природного середовища.....	142
15.11.	Участь громадськості в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються охорони навколишнього природного середовища.....	146
15.12.	Екологічна освіта та інформування.....	147
15.13.	Міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища.....	152
	Висновки.....	158

Вступне слово

Кожна свідома людина обов'язково має мати загальне уявлення про особливості сучасного екологічного стану та про основні напрямки державної політики в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки.

Однією з умов сталого економічного і соціального розвитку області та України в цілому є охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів та збереження екологічної безпеки життєдіяльності населення.

У щорічній доповіді про стан навколишнього природного середовища в Харківській області у 2023 році (далі – РЕГІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ) наведено систематизовані дані щодо стану навколишнього природного середовища в області з характеристиками повітряного басейну, водних об'єктів, земельних ресурсів, рослинного і тваринного світу, проведено аналіз стану і використання природних ресурсів у порівнянні з попередніми роками.

Офіційну інформацію для підготовки РЕГІОНАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ надали: Департамент житлово-комунального господарства та паливно-енергетичного комплексу, Департамент науки і освіти, Департамент культури і туризму, Департамент економіки і міжнародних відносин, Департамент агропромислового розвитку Харківської обласної державної (військової) адміністрації, Головне управління Держгеокадастру у Харківській області, Головне управління статистики у Харківській області, Північне-східне міжрегіональне управління лісового та мисливського господарства, Слобожанський лісовий офіс ДП «Ліси України», Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського», Харківський регіональний центр Державної установи «Інститут охорони ґрунтів», Харківський регіональний центр з гідрометеорології, Державна екологічна інспекція у Харківській області, Сіверсько-Донецьке басейнове управління водних ресурсів Державного агентства водних ресурсів України, Регіональний офіс водних ресурсів у Харківській області, Управління Державного агентства з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм у Харківській області, науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем», національні природні парки, що знаходяться на території області, та інші.

У підготовці матеріалів для РЕГІОНАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ за 2023 рік брали участь фахівці Департаменту захисту довкілля та природокористування Харківської обласної державної (військової) адміністрації (далі – Департамент): Андрій Нерета – директор Департаменту – керівник авторського колективу, керівники структурних підрозділів Департаменту – Тетяна Михайличенко, Алла Стребкова, Олег Теремило, Дмитро Топчій.

1. Загальні відомості

1.1. Географічне розташування та кліматичні особливості території області

Харківська область розташована на північному сході України на території двох природних зон Лівобережної України – лісостепу і степу в межах водорозділу, що відокремлює басейни Сіверського Донця і Дніпра.

Регіон є прикордонною територією та на півночі межує з Белгородською областю Російської Федерації, на сході – з Луганською, на південному сході – з Донецькою, на півдні – з Дніпропетровською, на заході – з Полтавською та на північному заході – з Сумською областями України.

Площа території Харківщини складає 31 418,5 км², що становить 5,2 % території України, довжина із сходу на захід – 225 км, з півночі на південь – 210 км.

Рельєф Харківщини – хвиляста рівнина, яка розмежована річковими долинами, ярами та балками. Основні його риси визначаються приуроченістю території до басейнів рік Сіверського Донця (75 % території області) та Дніпра (25 % території).

Ріка Сіверський Донець – головна водна артерія Харківщини – є притокою Дону, на території області ця річка несе свої води протяжністю 375 км (загальна її довжина 1053 км). Її основні притоки на території області – ріки Оскіл, Уди, Берека, Харків, Лопань, Сухий Торець, Балаклійка, Вовча, Великий Бурлук.

Клімат Харківської області помірно континентальний. Формується він у результаті взаємодії трьох основних факторів: сонячної радіації, циркуляції атмосфери і характеру підстилаючої поверхні. Оскільки довжина території області з заходу на схід незначна і коливання висот невеликі, варіація клімату даної території не істотна.

В Харківській області достатньо сприятливі кліматичні умови, барвистий ландшафт і наявність цілющих мінеральних джерел, відноситься до областей із середнім рекреаційним потенціалом та входить до складу наддніпрянсько-слобожанського рекреаційно-туристичного району країни.

1.2. Соціальний та економічний розвиток території області

З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну Харківська область потрапила в зону активних бойових дій. Ураховуючи, що протягом війни на території області пошкоджено та знищено більше 60 тисяч об'єктів, майже вся промисловість області зазнала критичного падіння обсягів виробництва.

З причин безпекової ситуації (постійні обстріли окупантами цивільної і виробничої інфраструктури), труднощів із логістикою та браком обігових коштів, у перші місяці війни понад 80% підприємств були змушені призупинити виробництво, тисячі людей втратили робочі місця.

За розрахунковими даними, у 2023 році підприємствами регіону реалізовано продукції (товарів, послуг) на суму 187,5 млрд грн. Частка області у

загальнодержавному обсязі реалізованої промислової продукції складає 5,7% (для порівняння, у довоєнному 2021 році – 6,5%).

Підприємствами агропромислового комплексу у 2023 році зібрано 2,5 млн тонн зернових та зернобобових культур, середня урожайність склала 46,5 ц/га, у тому числі пшениці зібрано 981,9 тис. тонн (із якої продовольчої близько 0,5 млн тонн). Зібрано 1,1 млн тонн соняшнику при середній урожайності 21,8 ц/га. Вирощеного врожаю зернових та олійних культур достатньо для задоволення внутрішніх потреб області, а також для часткової реалізації на експорт.

Через військову агресію Російської Федерації область втратила більше ніж 50% продукції тваринництва, а по деяких її видах втрати склали до 70%.

За 2023 рік усіма категоріями господарств по області вироблено 214,2 тис. тонн молока. Реалізовано худоби та птиці на забій (у живій вазі) 44,2 тис. тонн. Вироблено 256,4 млн штук яєць.

Станом на 01.01.2024 у всіх категоріях господарств: поголів'я великої рогатої худоби склало 85,6 тис. голів; поголів'я свиней – 90,5 тис. голів; поголів'я овець та кіз – 25,4 тис. голів; поголів'я птиці – 4597,3 тис. голів.

У цілому станом на 31 грудня 2023 року (за розрахунковими даними НБУ на підставі наявної інформації підприємств, які мали змогу подавати звіти, та будуть уточнені після отримання повної інформації після припинення/скасування воєнного стану в Україні) загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (наростаючим підсумком з початку інвестування), залучених в Харківську область, склав 623,0 млн доларів США.

Станом на 31 грудня 2023 року в економіку Харківської області було внесено прямих іноземних інвестицій: з країн ЄС – 323,5 млн доларів США (51,9%), з інших країн – 299,5 млн доларів США (48,1%).

Структура прямих інвестицій (інструменти участі в капіталі) за видами економічної діяльності Харківської області станом на 31 грудня 2023 року:

- на промислових підприємствах зосереджено 361,6 млн доларів США (58,1%);

- на підприємствах з оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 73,9 млн доларів США (11,9%);

- в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном – 49,6 млн доларів США (8,0%);

- у підприємствах сільського, лісового та рибного господарства зосереджено 46,7 млн доларів США (7,5%);

- в організаціях, що здійснюють діяльність у сфері інформації та телекомунікацій – 42,6 млн доларів США (6,8%).

За 2023 рік зовнішньоторговельний оборот товарами по Харківській області склав 2322,3 млн доларів США та збільшився порівняно з 2022 роком на 8,9%.

Експортні поставки зменшились на 11,6% і склали 778,0 млн доларів США.

Імпортні надходження збільшились на 23,3% і склали 1544,3 млн доларів США.

Негативне сальдо склало 766,3 млн доларів США (у 2022 році також негативне – 373,2 млн доларів США).

Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,50 (у 2022 році – 0,70).

Зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами 151 країни світу.

Обсяг роздрібною торгівлі за даними Головного управління статистики у Харківській області в 2023 році збільшився на 65% у порівнянні з 2022 роком.

Незважаючи на складну ситуацію в Україні та Харківській області, викликану продовженням протягом 2023 року воєнного стану, тимчасову міграцію населення, зниження доходів споживачів, яке, в свою чергу, вплинуло на попит населення на товари і послуги, споживчий ринок області мав тенденцію на відновлення. В регіоні працюють майже всі торговельні мережі, зокрема: «Клас», «Рост», «Харків», «Сільпо», «АТБ маркет», «Чудо-маркет», «Велмарт», «Посад», «Метро», «Аврора», «Ева», «Простор», «Епіцентр» та інші. Також здійснюють роботу мережі невеликих продовольчих магазинів: «Кулиничі», «Салтівський м'ясокомбінат», «Хазар», «Агромол», «Кисет» тощо, ринки і торговельні майданчики, підприємства ресторанного господарства та сфери побутового обслуговування. Крім того, відкриваються нові крамниці продовольчих, побутових, будівельних товарів тощо. Перебоїв з постачанням продукції в області не спостерігалось.

У 2023 році підприємствами області вироблено будівельної продукції на 20,3 млрд грн (12,5% від загальнодержавного обсягу). Уведено в експлуатацію 260,6 тис. кв. м загальної площі житла (у 6 разів більше ніж у 2022 році).

В умовах воєнного стану головним завданням було недопущення масового скорочення працівників та соціальний захист і працевлаштування безробітних.

Протягом 2023 року працевлаштовано 8,9 тис. безробітних, з них 1,3 тис. – внутрішньо переміщені особи; залучено до професійного навчання 2,5 тис. безробітних, 1503 особи отримали ваучери для здійснення перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Незважаючи на бойові дії на території області, у 2023 році за рішеннями місцевих рад на організацію громадських та інших робіт тимчасового характеру було направлено з місцевих бюджетів територіальних громад області майже 5,8 млн грн, до тимчасових робіт залучено 5 тис. безробітних, що надало їм додаткову матеріальну підтримку.

Забезпечено активну інформаційно-консультаційну роботу серед роботодавців області з метою максимального використання діючих законодавчих компенсаторних механізмів, направлених на забезпечення зайнятості населення та ВПО.

Зокрема, протягом 2023 року:

- 66 роботодавців області отримали компенсацію фактичних витрат зі сплати ЄСВ за працевлаштування окремих категорій населення та осіб, які перебували у статусі безробітного понад 6 місяців, на загальну суму 240,3 тис грн, що дозволило працевлаштувати 78 осіб;

- 21 роботодавець отримав компенсацію 50% фактичних витрат на оплату праці за працевлаштування 22 осіб на суму 118,1 тис грн;

- 6 роботодавців отримали компенсацію у розмірі 50% мінімальної заробітної плати за працевлаштування 10 осіб на загальну суму 23,9 тис грн;

- 378 роботодавців отримали компенсацію витрат на оплату праці за працевлаштування 855 ВПО, загальна сума до відшкодування склала більше 10,8 млн грн;

- 148 суб'єктів малого підприємництва отримали компенсацію фактичних витрат зі сплати ЄСВ за працевлаштування на нове робоче місце 225 зареєстрованих безробітних на суму 346,9 тис грн;

- 48 роботодавців отримали компенсацію витрат на оплату праці 67 безробітним з числа ВПО на суму 1025,6 тис грн.

Станом на 01.01.2024 в Харківській області розглянуто 97 бізнес-планів на отримання мікрогрантів (єРобота) ВПО, прийнято рішення про надання мікрогранту 48 ВПО, 23 ВПО профінансовано проект мікрогранту на суму 11 916,3 тис грн (в області програма запрацювала з 01.04.2023).

2. Атмосферне повітря

2.1. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря

На сучасний стан забруднення атмосферного повітря Харківської області впливають викиди забруднюючих речовин від пересувних та стаціонарних джерел забруднення, а також щоденні викиди забруднюючих речовин через вибухи та пожежі внаслідок активних бойових дій на території регіону. Одночасно з цим, вимушене використання альтернативних джерел енергії (твердого палива, дизельгенераторів тощо) під час планових та аварійних відключень електропостачання також погіршує якість атмосферного повітря.

Основними стаціонарними забруднювачами атмосферного повітря у Харківській області залишаються Зміївська ТЕС ПАТ «Центренерго» (63,5% від загальної кількості викидів в регіоні), ПрАТ «Харківська ТЕЦ-5» (8,95%), об'єкти Філії Газопромислове управління «Шебелинкагазвидобування» АТ «Укргазвидобування» (більше 8%).

Переважну більшість викидів від пересувних джерел в Харківській області дає автомобільний транспорт, значно менше – виробничий транспорт.

Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря

За інформацією Головного управління статистики у Харківській області (дані можуть бути уточнені) викиди забруднюючих речовин та парникових газів від стаціонарних джерел у 2023 році становлять 38,8 тис. тонн, що на 15,6 тис. тонн більше ніж у 2022 році та на 34,6 тис. тонн менше ніж у довоєнному 2021 році. Динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за останні 3 роки наведена в таблиці 2.1.1.

Динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря
за 2023 рік та два попередніх роки

Таблиця 2.1.1

Показники	2021 рік	2022 рік (дані можуть бути уточнені)	2023 рік (дані можуть бути уточнені)
1	2	3	4
Загальна кількість (одиниць) дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, виданих у поточному році суб'єкту господарювання, об'єкт якого належить до:	475	115	162
другої групи	122	22	33
третьої групи	353	93	129
Викиди забруднюючих речовин та парникових газів від стаціонарних джерел, тис. тонн	73,3717	23,2445	38,8376
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел у розрахунку на км ² , тонн	2,335	0,740	1,236
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел у розрахунку на одну особу, кг	28,231	_*	_*

* – дані відсутні, за інформацією Головного управління статистики у Харківській області, зважаючи на відсутність адміністративних даних, подання яких вимагається відповідно до норм чинного законодавства, формування та поширення органами державної статистики об'єктивної розрахункової статистичної інформації з урахуванням чисельності наявного населення станом на 01.01.2023 призупинено.

Із загальної кількості викидів забруднюючих речовин найбільшу частину становлять діоксид та інші сполуки сірки – 47,3%, речовини у вигляді твердих суспендованих частинок – 21,5%, оксид вуглецю (9,6%), діоксид азоту – 10,4%. Крім того, від стаціонарних джерел забруднення у 2023 році в атмосферу надійшло 3,8 млн тонн діоксиду вуглецю.

Кількісні зміни підприємств, які мали викиди, та динаміку викидів забруднюючих речовин і парникових газів в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення по районах Харківської області у 2023 році наведено в таблиці 2.1.2.

Кількість викидів забруднюючих речовин і парникових газів в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення по районах Харківської області у 2023 році

Таблиця 2.1.2

Район області	Кількість підприємств, які мали викиди*		Кількість викидів*		
	всього, одиниць	у % до попереднього року	тонн	у % до попереднього року	збільшення/зменшення проти 2022 року
1	2	3	4	5	6
Область-всього	361	97,0	38837,638	167,1	15593,105
Богодухівський	47	114,6	1662,894	106,8	105,757
Ізюмський	21	91,3	3074,216	133,7	774,590
Красноградський	32	106,7	1125,166	110,8	109,930
Куп'янський	11	68,8	526,016	144,8	162,720
Лозівський	20	90,9	417,201	95,7	- 18,556
Харківський	197	95,6	6817,058	151,2	2308,927
Чугуївський	33	97,1	25215,087	193,0	12149,737

* – за інформацією Головного управління статистики у Харківській області дані наведено без урахування тимчасово окупованих територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії. Інформація сформована на основі фактично поданих підприємствами звітів (рівень звітування становив 74,8%).

Динаміку викидів найпоширеніших забруднюючих речовин в атмосферне повітря по районах Харківської області наведено в таблиці 2.1.3.

Динаміка викидів стаціонарними джерелами в атмосферне повітря діоксиду сірки та діоксиду азоту в цілому по області та в розрізі районів Харківської області

Таблиця 2.1.3

Населені пункти, райони	2022 рік			2023 рік			Темпи зростання (зменшення) обсягів викидів у 2023 році до обсягів 2022 року, %		
	Обсяг викидів, тис. тонн	в тому числі		Обсяг викидів, тис. тонн	в тому числі		Всього	в тому числі	
		діоксид сірки	діоксид азоту		діоксид сірки	діоксид азоту		діоксид сірки	діоксид азоту
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Область - всього	23,227	7,356	3,094	38,838	18,358	4,034	249,6	249,6	130,4
Богодухівський	1,557	0,026	0,114	1,663	0,042	0,113	161,5	161,5	99,1
Ізюмський	2,3	0,002	0,407	3,074	0,005	0,469	250,0	250,0	115,2
Красноградський	1,015	0,014	0,075	1,125	0,014	0,050	100,0	100,0	66,7
Куп'янський	0,363	0,001	0,008	0,526	0,0001	0,010	10,0	10,0	125,0
Лозівський	0,436	0,004	0,056	0,417	0,003	0,0611	75,0	75,0	109,1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Харківський	4,508	0,905	1,395	6,817	2,508	1,455	277,1	277,1	104,3
Чугуївський	13,048	6,404	1,039	25,215	15,785	1,876	246,5	246,5	180,6

Основні забруднювачі атмосферного повітря (за видами економічної діяльності)

Переважна частина викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря у 2023 році надійшла від підприємств з водопостачання, каналізації, поводження з відходами (64,8%), процесів постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (12,3%), технологічних процесів добувної промисловості і розроблення кар'єрів (10,3%), а також переробної промисловості (4,6%).

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря у 2023 році за видами економічної діяльності

Таблиця 2.1.4

№ з/п	Види економічної діяльності	Обсяги викидів за регіоном	
		тис. тонн	відсотків до загального підсумку
1	2	3	4
Усього		38,8376	100,0
1	За видами економічної діяльності, у тому числі:		
1.1	Сільське, лісове та рибне господарство	1,0196	2,625
1.2	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	3,9876	10,267
1.3	Переробна промисловість	1,778	4,578
1.4	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	4,7788	12,305
1.5	Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	25,1666	64,800
1.6	Будівництво	1,1494	2,960
1.7	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,1291	0,332
1.8	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,5968	1,537
1.9	Тимчасове розміщення й організація харчування	0,0638	0,164
1.10	Інформація та телекомунікації	0,0027	0,007
1.11	Фінансова та страхова діяльність	0,0002	0,0
1.12	Операції з нерухомим майном	0,0721	0,186
1.13	Професійна, наукова та технічна	0,0076	0,020

№ з/п	Види економічної діяльності	Обсяги викидів за регіоном	
		тис. тонн	відсотків до загального підсумку
1	2	3	4
	діяльність; освіта		
1.14	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,0043	0,011
1.15	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	---	---
1.16	Освіта	0,0246	0,063
1.17	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,0520	0,134
1.18	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,0033	0,008
1.19	Надання інших видів послуг	0,0011	0,003

Основні забруднювачі атмосферного повітря у 2023 році

Таблиця 2.1.5

№ з/п	Підприємство – забруднювач	Валовий викид, тонн
1	2	3
1.	Зміївська тепла електрична станція ПАТ «Центренерго»	24653,271
2.	ПрАТ «Харківська ТЕЦ-5»	3476,557
3.	Філія ГПУ «Шебелинкагазвидобування» АТ «Укргазвидобування»	1446,921
4.	УКПГ Філії ГПУ «Шебелинкагазвидобування» АТ «Укргазвидобування» у Валківському районі	663,980
5.	Шебелинське відділення бурових робіт Бурового управління «УКРБУРГАЗ»	1012,304
6.	ТОВ «ЗОРЯ»	431,866
7.	Комунальне підприємство «ВОДОЛАГА КОМУНСЕРВІС» НОВОВОДОЛАЗЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ	302,717

2.2. Транскордонне забруднення атмосферного повітря

Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані є ключовою правовою та інституційною базою Організації Об'єднаних Націй. Вона була підписана у 1979 році у м. Женеві (Швейцарія) та стала першим міжнародним договором для сприяння розвитку політики чистого атмосферного повітря. Конвенція набула чинності для України 16.03.1983.

Статтею 1 Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані визначено, що «транскордонне забруднення повітря на великі відстані» означає забруднення повітря, фізичне джерело якого знаходиться повністю або частково в межах території, що перебуває під національною юрисдикцією однієї держави, і негативний вплив якого проявляється на території, що перебуває під

юрисдикцією іншої держави, на такій відстані, що в цілому неможливо визначити частку окремих джерел чи груп джерел викидів.

Перший протокол, який був підписаний в рамках означеної Конвенції, це Женевський протокол 1984 року про довгострокове фінансування Спільної програми моніторингу та оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі (ЄМЕП). Протокол підписали 47 сторін, для України він набув чинності ще 28.01.1988. ЄМЕП надає урядам інформацію про викиди, перенесення та осадження забруднюючих речовин.

Транскордонне перенесення забруднюючих речовин – це комплексна проблема, у сфері якої екологічна політика має науково-методичне та практичне застосування.

Співробітництво держав у рамках вищезгаданих актів реалізується за такими основними напрямками: взаємні консультації й переговори; моніторинг й оцінка стану навколишнього середовища; обмін науковою, технічною, технологічною інформацією, обмін фахівцями; контроль за реалізацією актів у формі періодичних доповідей, повідомлень і нарад.

Звітування з цього питання знаходиться в компетенції Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України.

За інформацією Харківського регіонального центру з гідрометеорології у Харківській області спостереження за транскордонним переносом забруднюючих речовин в атмосферному повітрі не проводяться.

2.3. Якість атмосферного повітря в населених пунктах

На стан забруднення атмосферного повітря регіону впливає господарська діяльність людини – викиди в атмосферу забруднювачів зі стаціонарних джерел промислових підприємств та викиди від автомобільного транспорту.

Концентрація забруднювальних речовин в атмосферному повітрі залежить від загального обсягу викидів забруднювальних речовин, місцезнаходження і висоти джерел забруднення, рельєфу місцевості та метеорологічних умов.

Стан атмосферного повітря міста Харкова в значній мірі зумовлений викидами автотранспорту та якістю палива.

Проведення спостережень за забрудненням повітряного басейну міста здійснюється шляхом відбору проб атмосферного повітря за стандартними програмами на постах спостережень, розташованих в зонах проживання населення, зонах промислових підприємств та автомагістралях.

Лабораторія Харківського регіонального центру з гідрометеорології у 2023 році проводила спостереження за забрудненням атмосферного повітря на 10 стаціонарних пунктах міста. Відібрано і проаналізовано 46653 проби повітря. Пости у 2023 році працювали за повною програмою спостережень. ПСЗ № 17 поновив роботу з 01.05.2023 (в зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України не працював з 22.04.2022 до 30.04.2023).

Індекс забруднення атмосфери міста (ІЗА) у 2023 році дорівнює 2,89.

У рейтингу комплексних індексів забруднення атмосферного повітря міст України, який складається за результатами спостережень гідрометеорологічних організацій у 35 містах України, місто Харків посів 32 місце (м. Дніпро – 1 з показником ІЗА 12,4; м. Кам’янське – 2 (ІЗА дорівнює 11,9); м. Одеса – 5 з ІЗА – 9,6).

Адреси постів у м. Харкові:

№ 9 – вул. 23 Серпня, 34

№ 11 – пров. Театральний, 6

№ 12 – вул. Гвардійців Широнінців, 44 В

№ 13 – вул. Пащенківська, 4

№ 16 – вул. Холодногірська, 4

№ 17 – ріг вул. Дерев’янка і Харківського шосе

№ 18 – просп. Героїв Сталінграду, 3

№ 19 – Салтівське шосе, 120

№ 21 – вул. Врубеля, 53

№ 24 - вул. Академіка Павлова, 46

Рівні забруднюючих речовин в атмосферному повітрі м. Харкова (середні значення) у 2023 році наведено в таблиці 2.3.1.

Рівні забруднюючих речовин в атмосферному повітрі
м. Харкова у 2023 році

Таблиця 2.3.1.

Назва забруднюючої речовини	Номер пункту спостережень	Річне середнє значення забруднюючої речовини	Зафіксовані перевищення граничних рівнів або цільових показників забруднюючих речовин	Зафіксована перевищення інформаційного або порогів небезпеки забруднюючих речовин
1	2	3	4	5
Пил	9	0,03	-	-
	11	0,03	-	-
	12	0,03	-	-
	13	0,13	-	-
	16	0,04	-	-
	17	0,04	-	-
	18	0,05	-	-
	19	0,03	-	-
	21	0,03	-	-
	24	0,02	-	-
Діоксид сірки	9	0,013	-	-
	11	0,014	-	-
	12	0,013	-	-
	13	0,017	-	-
	16	0,016	-	-
	17	0,010	-	-
	18	0,014	-	-
	19	0,014	-	-
21	0,011	-	-	
24	0,014	-	-	

1	2	3	4	5
Сульфати	24	0,00	-	-
Оксид вуглецю	9	0,9	-	-
	11	1,2	-	-
	12	0,9	-	-
	13	1,3	-	-
	16	1,3	-	-
	17	1,3	-	-
	18	1,5	-	-
	19	1,5	-	-
	21	1,2	-	-
	24	1,6	-	-
Діоксид азоту	9	0,03	-	-
	11	0,03	-	-
	12	0,02	-	-
	13	0,04	-	-
	16	0,03	-	-
	17	0,03	-	-
	18	0,03	-	-
	19	0,03	-	-
	21	0,02	-	-
	24	0,02	-	-
Оксид азоту	13	0,03	-	-
Сірководень	21	0,001	-	-
Фенол	9	0,002	-	-
	13	0,002	-	-
	16	0,002	-	-
Сажа	18	0,02	-	-
Аміак	19	0,004	-	-
	24	0,003	-	-
Формальдегід	9	0,003	-	-
	11	0,002	-	-
	12	0,002	-	-
	16	0,003	-	-
	17	0,002	-	-
	18	0,002	-	-
	24	0,002	-	-

Аналізуючи матеріали спостережень за станом атмосферного повітря міста Харкова за 5 останніх років (за виключенням 2022 року), відзначається тенденція до погіршення по діоксиду сірки, діоксиду азоту, фенолу, формальдегіду, оксиду азоту.

Намітилась незначна тенденція до покращення якості атмосферного повітря по пилу, оксиду вуглецю та сажі.

Не змінився рівень забруднення по сірководню та аміаку.

2.4. Стан радіаційного забруднення атмосферного повітря

Стан радіаційної безпеки в Харківській області зумовлений наявністю підприємств, організацій та установ, що використовують радіаційно-небезпечні технології і речовини, а також їх впливом на обслуговуючий персонал, населення

та навколишнє природне середовище.

На території Харківської області станом на 01.01.2024 знаходиться 243 підприємства, організації та установи, які використовують джерела іонізуючого випромінювання (далі – ДІВ), у тому числі: в промисловості та науково-дослідних закладах – 84, лікувально-профілактичних установах – 159. Найбільш широке використання ДІВ в медичних закладах, які використовуються для променевої терапії та діагностики захворювань. Крім того, штучні ДІВ застосовуються у більшості галузей народного господарства, зокрема: в сільському господарстві – для опромінення та дослідження зернових культур, у промисловості – для радіографічного та технологічного контролю (вимірювань ваги, кількості, щільності тощо), геофізичних досліджень свердловин, стерилізації продукції, наукових досліджень тощо.

До найбільш радіаційно-небезпечних об'єктів Харківської області відносяться: НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР «ХАРКІВСЬКИЙ ФІЗИКО-ТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ», ХАРКІВСЬКА МІЖОБЛАСНА ФІЛІЯ ДЕРЖАВНОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА «ОБ'ЄДНАННЯ РАДОН», НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР «ІНСТИТУТ МЕТРОЛОГІЇ», ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ МЕДИЧНОЇ РАДІОЛОГІЇ ТА ОНКОЛОГІЇ ІМ. С.П. ГРИГОР'ЄВА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ МЕДИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ», КОМУНАЛЬНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО «ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ОНКОЛОГІЇ».

Суб'єктами діяльності вживаються заходи, спрямовані на покращення стану атмосферного повітря, зокрема, контроль за вентиляційними та повітроочисними пристроями щодо забезпечення захисту від радіоактивних забруднень повітряного середовища робочих приміщень і атмосферного повітря до встановлених рівнів, а також заходи направлені на запобігання незаконному обігу ДІВ з метою уникнення можливості їх втрати та потрапляння до місць доступних для населення, підвищення рівня радіаційної безпеки, забезпечення обліку ДІВ, контролю за їх зберіганням, місцезнаходженням і переміщенням.

Поводження з ДІВ у кожній галузі має свою специфіку та потребує захисту людей, які під час виконання своєї професійної діяльності знаходяться в сфері впливу іонізуючого випромінювання. Забезпечення радіаційного захисту людини і навколишнього природного середовища при використанні ДІВ є пріоритетним напрямом державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки.

Функції державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки на території Харківської, Полтавської та Сумської областей здійснює Східна інспекція з ядерної та радіаційної безпеки (на правах самостійного управління) Державної інспекції ядерного регулювання України (далі - Східна інспекція Держатомрегулювання). Діяльність Східної інспекції Держатомрегулювання спрямована на підвищення ядерної та радіаційної безпеки, запобігання радіаційних аварій та випадків ядерного тероризму на підконтрольній території.

У 2023 році Східною інспекцією Держатомрегулювання взято участь у реагуванні на 1 випадок (виявлення ДІВ у незаконному обігу) радіаційних

інцидентів та інших подій, пов'язаних з втратою контролю над ДІВ. Радіаційних аварій на території Харківської області у 2023 році не зафіксовано.

Протягом 2023 року суттєвих змін з радіонуклідними ДІВ, пов'язаних з військовою агресією Російської Федерації, на території Харківської області не відбувалося. Стан радіаційної безпеки в області задовільний.

В Харківській області вимірювання рівня радіації проводиться Харківським регіональним центром з гідрометеорології. Результати вимірювань за 2023 рік наведено в таблиці 2.4.1.

Результати вимірювання рівня радіації по Харківській області за 2023 рік
(мкР/год)

Таблиця 2.4.1

Пункти спостережень	Місяці												Середньорічний
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Золочів*	11	13	13	12	12	12	12	12	12	12	12	11	12
Харків	11	12	12	12	12	12	12	12	11	12	12	11	12
Богодухів	12	12	12	13	12	13	13	13	12	13	12	12	12
Коломак	12	12	11	11	11	10	10	10	10	10	10	11	11
Великий Бурлук	11	11	11	11	11	12	12	13	13	13	13	12	12
Печеніги	11	11	12	11	11	12	11	11	11	10	11	12	11
Слобожанське	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	12	11	14
Куп'янськ**	-	-	-	-	-	-	11	11	11	11	12	10	11
Красноград	12	11	12	12	11	12	11	11	12	11	11	11	11
Лозова	12	12	12	12	13	12	13	12	12	11	11	11	12
Ізюм	11	12	12	12	10	12	12	12	13	13	12	12	12
Середньомісячний по області	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12

(*) – м. Золочів – спостереження поновлені з 03 січня 2023 року

(**) – м. Куп'янськ – спостереження поновлені з 10 липня 2023 року

2.5. Вплив забруднюючих речовин на здоров'я людини та біорізноманіття

Забруднюючі речовини – це речовини, які чинять негативну дію на навколишнє середовище або безпосередньо, або після хімічних змін в атмосфері, або в поєднанні з іншими забруднюючими речовинами.

Забруднення повітря – це один з основних типів антропогенного забруднення. Його дія полягає у викиді в атмосферу хімічних речовин, твердих часточок і біологічних матеріалів, здатних завдати шкоду людині або іншим живим організмам.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) постійні атмосферні забруднення впливають на загальну захворюваність населення.

Високі концентрації дрібних зважених частинок (PM₁₀ та PM_{2,5}) спричиняють захворювання організму або ж призводять до летальних випадків. Забруднення повітря дрібнодисперсними зваженими частинками негативно впливає на здоров'я людини навіть при дуже низьких концентраціях.

Серйозну небезпеку здоров'ю людини становлять не тільки зважені частинки, а й озон (O₃), діоксид азоту (NO₂) і діоксид сірки (SO₂).

Озон – один з головних факторів захворюваності та смертності, пов'язаних з астмою, дихальна система стикається з ризиками, оскільки коли вона «піддається впливу озону, в ній відбувається пошкодження. Ступінь буде залежати від концентрації озону.

Азоту діоксид має прямі та опосередковані наслідки для здоров'я людини. Під час вдихання ця речовина легко проникає в організм та абсорбується (поглинається) кров'ю (до 90%), таким чином може потенційно впливати на усі функціональні системи організму: обмін речовин у легенях, запалення та набряк тканин, вразливість органів дихання до бактеріальних та вірусних інфекцій. Тобто, забруднення атмосферного повітря діоксидом азоту впливає на рівень передчасної смертності від інфекційних та вірусних хворіб легень, особливо у вразливих категорій. Дослідники європейського проєкту APNEA ще у 1996 році виявили, що збільшення концентрації діоксиду азоту у повітрі збільшує на 1,3% ризику щоденної смертності та на 2% природну смертність у містах.

Двоокис сірки також може бути чинником розвитку астми, ураження бронхів, запалення легень та зниження функцій легень.

Крім того, вплив атмосферних забруднень поширюється на рослинний і тваринний світ. Викиди заводів зумовлюють ураження всіх видів рослинності – декоративні і фруктові дерева, чагарники і ліси, сільськогосподарські культури і навіть трав'яний покрив. Токсичні речовини порушують структуру листя і погіршують обмін речовин.

Важливим є вплив атмосферних забруднень на хімічні процеси, що протікають при утворенні опадів. Це пов'язано із захопленням забруднювачів краплями і частками опадів. Основний ефект полягає в зниженні величини рН опадів внаслідок накопичення кислих сполук.

Здійснення в межах компетенції контролю за факторами середовища життєдіяльності людини, що мають шкідливий вплив на здоров'я населення згідно з чинним законодавством відноситься до повноважень Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба).

Фахівцями Головного управління Держпродспоживслужби в Харківській області у 2023 році було проведено 33 позапланові перевірки промислових та сільськогосподарських підприємств з питань дотримання санітарного законодавства щодо охорони атмосферного повітря, за результатами яких видано 12 розпорядчих документів щодо усунення виявлених порушень та 1 керівника підприємства було притягнуто до адміністративної відповідальності.

Головним управлінням Держпродспоживслужби в Харківській області у 2023 році розглянуто 236 документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів

забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами підприємств Харківської області, за результатами розгляду прийнято 197 рішень щодо можливості та 39 (16,5%) рішень щодо неможливості видачі дозволу на викиди.

В більшості випадків підставами для прийняття рішень щодо неможливості видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами були:

відсутність відомостей щодо проведення підприємством відомчого лабораторного контролю за станом забруднення атмосферного повітря на межі санітарно-захисної зони;

недотримання підприємством нормативного розміру санітарно-захисної зони;

недотримання вимог Інструкції про вимоги до оформлення документів, в яких обґрунтовуються обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, затвердженої наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів від 27.06.2023 № 448, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 23 серпня 2023 року за № 1475/40534.

2.6. Державна політика та заходи у сфері поліпшення та відновлення стану атмосферного повітря

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», який введено в дію з 1 січня 2020 року, визначено стратегічні цілі та завдання державної екологічної політики, спрямовані на покращення, зокрема, якості атмосферного повітря. Реалізація Основних засад (стратегії) державної екологічної політики дасть змогу поліпшити стан навколишнього природного середовища до більш безпечного для екосистем та населення рівня з урахуванням європейських вимог до якості навколишнього природного середовища.

Означеною стратегією визначено, що до 2030 року мають бути створені умови для декарбонізації енергетичного сектору, активного впровадження технологій енергозбереження та підвищення енергоефективності, збільшення виробництва енергії за рахунок відновлювальних та альтернативних джерел, впровадження найкращих наявних низьковуглецевих, ресурсозберігаючих технологій виробництва, а також сучасних будівельних технологій з тепло- та енергозбереження, що дасть змогу істотно зменшити обсяг викидів парникових газів та забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Загальна встановлена електрична потужність об'єктів відновлюваної енергетики у 2023 році по Харківській області склала 65,46 МВт.

На кінець 2023 року в області працювали 1059 сонячних електростанцій (далі – СЕС) сумарною потужністю 52,5 МВт. Кількість СЕС зросла на 11% порівняно з 2022 роком, сумарна потужність збільшена у 1,04 рази за рахунок введення в експлуатацію СЕС фізичних осіб, кількість яких на кінець 2023 року склала – 1039.

У зв'язку з бойовими діями та пошкодженням обладнання мала ГЕС на Оскільському водосховищі, яка знаходиться на балансі КП «КОМПАНИЯ «ВОДА ДОНБАСУ», у 2023 році не функціонувала.

Обсяг виробництва електричної енергії об'єктами відновлювальної енергетики за 2023 рік збільшився на 14% відносно показника 2022 року та склав 48,43 млн кВт/рік за рахунок введення в експлуатацію СЕС фізичних осіб. Так, обсяг виробництва СЕС фізичних осіб збільшився майже у 1,3 рази в порівнянні з показником 2022 року.

Структура виробництва електроенергії за видами альтернативних джерел: СЕС – 40,30 млн кВт/рік, у т. ч.: промислові СЕС – 16,84 млн кВт/рік, СЕС домогосподарств (потужністю до 50 кВт), що підключені до мережі за «зеленим» тарифом – 23,46 млн кВт/рік; установки на біогазі – 8,13 млн кВт/рік.

Протягом 2023 року установами, закладами та підприємствами комунальної форми власності, територіальними громадами вжито заходи по впровадженню власних альтернативних джерел енергії.

Так, комунальним підприємством «Богодухіввода» Богодухівської міської ради введено в експлуатацію п'ять СЕС загальною потужністю 39 кВт, які дозволяють підтримувати безперебійне електропостачання на свердловинах. Комунальним підприємством «ГОСПОДАР» Богодухівської міської ради встановлено сонячну установку потужністю 30 кВт для власного споживання. Савинською селищною територіальною громадою Ізюмського району Харківської області в с. Залиман встановлено сонячні панелі потужністю 16,5 кВт.

В Харківській області триває реалізація Національного плану скорочення викидів (далі – НПСВ) від великих спалювальних установок.

НПСВ було розроблено на виконання зобов'язань України перед Енергетичним Співтовариством (директива ЄС 2001/80/ЄС) та прийнято 8 листопада 2017 року відповідною постановою Уряду. Його мета – поступове скорочення викидів діоксиду сірки, оксидів азоту та пилу від великих спалювальних установок (номінальною тепловою потужністю 50 МВт і більше) до 31 грудня 2033 року. НПСВ передбачає поступове виведення енергоблоків державних та 160 приватних ТЕС і ТЕЦ (оператори) в ремонті для будівництва очисного обладнання. Також, НПСВ встановлює обмеження річних граничних обсягів викидів щонайменше по одній із таких забруднюючих речовин: діоксиду сірки, оксидів азоту та пилу. До операторів Харківської області, на спалювальних установках яких передбачено скорочення викидів зазначених забруднюючих речовин та впровадження заходів з будівництва очисного обладнання, відносяться: Зміївська ТЕС ПАТ «Центренерго», Філія «ТЕПЛОЕЛЕКТРОЦЕНТРАЛЬ» ТОВ «ДВ нафтогазовидобувна компанія», ПрАТ «ХАРКІВСЬКА ТЕЦ-5» та об'єкти Комунального підприємства «ХАРКІВСЬКІ ТЕПЛОВІ МЕРЕЖІ», а саме: ТЕЦ-3, ТЕЦ-4, котельні Павлового Поля та котельні Салтівського житлового масиву.

У 2023 році Зміївська ТЕС ПАТ «Центренерго» працювала з мінімальним навантаженням, використовувала для роботи природний газ та вугілля. Протягом опалювального періоду 2022/2023 року підприємством забезпечено

теплопостачання селища Слобожанське Чугуївського району Харківської області.

Через пошкодження обладнання у 2023 році діяльність ПрАТ «Харківська ТЕЦ-5» частково призупинялась. Працювало підприємство з мінімальним навантаженням, використовуючи природний газ та мазут, забезпечувало генерацію електричної енергії та відпуск теплової енергії КП «Харківські теплові мережі».

Філія «ТЕПЛОЕЛЕКТРОЦЕНТРАЛЬ» ТОВ «ДВ Нафтогазовидобувна компанія» у 2023 році виробничу діяльність не відновило.

Основними напрямками діяльності, спрямованої на покращення стану атмосферного повітря в Харківській області, є зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних та пересувних джерел викидів за рахунок впровадження заходів по охороні атмосферного повітря.

Щодо покращення стану атмосферного повітря в населених пунктах Харківської області залишаються такі проблемними питаннями:

- модернізація застарілих підприємств та окремих установок, зниження питомих викидів CO₂ при генерації енергії шляхом упровадження новітніх технологій її комбінованого виробництва;

- встановлення на кожному підприємстві автоматизованих систем контролю та онлайн-моніторингу викидів для спостереження в режимі реального часу за рівнем забруднення повітря у містах;

- забезпечення зменшення інтенсивності руху автотранспорту в населених пунктах за рахунок будівництва нових транспортних розв'язок;

 - регулярного та якісного прибирання вулиць та автошляхів;

- впровадження додаткових механізмів заохочень або стягнень до підприємств щодо вирішення питань впровадження на промислових підприємствах сучасних технологій очищення викидів забруднюючих речовин від основного технологічного обладнання та зменшення обсягів шкідливих викидів в атмосферне повітря, додаткового озеленення та благоустрою санітарно-захисних зон;

 - збільшення площі лісів, парків, скверів і зелених насаджень;

 - формування екологічної культури населення.

3. Зміна клімату

3.1. Тенденції зміни клімату

Клімат – характерний для даної території багаторічний режим погоди, зумовлений сонячною радіацією, її перетворенням у діяльному шарі земної поверхні та пов'язаною з нею циркуляцією атмосфери та океанів. У кліматичну систему об'єднують атмосферу, гідросферу, літосферу, кріосферу та біосферу.

Клімат Харківщини має всі ознаки помірно континентального. Факторами, що впливають на клімат Харківської області, є також віддаленість від великих водних просторів і рівнинність території.

Для кліматичних умов регіону характерне підвищення середньорічної і середньомісячної температур у напрямку з півночі на південь, але різниця між

температурами окремих частин області незначна. Північно-східна частина області є самою холодною, а південно-східна – найбільш тепла.

Вся територія Харківщини належить до регіону з достатнім зволоженням.

За багаторічними даними, середньорічна швидкість вітру сягає 2,7 м/сек, але протягом року швидкість вітру неоднакова.

Фізичні механізми, що впливають на кліматичну систему, а також основні взаємодії між її складовими називають кліматоутворювальними факторами. Їх поділяють на: *зовнішні*, які зумовлюють енергетичний вплив на кліматичну систему, та *внутрішні*, що характеризують властивості самої кліматичної системи.

До зовнішніх кліматоутворювальних факторів належать астрономічні та геофізичні. До *астрономічних* відносяться: світність Сонця, положення орбіти Землі у Сонячній системі і характеристики орбітального руху Землі, нахил її осі до площини орбіти і швидкість обертання навколо осі, від чого залежить розподіл сонячної енергії, яка надходить на верхню межу атмосфери. *Геофізичні фактори* – це розмір, маса Землі, власне гравітаційне й магнітне поля, внутрішнє тепло за рахунок геотермічних джерел і вулканізму.

До внутрішніх кліматоутворювальних факторів належать: фізико-хімічна структура атмосфери, маса атмосфери, маса й склад океану, особливості розподілу суходолу й океану, структура їх діяльного шару, рельєф поверхні суходолу.

Зміна клімату є реальністю. Вчені впевнено стверджують, що зміна клімату відбувається через вплив людини і саме людство несе відповідальність за забруднення та негативні зміни у кліматичному балансі планети.

Наслідками зміни клімату є небезпечні погодні катаклізми, різкі зміни погоди, паводки, повені, сильні вітри, зливи і дощі, град, посухи, що призводять до значних екологічних та економічних збитків у всьому світі. Питання щодо зміни клімату є однією з найбільш гострих проблем світової економіки і політики у контексті вироблення стратегій скорочення викидів парникових газів і поступового переходу до низьковуглецевого розвитку всіх секторів економіки і складових життєдіяльності людини.

Харківський регіональний центр з гідрометеорології надав наступну інформацію про тенденції змін клімату по Харківській області за 2023 рік.

Середня обласна температура повітря (°C)*:

Таблиця 3.1.1

Температура, °C	За місяць												За рік
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Середня (2023 р.)	-2,7	-2,3	4,7	10,3	15,3	18,9	21,5	22,6	17,2	10,1	4,4	0,0	10,0
Норма (1990-2020 р.р.)	-4,6	-3,9	1,4	9,6	15,9	19,8	21,7	20,8	14,9	8,1	1,6	-3,1	8,5

Середня обласна кількість опадів (мм)*:

Таблиця 3.1.2

Кількість опадів, мм	За місяць												За рік
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Сума (2023 р.)	27	41	34	88	48	50	105	51	21	83	107	66	721

Норма (1990-2020 р.р.)	42	37	42	37	56	65	60	40	48	46	42	45	558
---------------------------	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

(*) – середні значення температури повітря та кількість опадів по місяцях 2023 року розраховані за даними спостережень дев'яти метеостанцій (Харків, Золочів, Коломак, Красноград, Лозова, Ізюм, Слобожанське, Великий Бурлук). Внаслідок бойових дій спостереження метеостанції Куп'янськ зупинені.

Середньорічна температура за 2023 рік становила 10,0° тепла, що вище за кліматичну норму на 1,5°. Середня температура за літній період (13 травня по 02 жовтня) становила 20,1° тепла. Середня температура за зимовий період (29 листопада 2022 р. – 25 лютого 2023 р.) становила 2,0° морозу.

Кількість опадів за 2023 рік дорівнює 721 мм, що становить 129% річної норми опадів.

3.2. Політика та заходи у сфері скорочення антропогенних викидів парникових газів та адаптації до зміни клімату

Питання кліматичної політики охоплює сектор енергетики і енергоефективність, зокрема сферу охорони довкілля, комунального господарства, сільського господарства та продовольства, будівництва та містопланування (в контексті адаптації до змін клімату), охорони здоров'я, водний, лісовий та транспортний сектор, земельні питання, управління відходами тощо.

Адаптація до зміни клімату – це пристосування природних чи людських систем до фактичних або очікуваних кліматичних впливів чи їхніх наслідків. Адаптація до зміни клімату може відбуватися на будь-якому рівні суспільства, від особистості до національного та міжнародного рівня.

Заходи з адаптації до зміни клімату мають різні форми та формати і залежать від унікального контексту громади, країни чи регіону. Не існує універсального рішення – адаптація може варіюватися від побудови засобів захисту від повені, створення систем раннього попередження для циклонів і переходу на посухостійкі культури.

У 1992 році під час міжнародного Саміту Землі у Ріо-де-Жанейро 154 країни визнали існування зміни клімату в результаті людської діяльності та прийняли рішення вести спільну роботу для обмеження глобального потепління. У цьому ж році була прийнята Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату (РКЗК ООН), а з 1995 року сторони конвенції почали щорічно збиратися для прийняття спільних рішень на Конференції сторін (англ. *Conference of Parties*, або скорочено «*COP*»).

На Конференції сторін збираються представники кожної країни-підписанта РКЗК ООН: 196 країн світу, а також Європейський Союз, який бере участь як окремий член Конвенції. Окрім того, у Конференції беруть участь представники неурядових організацій, місцевих органів влади, наукової спільноти, молоді, бізнесу, профспілок та інших зацікавлених сторін.

Київський протокол – додатковий документ до Рамкової конвенції ООН зі змін клімату, підписаної в 1992 році, який почав діяти з 16 лютого 2005 року.

Паризька угода була підписана на Міжнародних кліматичних переговорах ООН (COP21) у 2015 році, через рік угода вступила в силу – відразу після того, як її схвалили 55 країн, що відповідальні за понад 55% світових викидів парникових газів. Станом на середину 2022 року 193 країни (із 197 країн-учасниць Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату) ратифікували Паризьку угоду. Україна увійшла у двадцятку перших країн, які на державному рівні затвердили Угоду.

Головною метою Паризької угоди є утримання глобального потепління на Землі в рамках 2°C та докладання максимальних зусиль аби зупинити потепління на 1,5°C. Це означає, що людство має обмежити викиди парникових газів, що утворюються від спалювання викопного палива і спричиняють глобальне потепління.

Паризька угода передбачає зобов'язання країн щодо адаптації до зміни клімату. У 7 статті говориться про те, що адаптація до змін клімату є ключовим компонентом реагування на зміну клімату з метою захисту людей та екосистем. При адаптації мають враховуватися потреби країн, особливо найбільш вразливих до негативних наслідків зміни клімату.

Участь кожної окремої країни у досягненні світової мети визначається нею індивідуально, є добровільною та має назву «Національно визначений внесок» (англ. *nationally determined contribution*, або скорочено «NDC»). Однак, останні аналітичні дослідження показують, що цілі зі скорочення викидів, які країни подали до Паризької угоди, не допоможуть утримати потепління в рамках 2°C, а навпаки сприятимуть подальшому зростанню середньої температури на планеті на 2,6°C – 4,0°C.

Міжнародні зобов'язання України, як сторони РКЗК ООН, передбачають здійснення і регулярне оновлення національних програм, що містять заходи із запобігання зміні клімату шляхом обмеження й скорочення антропогенних викидів парникових газів, захисту і підвищення якості поглиначів і накопичувачів, а також заходи зі сприяння адекватній адаптації до зміни клімату.

Уряд України у 2021-му році подав оновлений Національно визначений внесок із ціллю скоротити викиди парникових газів до 2030 року на 65% від рівня 1990 року. Вперше наша кліматична мета передбачає реальне зниження викидів парникових газів від теперішніх рівнів (-7% у 2030 році у порівнянні з 2019-м). Для реалізації цієї амбітної мети Україна має відмовитися від видобутку та використання викопного палива, підвищити енергоефективність та побудувати нові потужності, які виробляють енергію з відновлюваних джерел.

До 2025 року, країни зобов'язались переглянути та посилити свої плани, тож ставлячи орієнтир на декарбонізацію економіки та «зелене» післявоєнне відновлення, Україна має шанси стати лідером та прикладом у цьому процесі.

Центральним органом виконавчої влади, уповноваженим формувати та здійснювати державну політику у сфері зміни клімату, на цей час визначено Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля). Міндовкілля формує та реалізує державну політику щодо охорони атмосферного повітря, моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів з установок, розташованих на території України, а також регулювання

озоноруйнівних речовин та фторованих парникових газів, охорони озонного шару та запобігання зростанню рівня глобального потепління, зміни клімату і виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, Кіотського протоколу до неї та Паризької угоди.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07 грудня 2016 року № 932-р було схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року (далі – Концепція), основні напрями реалізації якої це: зміцнення інституційної спроможності щодо формування і забезпечення реалізації державної політики у сфері зміни клімату; запобігання зміні клімату через скорочення антропогенних викидів і переходу до низько вуглецевого розвитку держави; адаптація до зміни клімату, підвищення опірності та зниження ризиків, пов'язаних із зміною клімату.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06 грудня 2017 року № 878-р затверджено план заходів щодо виконання Концепції.

В рамках виконання Концепції у 2019 році Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів», який визначає правові та організаційні засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів та спрямований на виконання зобов'язань України за міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема Угодою про асоціацію між Україною та Євросоюзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і її державами-членами, а також на виконання вимог РКЗК ООН та Паризької угоди.

Міжнародна щорічна Конференція Сторін Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату – COP-28 проходила у Дубаї з 30 листопада по 13 грудня 2023 року. Головним результатом цього світового кліматичного форуму стала спільна угода, що передбачає ряд екологічних заходів і новацій, у т. ч. поступову відмову від викопного палива та досягнення вуглеводної нейтральності до 2050 року. Сторони погодились, що до 2030 року використання поновлюваних джерел енергії має бути збільшено втричі, а енергоефективність – удвічі. При цьому, було відзначено зростання ролі ядерної енергетики у світі. Ключовим недоліком фінальної угоди є відсутність механізмів примусу та відповідальності за порушення норм.

Конференція COP-28 стала для України важливою нагодою донести до світової спільноти об'єктивну картину масштабу екологічних наслідків російської агресії і презентувати відповідні міжнародні ініціативи.

Стратегією розвитку Харківської області на 2021-2027 роки, схваленою рішенням Харківської обласної ради від 27.02.2020 № 1196-VII, передбачено стратегічну ціль 2 «Забезпечення чистого оточуючого середовища на всьому просторі регіону», однією з оперативних цілей якої визначено «Поліпшення стану атмосферного повітря та запобігання змінам клімату» (далі – Оперативна ціль). Завданнями зазначеної Оперативної цілі є: зниження питомих викидів діоксиду вуглецю при генерації енергії шляхом упровадження новітніх технологій її комбінованого виробництва; впровадження «зелених технологій» при виробництві енергії; ліквідація джерел забруднення атмосферного повітря; формування екологічної культури населення; створення ефективної системи

моніторингу довкілля та управління екологічними ризиками; розвиток автоматизованої системи контролю та обліку викидів на джерелах забруднення.

Стратегією екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р, визначено основні завдання, спрямовані на досягнення поставлених цілей (розділ IV).

З початку агресії Російської Федерації Харківська область щодня перебуває під ворожими обстрілами. У зв'язку з чим скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря пов'язане, в першу чергу, зі скороченням виробництва внаслідок релокації суб'єктів господарювання, знищення виробничих потужностей та неможливості здійснення діяльності через активні бойові дії.

Виробництво енергії істотно впливає на стан довкілля регіону. Спалювання твердого та рідкого палива супроводжується виділенням сірчистого, вуглекислого і чадного газів, а також оксидів нітрогену, пилу, сажі та інших забруднюючих речовин.

З метою сприяння в отриманні громадськістю екологічної інформації на сторінці Департаменту захисту довкілля та природокористування вебсайту Харківської обласної військової адміністрації розміщується інформація екологічного напрямку. Так, з питання зміни клімату оприлюднено інформацію щодо підписання між Україною та Європейським Союзом Угоди про приєднання України до європейської природоохоронної програми LIFE, яка дозволяє реалізовувати проекти у напрямках циркуляційної економіки та якості життя, природи та біорізноманіття, пом'якшення змін клімату, а також переходу до альтернативних джерел енергії. Крім того, розміщено повідомлення про Міжнародний день захисту озонового шару, який відзначається 16 вересня та є додатковим приводом звернути увагу громадськості до проблеми руйнування озонового шару та зміни клімату.

Для прийняття управлінських рішень та інформування населення про стан довкілля, динаміку його змін, джерела забруднення (в тому числі радіаційного) і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей, а також негайного інформування про надзвичайні екологічні ситуації, в області бракує розвинутої системи моніторингу навколишнього природного середовища.

З метою покращання ситуації Харківською обласною державною адміністрацією у 2021 було розроблено Програму державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря на 2021-2025 роки для зони «Харківська», яка погоджена Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України та затверджена рішенням Харківської обласної ради (ознайомитися можна за посиланням: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/486/491/3249/113320>).

Першим етапом реалізації Програми заплановано придбання, введення в експлуатацію пересувного пункту на базі мобільної лабораторії на території зони «Харківська» орієнтовною вартістю 738 тис. євро. Унаслідок російської агресії цей захід не реалізовано.

Ураховуючи приєднання України до природоохоронної Програми ЄС LIFE, обласною державною адміністрацією подано власний проєкт «Створення мобільної лабораторії державного моніторингу в Харківському регіоні», який отримав лист підтримки Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України.

Харківською обласною державною (військовою) адміністрацією у жовтні 2023 року підтримано пропозицію народних депутатів України Гнатенка В.С. та Мороза В.В. щодо передбачення у проєкті Закону України «Про державний бюджет на 2024 рік» субвенції для обласного бюджету Харківської області з метою реалізації Програми державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря на 2021-2025 роки для зони «Харківська» та придбання пересувного пункту моніторингу на базі мобільної лабораторії. Але, кошти з державного бюджету у 2024 році на зазначені цілі не виділялись.

З метою консолідації зусиль в галузі екологічного моніторингу, дотримання основоположних свобод і прав людей на чисте і безпечне довкілля Харківською обласною державною (військовою) адміністрацією 23.11.2023 підписано Меморандум про стратегічну співпрацю з Чеською неурядовою Громадською організацією «Арніка», яка за підтримки Міністерства закордонних справ Чеської Республіки реалізує в Україні Програму «Чисте повітря для України».

Також Харківська обласна державна (військова) адміністрація у грудні 2023 року звернулася до Надзвичайного і Повноважного Посла Чеської Республіки в Україні Радека Пеха з проханням про підтримку та допомогу в розвитку сучасної системи екологічного моніторингу, зокрема шляхом придбання для потреб Харківської області мобільної лабораторії автоматичного моніторингу.

На теперішній час ситуація з фінансуванням та реалізацією вищевказаного заходу залишається незмінною.

На рівні територіальних громад також вживаються заходи щодо адаптації до зміни клімату. Так, такі заходи включено до Програми комплексного відновлення Чугуївської територіальної громади, Малинівської територіальної громади Чугуївського району та інших територіальних громад Харківської області. Крім того, Первомайською міською радою розроблено «План дій сталого енергетичного розвитку та клімату м. Первомайський до 2030 року», один із розділів якого присвячений оцінці вразливості громади до зміни клімату та визначення кліматичних ризиків, розроблено заходи з адаптації до наслідків зміни клімату.

3.3. Політика та заходи у сфері охорони озонного шару

У сучасних умовах важливого значення набуває охорона озонного шару, який є складовою частиною атмосферного повітря. Озонова сфера розташована на висоті від 10 до 40 кілометрів від поверхні землі. Озоновий шар виконує дві основні екологічні функції: поглинає шкідливе для організмів сонячне ультрафіолетове випромінювання; перешкоджає проникненню до поверхні землі космічного холоду. Руйнування озонного шару можливе в результаті як

людської діяльності, так і природних факторів. Головним фактором є забруднення атмосферного повітря хімічними речовинами у процесі виробничої діяльності, запуск космічних апаратів тощо. Ще один фактор – падіння метеоритів, сильні повітряні бурі тощо.

16 вересня весь світ відзначає День захисту озонового шару, що є додатковим приводом звернути увагу громадськості до проблеми руйнування озону та зміни клімату. Цей день відзначається в пам'ять про підписання Монреальського протоколу щодо необхідності збереження озонового шару з 1995 року. Серед 36 країн, що підписали протокол, була і Україна. Важливість цього питання полягає в збереженні тонкого газового щита навколо Землі, який захищає всіх нас від згубної сонячної радіації.

У 2019 році Верховна Рада України ухвалила Закон «Про озоноруйнівні речовини та фторовані парникові гази». Закон регулює правовідносини щодо виробництва, імпорту, експорту, зберігання, використання, розміщення на ринку та поводження з озоноруйнівними речовинами, фторованими парниковими газами, товарами та обладнанням, які їх містять або використовують, що впливає на озоновий шар та на рівень глобального потепління.

Наказом Міндовкілля від 08.06.2021 № 369, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 13.08.2021 за № 1077/36699, затверджено Порядок створення та ведення Єдиного державного реєстру операторів контрольованих речовин.

Цей Порядок визначає процедуру створення та ведення реєстру суб'єктів господарювання, які виконують операції щодо імпорту, експорту, розміщення на ринку, зберігання, використання або поводження з контрольованими речовинами та/або товарами і обладнанням, суб'єктів господарювання, що володіють та/або використовують стаціонарне обладнання або системи та набули статусу оператора контрольованих речовин відповідно до законодавства, а також осіб, які отримали кваліфікаційний документ (сертифікат) згідно зі статтею 11 Закону України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами», внесення відомостей до Єдиного державного реєстру операторів контрольованих речовин (далі – Реєстр) та надання відомостей з нього. Реєстр оприлюднено на сайті Міндовкілля.

4. Водні ресурси

Харківська область розташована на вододілі двох річкових басейнів Дону (Сіверського Дінця) та Дніпра.

4.1. Водні ресурси та їх використання

Водні ресурси Харківської області формуються за рахунок транзитної притоки поверхневих вод по р. Сіверський Донець, місцевого річкового стоку в межах області, стічних, шахтних і кар'єрних вод, експлуатаційних запасів підземних вод, атмосферних опадів та зовнішнього притоку з суміжних територій.

Регіон має надзвичайно низьку забезпеченість водними ресурсами – 1,8 % від загальних водних ресурсів України.

Загальна характеристика

По території Харківської області протікає 867 річок, загальною протяжністю – 6 405 км, з них довжиною більше 10 км – 172 річки протяжністю – 4 666,6 км. З них, згідно з класифікацією річок України, одна відноситься до великих – Сіверський Донець, довжиною 1 053 км (в межах області – 375 км). Шість середніх річок, до яких відносяться Оскіл, Уди, Лопань, Мерла, Оріль, Самара. Решта річок відноситься до категорії малих.

Відповідно до даних інвентаризації в області розташовано 3418 площинних водних об'єктів (загальний об'єм – 593 372,89 тис. м³, загальна площа – 43 886 га): 57 водосховищ, 3102 ставки, 249 озер, 10 кар'єрів. В тому числі за суббасейнами:

у суббасейні Сіверського Донця – 2075, площею – 35136 га, та об'ємом – 481 052, 97 тис.м³;

у суббасейні Нижнього Дніпра – 996, площею – 5355 га, та об'ємом – 91 105,41 тис.м³;

у суббасейні Середнього Дніпра – 347, площею – 3395 га, об'ємом – 21 214,51 тис.м³.

Натепер продовжується робота з оновлення Державного водного кадастру.

Водокористування та водовідведення

Основні показники використання і відведення води, млн м³

Таблиця 4.1.1

Показники	Роки					
	2000	2010	2015	2020	2022	2023
1	2	3	4	5	6	7
Забрано води з природних водних об'єктів – всього	403,0	337,0	292,8	310,1	144,9	139,5
у тому числі для використання	401,0	335,0	289,0	291,4	115,2	119,2
Спожито свіжої води, з неї на:	408,0	287,0	247,0	291,4	115,2	119,2
виробничі потреби	105,0	104,0	118,1	171,7	40,2	43,7
побутово-питні потреби	251,0	143,0	122,7	112,4	72,4	72,6
зрошення	9,0	3,0	3,1	5,1	1,5	1,5
сільськогосподарські потреби	21,0	5,0	2,9	2,2	1,1	1,4
ставково-рибне господарство	22,0	32,0	-	-	-	-
Втрати води при транспортуванні	74,4	106,5	89,3	62,1	69,2	60,1
Загальне водовідведення, з нього:	358,0	303,0	292,1	312,2	130,8	158,4
у поверхневі водні об'єкти	345,0	298,0	288,4	308,8	129,1	156,5
у тому числі:						
забруднених зворотних вод	24,0	15,0	10,7	12,5	3,3	3,9
з них без очищення	9,0	7,0	5,6	7,9	0,5	0,5
нормативно очищених	277,0	224,0	198,7	177,3	114,9	133,7
нормативно чистих без очистки	44,0	59,0	79,0	119,0	10,9	18,9
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	1707	1618	609,3	1111	467,8	586,7
Частка оборотної та послідовно використаної води, %	94,2	96,6	92,7	99,7	83,1	85,1
Потужність очисних споруд	641,0	512,0	503,5	483,2	467,6	468,2

Забір, використання та відведення води, млн м³

Таблиця 4.1.2

Назва водного об'єкту	Забрано води із природних водних об'єктів – всього	Використано води	Водовідведення у поверхневі водні об'єкти	
			всього	з них забруднених зворотних вод
1	2	3	4	5
Басейн р. Сіверський Донець	134,1	113,9	154,1	2,7
Басейн р. Дніпро	5,4	5,4	2,4	1,1

4.2. Забруднення поверхневих вод

У поверхневі водні об'єкти скинуто 156,5 млн м³ стічних вод, з них: забруднених – 3,9 млн м³, нормативно чистих – 18,9 млн м³, нормативно очищених на очисних спорудах – 133,7 млн м³.

Із загального скиду нормативно-очищених зворотних вод в області в об'ємі 133,7 млн м³ скид на спорудах механічної очистки складає 0,914 млн м³ (0,68%), біологічної очистки – 132,717 млн м³ (99,27%) та фізико-хімічної очистки – 0,069 млн м³ (0,05%).

Потужність очисних споруд, згідно з даними за формою 2ТП-водгосп (річна) за 2023 рік становить – 468,2 млн м³.

Скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та очистка стічних вод

Динаміку скидання забруднюючих речовин разом із зворотними водами у водні об'єкти по Харківській області наведено у таблиці 4.2.1.

Скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти

Таблиця 4.2.1

Забруднююча речовина, що скидається разом із зворотними водами	2021 рік	2022 рік	2023 рік
	обсяг забруднюючих речовин, одиниця виміру	обсяг забруднюючих речовин, одиниця виміру	обсяг забруднюючих речовин, одиниця виміру
1	2	3	4
Азот амонійний, тис. тонн	0,372	0,220	0,286
БСК 5, тис. тонн	1,899	1,199	1,436
Завислі речовини, тис. тонн	2,575	1,617	1,935
Нітрати, тис. тонн	5,875	3,900	4,544
Нітрити, тис. тонн	0,136	0,1	0,1
Сульфати, тис. тонн	41,412	25,386	30,897
Сухий залишок, тис. тонн	14,236	4,653	3,973
Хлориди, тис. тонн	22,689	13,944	16,406

1	2	3	4
ХСК, тис. тонн	9,333	6,293	6,904
Алюміній, тонн	0,006	0,005	0,002
Жири, масла, тонн	0	0	0
Залізо, тонн	50,955	33,552	39,523
Кальцій, тонн	9,994	5,456	6,572
Магній, тонн	3,346	1,009	1,484
Марганець, тонн	0,032	0	0
Мідь, тонн	0,673	0,398	0,511
Натрій, тонн	12,010	6,005	5,653
Нафтопродукти, тонн	114,676	76,534	88,253
Нікель, тонн	3,704	2,465	2,856
СПАР, тонн	36,045	22,507	27,697
Феноли, тонн	0,200	0,141	0,158
Фосфати, тонн	540,916	355,626	440,517
Фтор, тонн	-	-	-
Хром 6+, тонн	0,776	0,461	0,577
Цинк, тонн	4,02	2,629	3,030

Основні забруднювачі водних об'єктів (за сферами діяльності)

Використання та відведення води підприємствами за галузями економіки у 2023 році наведено у таблиці 4.2.2.

Використання та відведення води підприємствами (за сферами діяльності) протягом 2023 року, млн м³

Таблиця 4.2.2

Сфери діяльності	Використано води	з неї на:		Відведено зворотних вод у поверхневі водні об'єкти		
		побутово-питні потреби	виробничі потреби	всього	у т. ч. забруднених	з них без очищення
1	2	3	4	5	6	7
Електроенергетика	40,243	17,269	22,974	15,399	0,085	13,272
Вугільна промисловість	-	-	-	-	-	-
Металургійна промисловість	-	-	-	-	-	-
Хімічна та нафтохімічна промисловість	0,106	0,037	0,069	-	-	-
Машинобудування	0,666	0,289	0,377	0,657	0,489	0,090
Нафтогазова промисловість	0,822	0,126	0,696	0,269	-	0,207

1	2	3	4	5	6	7
Житлово-комунальне господарство	66,013	51,847	14,157	138,249	3,024	4,193
Сільське господарство	5,5	0,141	2,625	1,139	-	1,139
Харчова промисловість	1,040	0,169	0,826	0,106	0,043	0,025
Транспорт	0,316	0,167	0,148	0,037	-	-
Промисловість будівельних матеріалів	0,168	0,008	0,160	0,014	-	-
Інші галузі	4,361	2,585	1,642	0,633	0,211	0,036
Всього	119,235	72,638	43,674	156,503	3,852	18,962

Транскордонне забруднення поверхневих вод

У зв'язку з агресією Російської Федерації та веденням бойових дій на території області вивчення забруднення транскордонних річок (Сіверський Донець, Оскіл, Уди) на кордоні з Російською Федерацією не проводилось.

4.3. Стан поверхневих вод

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, враховуючи загальну ситуацію в Харківській області та м. Харків, унеможливило виконання державного моніторингу вод в повному обсязі.

У Харківській області державний моніторинг поверхневих вод здійснювався відповідно до наказу Міндовкілля України від 09.01.2024 № 37 «Про затвердження Програми державного моніторингу вод» та наказу Державного агентства водних ресурсів України від 12.01.2024 № 7 «Про впровадження Порядку здійснення державного моніторингу вод».

Для Регіонального офісу водних ресурсів у Харківській області Програмою передбачено виконання державного моніторингу вод по 24 пунктам у частині діагностичного та операційного моніторингу поверхневих вод.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 758 «Про затвердження порядку здійснення державного моніторингу вод» Харківський регіональний центр з гідрометеорології виконував Програму проведення діагностичного та операційного моніторингу масивів поверхневих вод басейну річки Дон та басейну річки Дніпро суббасейну Нижнього Дніпра в частині моніторингу хімічних та фізико-хімічних показників. Всього за 2023 рік відібрано і проаналізовано 232 проби води, що складає 66,67 % до річного плану. Проби води на всіх річках відбирались спеціалістами комплексної лабораторії Харківського регіонального центру з гідрометеорології без консервації.

Екологічний стан та потенціал масивів поверхневих вод

Масиви поверхневих вод Харківської області, на яких здійснювався державний моніторинг, відносяться до II класу хімічного стану «недосягнення доброго».

За даними досліджень в межах Харківської області не зафіксовано перевищень екологічних нормативів якості по пріоритетним та басейновим специфічним показникам (масові концентрації пестицидів, алкілфенолів, поліароматичних та галогенних вуглеводів). Значення пріоритетних показників в значній мірі знаходяться за межею визначень. Одночасно спостерігається перевищення нормативних значень по басейновим специфічним речовинам за рибогосподарськими нормативами по марганцю та цинку, що має систематичний характер (концентрації знаходяться в межах багаторічних значень). Відмічено перевищення за специфічними басейновими показниками за рибогосподарськими показниками.

Хімічний стан масивів поверхневих вод

Серед природних факторів на хімічний склад води значно впливає клімат, який зумовлює величину водного стоку. У 2023 році максимальні витрати води та об'єми весняного водопілля більшості річок басейну Сіверського Дінця були набагато нижчі за середні багаторічні показники. Середня водність басейну Сіверського Дінця менша за норму і становила 55-85% від норми.

За результатами досліджень в рамках державного моніторингу поверхневих вод за 2023 рік у районі поверхневого питного водозабору КП «Харківводоканал» з р. Сіверський Донець концентрація фізико-хімічних показників та металів не перевищувала «Гігієнічних норм якості води водних об'єктів для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення». Середньорічна концентрація органічних та біогенних сполук була в межах: ХСК – 20,0 мгО/дм³, БСК5 – 2,46 мгО/дм³, нітроген загальний – 0,68 мг/дм³, фосфор загальний – 0,13 мг/дм³, сухий залишок – 580,0 мг/дм³.

За даними досліджень проб води масивів поверхневих вод Харківської області встановлено перевищення рибогосподарських нормативів по амоній-іону – 1-6,0 ГДК, по нітрит-іонам – 1-4,0 ГДК, по БСК5 – 1-1,4 ГДК, по нафтопродуктам – 1-6,5 ГДК.

Мікробіологічна оцінка якості вод з огляду на епідемічну ситуацію

На виконання Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13.03.2020 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», введеного в дію Указом Президента України від 13.03.2020 № 87/2020, та п. 11 розділу III Комплексного плану заходів щодо недопущення виникнення епідеміологічних ускладнень з вірусного гепатиту А в Харківській області, затвердженого рішенням засідання Регіональної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій Харківської

області від 22.11.2023 № 10, Головним управлінням Держпродспоживслужби в Харківській області посилено державний санітарно- епідеміологічний нагляд за дотриманням вимог санітарного законодавства на об'єктах систем водопостачання населених пунктів.

У 2023 році фахівцями Головного управління Держпродспоживслужби в Харківській області спільно з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування проведено комісійні перевірки 149 об'єктів централізованого водопостачання на 99 підприємствах питного водопостачання населення, 486 об'єктів нецентралізованого питного водопостачання населення на території 32 територіальних громад Харківської області.

Порушення виявлено на 145 (97%) об'єктах централізованого водопостачання 99 підприємств та на 462 (95%) об'єктах децентралізованого водопостачання на території населених пунктів 30 територіальних громад.

За результатами проведених комісійних перевірок було винесено 133 приписи про усунення порушень санітарного законодавства, направлено 286 листів з відповідними пропозиціями суб'єктам водопостачання. Ініційовано проведення 34 засідань місцевих комісій з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій з питання забезпечення населення якісним питним водопостачанням.

За наявною інформацією впродовж 2023 року суб'єктами централізованого питного водопостачання Харківської області, в рамках проведення відомчого лабораторного контролю якості та безпечності питної води, всього досліджено 155353 проби питної води, з них 7530 (4,8 %) проб не відповідали нормативним вимогам. За санітарно-хімічними показниками досліджено 98586 проб питної води, з них не відповідало нормативним вимогам 6863 проби (7%). За мікробіологічними показниками досліджено 55952 проб питної води, з них 667 (1,2 %) проб не відповідали нормативним вимогам.

За радіологічними показниками досліджено 815 проб питної води, відхилень від нормативних вимог не виявлено.

З початку 2023 року балансоутримувачами об'єктів нецентралізованого водопостачання населення (громадські шахтні колодязі, природні джерела, каптажі джерел та ін.), в рамках проведення відомчого лабораторного контролю якості та безпечності питної води, досліджено 149 проб питної води з об'єктів нецентралізованого водопостачання населення, з них 8 (5,36%) не відповідало нормативним вимогам. За санітарно-хімічними показниками досліджено 111 проб питної води, з них 6 проб (5,4%) не відповідало нормативним вимогам. За мікробіологічними показниками досліджено 38 проб питної води, з них 2 (5,3%) не відповідало нормативним вимогам.

Інформація про виникнення і розповсюдження інфекційних або неінфекційних захворювань серед населення, які передаються водним шляхом, від закладів охорони здоров'я, суб'єктів господарювання, які провадять господарську діяльність з медичної практики, органів виконавчої влади до Головного управління Держпродспоживслужби в Харківській області протягом 2023 року не надходила.

Радіаційний стан поверхневих вод

У Харківській області в 2023 році дослідження за радіаційним станом масивів поверхневих вод не проводились.

4.4. Екологічний стан Азовського та Чорного морів

Територія Харківської області не прилягає до Азовського та Чорного морів.

4.5. Державна політика та заходи щодо покращення стану водних об'єктів

Державним агентством водних ресурсів України спільно з обласними військовими адміністраціями здійснюється розробка Планів управління річковими басейнами (далі – ПУРБ), у тому числі району басейну річки Дон – стратегічного документу для досягнення доброго екологічного стану вод, у відповідності зі структурою, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України № 336 від 18.05.2017, згідно з планом-графіком процесу розробки ПУРБ, затвердженим наказом Міндовкілля від 27.11.2020 № 313.

У 2023 році розробку проєкту ПУРБ Дону завершено; проведено громадські обговорення (тривали з 21.12.2023 по 21.06.2024; 30.04.2024 проведено публічні громадські обговорення у м. Слов'янськ); проєкт схвалено на засіданні басейнової ради Сіверського Дінця та нижнього Дону (27.06.2024) та наразі здійснюється процедура міжвідомчого погодження перед його поданням на затвердження до Кабінету Міністрів України.

5. Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідного фонду та формування національної екологічної мережі

5.1. Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, формування національної екологічної мережі

Сучасний стан біологічного різноманіття Харківської області визначається сукупністю природних та антропогенних чинників. Насамперед географічним положенням території області, розташованої в межах двох ландшафтно-кліматичних зон – лісостепової та степової, обумовлено відносно багатство біотопів та наявність відповідних непорушених біоценозів, які збереглися лише поза межами населених пунктів. Особливістю області також є те, що вона знаходиться в межах двох річкових басейнів Сіверського Донця (притока Дону) та Дніпра.

Загальна характеристика

Специфічною для біоти Харківщини є наявність на її території: сфагнових болот надлучних терас річок Мерла, Уди, Мжа, Сіверський Донець, де мешкають релікти льодовикового періоду; солончаків в урочищі «Горіла Долина», де виявлені

релікти ксеротермічного періоду; крейдяних крутосхилів річок Вовча та Оскіл, де збереглися третинні й ксеротермічні релікти; піщаних степів й відкритих пісків в районі «Ізюмської Луки» та в околицях с. Кицівка Чугуївського району, де зафіксовано релікти середньоазіатського походження.

Загрози та вплив антропогенних чинників на структурні елементи екомережі, біологічне та ландшафтне різноманіття

З огляду на військову агресію, окупацію та активні бойові дії на території Харківської області основними чинниками впливу на біологічне та ландшафтне біорізноманіття є пожежі від вибухів, мінування території, шумове забруднення, забруднення паливно-мастильними матеріалами та речовинами, які містяться у боєприпасах, безконтрольне полювання, руйнування ландшафтів та знищення біоти внаслідок вибухів тощо.

За інформацією Науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» в окупації перебувало 103 об'єкти у Ізюмському, Куп'янському, Харківському, Чугуївському районах (41,7% до загальної кількості об'єктів ПЗФ), з них безпосередньо в зоні активних бойових дій – 58 об'єктів ПЗФ.

Значні пошкодження та знищення зазнали окремі території та об'єкти природно-заповідного фонду, такі як РЛП «Червонооскільський», «Фельдман-Екопарк». На сьогодні активні бойові дії ведуться на території Дворічанської селищної ради Куп'янського району, де розташований національний природний парк «Дворічанський», обстежити та визначити ступінь пошкоджень території парку наразі не є можливим.

Так, на території НПП «Дворічанський» у 2023 році робота по збору даних і дослідженню антропогенного впливу через активні бойові дії на території парку та часткову його окупацію проводилася з використанням дистанційного зондування Землі (ДЗЗ).

Внаслідок пожеж, що відбулись 22, 27 вересня 2023 року, вигоріла частина заплави в зоні регульованої рекреації парку, а також унікальні рослинні угруповання крейдяних відслонень та різнотрано-типчакково-ковилових степів у заповідній зоні парку. Пожежа, що відбулась 22 вересня 2023 року, знищила загальною площею близько 100 га унікальної рослинності крейдяних відшарувань та різнотравно-типчакково-ковилових степів заповідної зони і лучної рослинності рекреаційних зон національного парку.

Загальна площа ушкоджень території парку через пожежі у 2023 році становить 763,5802 га або 24,39% від загальної площі парку. Розподіл ушкоджень по функціональним зонам: 255,9955 га (33,5%) заповідної зони; 19,7725 га (2,6%) зони стаціонарної рекреації; 426,1722 га (55,8%) зони регульованої рекреації; 61,64 га (8,1%) господарської зони. Отже найбільше від пожеж постраждали зони регульованої рекреації та заповідна.

Зафіксували 84 факти потрапляння снарядів, які сконцентровані навколо чотирьох населених пунктів поблизу парку. Найбільшу їх кількість виявили в урочищі «Заломне-1» – 53,5% (господарська зона), у заповідній зоні урочища

«Соснова посадка» – 14,3%, решта – неподалік урочища «Колошматів» та с. Тополі. Площа зони ймовірного хімічного забруднення складає 341,8 га (10,9%) від усієї території парку сумарно.

НПП «Гомільшанські ліси» проведено дослідження впливу на рослинний покрив використання лісових доріг: обстежена дорога між туристичним комплексом ParkRostClub та с. Коропове. Після руйнування мосту через р. Сіверський Донець у 2022 році дорога була виділена для загального користування. Унаслідок заходів, направлених на покращення проїзду автомобільного транспорту (грейдерування, підсипання щебня, піску), рослинний покрив на самій дорозі повністю відсутній. На узбіччі дороги у результаті проїзду автотранспорту сформувалась рудеральна зона. Ширина її в залежності від рельєфу від 1-го до декількох метрів. На дальшій відстані від дороги трансформуючого впливу на рослинність не зафіксовано. У трав'яному ярусі вздовж дороги, крім типових лісових видів, зафіксовано 5 видів інвазійних рослин.

Також, НПП «Гомільшанські ліси» проведено дослідження впливу господарської діяльності на рослинний покрив: досліджено вплив антропогенних чинників на лугові фітоценози заплави р. Сіверський Донець. Як зразок, вибрано територію Задонецького лісництва та суміжну з нею частину Коропівського ПОНДВ. Вибір місця досліджень зумовлений тим, що тут простежується посилене господарське використання: випасання гусей, утримання домашніх водоплавних птахів, облаштування водойми для домашніх водоплавних птахів, облаштування земляного валу для укріплення стін господарських будівель та огорожі готельного комплексу «Сосновий бір». Встановлено, що при помірному випасі гусей зберігаються типові лугові фітоценози, але зменшується кількість різнотрав'я, поселяється інвазійний вид *Ambrosia artemisifolia*, із збільшенням інтенсивності випасу зникають такі види, як *Gladiolus tenuis*, *Fritillaria meleagroides*, *Centaureum pulchellum*, оселище орхідей. У місці постійного перебування птахів рослинний покрив відсутній або зростає тільки один інвазійний вид – *Portulaca oleracea*.

Таким чином, із збільшенням інтенсивності антропогенного навантаження збіднюється видовий склад фітоценозів, розвиваються монодомінантні фітоценози із рослин, що не поїдаються тваринами, або які пристосовані до таких умов існування, зменшується кількість випадків спостереження червонокнижних видів до повного їх зникнення.

Територія НПП «Слобожанський» не зазнала фізичних пошкоджень протягом 2022 – 2023 років, проте, відповідно до розпорядження Харківської обласної військової адміністрації від 08.08.2022 № 114В «Про заборону відвідування лісів та здійснення полювання на території Харківської області» у межах території парку встановлено обмеження відвідування екологічних стежок та туристичних маршрутів.

Протягом 2023 року працівниками служби державної охорони НПП «Слобожанський» було виявлено 8 правопорушень природоохоронного законодавства, а саме: незаконні поруби деревини, побутове засмічення території. Загальна шкода, заподіяна внаслідок правопорушень, становить

496,3 тис. грн, з них шкода, завдана внаслідок кримінальних правопорушень - 485,9 тис. грн, внаслідок адміністративних правопорушень - 10,4 тис. грн. Крім того, здійснюються заходи щодо протидії незаконного полювання на території НПП, зокрема виявлено 8 металевих петель для лову диких тварин. Також, проводились дослідження антропогенного впливу: пірогенних сукцесій на ділянках пожеж; збір та узагальнення даних щодо загибелі тварин на автошляхах.

Заходи щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття

На територіях та об'єктах природно-заповідного фонду області забезпечується проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню чи пошкодженню природних ландшафтів, природних рослинних угруповань, а саме: захист середовища існування тварин під час міграції і зимівлі та створення системи їх охорони; створення умов для відтворення різноманіття видів рослин, тварин і фітоценозів у природних зонах; забезпечення охорони водно-болотних угідь; здійснення заходів щодо запобігання негативному впливу на природні комплекси елементів національної та регіональної екологічної мережі.

Велику роботу в цьому напрямку проводять національні природні парки, що розташовані на території Харківської області.

Так, у 2023 році діяльність НПП «Гомільшанські ліси» акцентувалась на моніторингу стану збереження біологічного різноманіття.

Ступінь збереження деяких видів риб, занесених до Червоної книги України, оцінений як незадовільний, тому що ці види є традиційними об'єктами рекреаційного (любительського) рибальства у регіоні, навіть у період воєнного стану. За об'єктивної відсутності дієвого контролю за уловами рибалок-рекреантів неможливо забезпечити повернення відловлених ними особин цих видів до природного середовища.

НПП «Слобожанський» в рамках заходів по збереженню біологічного різноманіття здійснює заходи щодо підтримання оптимальної чисельності оленеподібних на території парку: проведено оцінку чисельності та територіального розподілу видів оленевих (*Cervidae*) та придатності території Парку для проживання оленевих за методикою бонітування мисливських угідь.

В умовах антропогенного впливу на природний рослинний покрив найважливішим природоохоронним завданням є збереження видового різноманіття рослинних угруповань, та перш за все, забезпечення охорони рідкісних видів рослин. Протягом 2023 року НПП «Слобожанський» в рамках заходів щодо збереження біологічного різноманіття здійснено заходи щодо:

збереження та відновлення популяції сатурнії великої (*Saturnia pyri*) – проведено дослідження нічних метеликів за допомогою приманювання на світло, ведеться пошук організацій, де популяції сатурнії великої утримуються у штучних умовах для налагодження співпраці;

збереження популяції пухирника малого (*Utricularia minor*) – проведено виявлення водойм, які потерпають від різкого коливання води та тимчасового

суттєвого обміління та які не потерпають від різкого коливання води, і є перспективними для розповсюдження пухирника малого;

збереження ценопопуляцій рябчика шахового (*Fritillaria meleagris*) – проведено моніторингові дослідження на пробних площах у місцях зростання рябчика шахового, поширювались інформаційні матеріали про рябчика шахового у місцевих газетах та мережі інтернет, посилено охорону місць зростання рябчика шахового для запобігання незаконного збору рослин.

НПП «Дворічанський» протягом 2023 року продовжувалася робота щодо вивчення шляхів розповсюдження видів рослин і стосовно подальшої інвентаризації флори, яка на території парку станом на 1 січня 2024 року налічує 1056 видів. Відомості про видовий склад рослин території парку все ще є неповними, що потребує проведення подальших досліджень.

Крім того, у 2023 році НПП «Дворічанський» продовжено роботу щодо вивчення та інвентаризації тваринного світу парку та його околиць. Особливу увагу приділено інвентаризації безхребетних (твердокрилих, перетинчастокрилих, лускокрилих), оскільки для вивчення інших систематичних груп тварин науковці не мають доступу до території парку через активні бойові дії. Станом на 01.01.2024 у фауні тварин НПП «Дворічанський» достовірно налічується 3313 (+65) види, з них безхребетних – 3058 (+65), хребетних – 252. У 2023 році виявлено 65 нових видів безхребетних.

Всі дослідження проведено дистанційно та з використанням матеріалу (фото-, відео-, аудіоматеріали та колекційні збори), зібраного у попередні роки.

Формування національної екомережі

Території та об'єкти, що підлягають особливій охороні (території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші природні території та об'єкти), становлять порівняно незначну частину території України. Наявна площа та територіальна структура земель України, що підлягають особливій охороні, дають певні підстави для їх віднесення до територіальної системи екологічної мережі.

Природні ландшафти спостерігаються майже на 40 відсотках території України. У найменш зміненому вигляді вони збереглися на землях, зайнятих лісами, чагарниками, болотами, на відкритих землях, площа яких становить близько 19,7 відсотка території країни. Враховуючи, що лише 44 відсотки лісів виконують захисні та природоохоронні функції, можна вважати, що стан, близький до притаманного природного, мають ландшафти на площі лише 12,7 відсотка території країни.

Національна екологічна мережа включає елементи загальнодержавного і місцевого значення, які визначаються за науковими, правовими, технічними, організаційними та фінансово-економічними критеріями.

До елементів національної екологічної мережі загальнодержавного значення належать:

– природні регіони, де зосереджено існуючі та такі, що створюватимуться, природно-заповідні території. Насамперед це регіони Карпат, Кримських гір,

Донецького кряжу, Приазовської височини, Подільської височини, Полісся, витоків малих річок, окремих гирлових ділянок великих річок, прибережно-морської смуги, континентального шельфу тощо;

– основні комунікаційні елементи національної екологічної мережі, а саме, широтні природні коридори, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру, Поліський (лісовий), Галицько-Слобожанський (лісостеповий), Південноукраїнський (степовий), а також меридіональні природні коридори, просторово обмежені долинами великих річок - Дніпра, Дунаю, Дністра, Західного Бугу, Південного Бугу, Сіверського Дінця, які об'єднують водні та заплавні ландшафти, - шляхи міграції численних видів рослин і тварин.

За інформацією НДУ «УкрНДІЕП» до складу регіональної екомережі Харківської області належать територіальні структури загальнодержавного (табл. 5.1.1) та місцевого значення, які є складовими місцевих схем формування екомережі.

Основні елементи національної екологічної мережі
загальнодержавного значення в Харківській області

Таблиця 5.1.1

Елемент екологічної мережі	Розташування (за фізико-географічними умовами)	Основні території та об'єкти – складові екологічної мережі
Природні регіони		
Придонецький	долина р. Сіверський Донець	національні природні парки: «Святі Гори», «Сіверсько – Донецький», «Слобожанський», «Гомільшанські ліси»
Природні коридори		
Галицько-Слобожанський	зона лісостепу	ліси першої та другої груп, лісосмуги, луки, пасовища
Природні коридори		
Сіверсько-Донецький	долина р. Сіверський Донець	заплавні луки, чагарники, сіножаті, схиліві землі з незначним рослинним покривом, ліси, водні об'єкти

Природні ландшафти спостерігаються майже на 30,4 % території Харківщини. У найменш зміненому вигляді вони збереглися на землях, зайнятих лісами, чагарниками, болотами, на відкритих землях, площа яких становить лише 14,6 % території області.

Таким чином можна вважати, що стан, близький до притаманного природного, мають тільки ці території і мають підстави для їх віднесення до регіональної системи екомережі.

Територіальні структури загальнодержавного значення

➤ **Екорегіон** – Придонецький, розташований у долині р. Сіверський Донець.

➤ **Екокоридори:**

- широтний: Галицько-Слобожанський (лісостеповий) проходить долинами рр. Мерла, Мерчик, Черемушна, Мжа, Сіверський Донець, Великий Бурлук, Нижня Дворічна та Оскіл;

- меридіональний: Сіверсько-Донецький – включає заплавні луки, чагарники, сіножаті, схиліві землі з незначним рослинним покривом, ліси, водні об'єкти.

Територіальні структури місцевого значення

► **Екокоридори:**

Природного походження:

Орільський – долина р. Оріль;

Оскільський – долина р. Оскіл;

Берестовий – долина р. Берестова;

Самарський – долина р. Самара;

Берецький – долина р. Берека;

Балаклійсько-Синихінський – долини рр. Волоська Балаклійка та Синиха;

Удянський – долина р. Уди.

Штучного походження: лісосмуги вздовж залізниць (рис. 5.1.1).



Рис. 5.1.1. Регіональна схема екологічної мережі Харківської області

Процес формування регіональної екомережі Харківської області виконується поетапно:

I етап. Розробка проекту попередньої схеми формування регіональної екомережі Харківської області. У 2014 році НДУ «УкрНДІЕП» розроблено цей проєкт. Основна мета проєкту – розроблення основних положень проектування схеми, які визначають пріоритетність і концептуальні основи схеми формування екомережі в області.

У складі планово-картографічних матеріалів цього проєкту було розроблено карта-схема регіональної екомережі, яка визначає засади попереднього просторового розташування основних елементів екомережі – природних коридорів та регіонів загальнодержавного та місцевого значення в межах області по адміністративних районах.

II етап. Розробка проєктів місцевих схем формування екомережі. Основна мета проєктів – згідно мережі основних елементів, які узгоджені у проєкті попередньої регіональної схеми, забезпечується розробка проєктів місцевих схем адміністративних районів формування екомережі на базі основних елементів. Найважливішим є розробка переліків територій, які матимуть бути віднесені до них.

Розроблення проєктів місцевих схем формування екомереж виконується спільно з органами місцевого самоврядування з метою врахування інтересів громадян, проєкти затверджуються районними радами.

III етап. Створення зведеної регіональної схеми формування екомережі Харківської області. Після розробки проєктів місцевих схем формування екомереж адміністративних районів та початку процесу включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі, вони будуть зведені у регіональну схему формування екомережі в Харківській області.

Складові структурних елементів екологічної мережі
відповідно до проєкту, розробленому НДУ «Український
науково-дослідний інститут екологічних проблем»

Таблиця 5.1.2

№ з/п	Одиниці адміністративно-територіального устрою регіону	Загальна площа, тис. га	Загальна площа екомережі, тис. га	Площа екомережі у % до загальної площі району (міста)	Складові елементи екомережі, тис. га	
					об'єкти ПЗФ	інші складові елементи екомережі (водно-болотні угіддя, ліси та інші лісовкриті площі, пасовища, сіножаті)
1	2	3	4	5	6	7
1	Богодухівський район	450,979	15,4666	3,43%	6,533	8,9336
2	Ізюмський район	577,973	59,5311	10,23%	18,467	40,8881
3	Красноградський район	373,15	17,7926	4,8%	2,233	15,5596
4	Куп'янський район	459,087	29,3807	6,4%	6,397	22,9837
5	Лозівський район	397,807	16,9771	4,2%	2,779	14,1461
6	Харківський район	348,622	7,5329	2,12%	1,3255	5,2554

1	2	3	4	5	6	7
7	Чугуївський район	486,935	72,9974	14,9%	35,463	37,5344
8	м. Ізюм	4,074	–	–	0,176	–
9	м. Куп'янськ	3,343	–	–	–	–
10	м. Лозова	1,806	–	–	0,052	–
11	м. Первомайський	3,083	–	–	–	–
12	м. Харків	30,604	0,5	1,6%	1,452	–
13	м. Чугуїв	1,277	–	–	–	–
14	м. Люботин	3,113	–	–	–	–
	Харківська область	3 141,85	220,178	7,0%	74,878	145,3009

Біобезпека та поводження з генетично модифікованими організмами

Використання генетично модифікованих організмів (далі - ГМО) регулюється Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» (далі - Закон). Цим Законом передбачено заборону на промислове виробництво та введення в обіг ГМО, а також продукції, виробленої із застосуванням ГМО, до їх державної реєстрації та ввезення на митну територію України, а також продукції, виробленої із застосуванням ГМО, до їх державної реєстрації, за винятком таких, що призначені для науково-дослідних цілей або державних апробацій (випробувань).

Державна випробувальна лабораторія (ДВЛ) харчової та сільськогосподарської продукції ДП «Харківстандартметрологія» на договірній основі з підприємствами та фізичними особами-підприємцями проводить випробування харчової продукції та сільськогосподарської сировини на відповідність діючим в Україні нормативним документам за показниками якості та безпеки, в тому числі з визначення ГМО.

5.2. Охорона, використання та відтворення рослинного світу

Загальна характеристика рослинного світу

Харківська область розташована в межах двох природних зон: лісостепової та степової. На її території представлені як зональні, так і азональні типи рослинності (табл. 5.2.1).

Репрезентативність типів рослинності Харківської області

Таблиця 5.2.1.

№	Типи рослинності
1	2
Зональна природна рослинність	
1.	Нагірні діброви (лісостепова зона)
2.	Байрачні дубові ліси (лісостепова і степова зони)
3.	Березові ліси (лісостепова зона)
4.	Суходільні луки (лісостепова зона)
5.	Лучні степи (лісостепова зона)

1	2
6.	Різнотравно-типчаково-ковилові степи (степова зона)
7.	Рослинність крейдових відслонень (лісостепова і степова зони)
Азональна природна рослинність	
8.	Заплавні ліси
9.	Соснові і широколистяно-соснові ліси
10.	Заплавні луки
11.	Галофітна рослинність
12.	Осоково-злакові і мохово-осокові болота
13.	Прибережно-водна рослинність
Рослинність антропогенного походження	
14.	Агрофітоценози на місці зведених зональних широколистяних лісів, азональних соснових лісів, розораних зональних лучних та різнотравно-типчаково-ковилових степів
15.	Синантропна рослинність

Нагірні діброви поширені, головним чином, у північно-західних районах вздовж річкових долин на ділянках вододілів і правих високих берегах річок Сіверський Донець, Харків, Лопань, Уди, Мжа, Мерла. Найбільші площі в нагірних широколистяно-мішаних лісах займають кленово-липова та липово-ясенева діброви. Перший ярус представлений дубом звичайним, липою серцелистою, ясенем високим, кленом гостролистим. На узліссях і вирубках з'являються береза повисла й осика. У другому ярусі зростають яблуня лісова, груша звичайна, черемха звичайна, є також види в'яза і клена. Підлісок складається з різних видів глоду, ліщини звичайної, бруслини бородавчастої, бруслини європейської, свидини кров'яної. На узліссях – терен, жостір проносний, види шипшини, в'яз корковий.

Березові ліси на Харківщині збереглися невеликими ділянками на пониженнях борової тераси серед лісових соснових масивів. Основна порода цих фітоценозів – береза повисла, значно рідше зустрічається береза пухнаста.

Суходільні луки в нашій області розвиваються на місці зведених лісів і є похідними угрупованнями. Тут переважають багаторічні трав'янисті рослини: грястиця збірна, костриця лучна, тонконіг лучний, тонконіг вузьколистий, пирій повзучий, конюшина лучна, конюшина гірська, в'язіль барвистий, різні види горошку, деревій звичайний, вероніка колосиста, підмаренник справжній, горлянка женовська, материнка звичайна тощо.

Степові формації на Харківщині майже не збереглися, степи в значній мірі розорані. Окремі ділянки степової рослинності зустрічаються лише на схилах балок, ярів та на правих берегах річок Сіверський Донець, Вовча, Оскіл та інші.

Природний рослинний покрив степових фітоценозів дуже змінений під впливом господарської діяльності людини. Особливо великих змін зазнала степова рослинність на ділянках, де протягом багатьох років випасали худобу. Під впливом випасу різнобарвна рослинність природних степів змінилась на одноманітні типчакові. Тому невеликі ділянки лучних степів на схилах балок перебувають у дигресивному стані.

Невеличкі ділянки справжніх різнотравно-типчаково-ковилових степів ще залишились подекуди в степових районах Харківщини. Вони характеризуються значною рясністю більш ксерофітних вузьколистих щільнодернинних злаків:

види ковили, кипець гребінчастий, види костриці, житняк гребінчастий.

Під час масового цвітіння ковили степові ділянки стають сріблясто-сивими. У нашому регіоні представлені такі формації, занесені до Зеленої книги України: формація мигдалю низького, півонії тонколистої, осоки низької та всіх видів ковили. Рідкісними для Харківщини є угруповання мласкавця серповидного, кринитарії волохатої та бородача звичайного.

Відслонення крейди тягнуться вузькими смужками на правих берегах річок, порізаних глибокими ярами і балками, по Сіверському Донцю та його притоках – Осколу і Вовчій, де ще подекуди зберіглася унікальна рослинність крейдяних схилів. Тут зрідка трапляються рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України (ЗКУ): формація пирію ковиллолистого та шість рідкісних формацій для рослинності Харківщини: формації гісопу крейдяного, чебрецю вапнякового, переломника Козо-Полянського, льону українського, полину суцільно білого, полину солянковидного. Цю специфічну флору утворюють близько 318 видів рослин. Серед них багато ендемічних, рідкісних і зникаючих видів, занесених до Європейського червоного списку та Червоної книги України. В утворенні рослинних угруповань на відшаруваннях крейди беруть участь і типові представники степової флори: типчак, ковила волосиста, стоколос прибережний, шавлія поникла, деревій щетинистий, нечуйвітер синяковидний тощо.

Заплавні ліси розташовані на берегах річок, головним чином Сіверського Донця, Оскола, Уди, Мжи, Орлі. Це широколистяні заплавні діброви, в деревостані яких домінують дуб звичайний, ясен високий, види в'язу. Підлісок і травостій подібні до нагірних дібров. Зазвичай тут зростають і ліани: хміль звичайний і плетуха звичайна. Дрібнолистяні заплавні ліси із верби білої, тополі сріблястої, тополі чорної, осики та вільхи чорної зустрічаються лише в притерасній частині заплави річок. В заплавах лісах подекуди зростають рідкісні асоціації ясенево-дубового лісу хвощового з участю хвоща зимуючого, ясенево-дубового лісу конвалієвого, чорновільхового лісу теліптерісового, щитникового (зі щитником шартрським) та безщитникового (з безщитником жіночим). В заплавах річок також поширені зарості чагарникових верб з вологолюбним високотрав'ям та бур'янами.

Соснові і широколистяно-соснові ліси – азональні типи рослинності, займають значну частину борової тераси лівих берегів Сіверського Донця, Оскола, Мжі, Уди, Мерли. Рельєф терас нерівний, на його підвищених елементах з бідними ґрунтами формуються сухі бори, а на рівнинних і понижених його елементах з родючими ґрунтами – свіжі субори. Сухі бори бідні за флористичним складом. Тут зустрічаються сосново-різнотравно-злакові угруповання. Із дерев росте сосна звичайна, а серед трав переважають степові злаки: костриця Беккера, ковила дніпровська, жито дике, чаполох пахуча, кипець пісковий, кунічник наземний та різнотрав'я: сон чорніючий, агалік-трава гірська, чебрець Паласів, цмин пісковий, полин Маршалла, юриня харківська, хондрила ситниковидна. Флористичний склад свіжих суборів значно багатший. У першому ярусі росте сосна звичайна, у другому – дуб звичайний, види в'язу, яблуня лісова, груша звичайна. Підлісок складається з бруслини бородавчастої, клена польового, клена

татарського. Типовими є напівкущі – зіновать дніпровська і дрік красильний. Трав'янистий покрив складають орляк звичайний, щитник чоловічий, суниці лісові, конвалія травнева, нечуйвітер волохатенький, смовдь гірська, золотушник звичайний. Подекуди на Харківщині зустрічаються асоціації дубово-соснових лісів ліщинових (Зелена книга України) та рідкісні для області асоціації соснових лісів різнотравно-злакових, орлякових, вересових, костяницевих, кладонієвих та кипцево-чебрецевих.

Заплавні луки формуються в заплавах річок. Раніше вони щорічно затоплювалися повеневими водами. Інтенсивне використання луків як сіножатей та пасовищних угідь призвело до значної деградації цих рослинних угруповань. Площі їх дуже скоротилися також через розорювання заплав багатьох річок регіону. Домінантами та співдомінантами природних заплавних луків є кореневищні та пухкодерні види злаків, які мають добрі кормові якості. Це – китник лучний, види тонконогу, костриця лучна, тимофіївка лучна, пирій повзучий та бобові: види конюшини, люцерна румунська, лядвенець український, види горошку, чина лучна.

На Харківщині в складі угруповань заплавних луків виявлено формацію лепешняка тростинового, яка занесена до Зеленої книги України, та рідкісні для регіону асоціації: родовиково-злакова, рябчиково-злакова, королицево-злакова, косариково-злакова, зозулинцево-злаково-осокові, формація оману високого.

При надмірному випасі худоби в складі лучної флори з'являється багато баластних видів та бур'янів – види жовтецю, шавлю, полин лікарський, молочай болотний, нетреба звичайна, чернощир звичайний. Вони не поїдаються тваринами і добре помітні на деградованих луках.

Для заплав річок степової зони (Берестова, Багата, Оріль, Орілька, Берека, Волоська Балаклійка, Самара) властиві солончакові та солонцюваті ґрунти, на яких зростає галофітна рослинність. Вона поширена також у Зміївському районі в долині р. Сіверський Донець («Горіла Долина» та озеро Лиман). У засоленних умовах найчастіше зростають осоково-різнотравні та злаково-різнотравні угруповання з участю видів-галофітів: осока гостра, покісниця звичайна, покісниця велетенська, костриця східна, китник тростиновий, бекманія звичайна, ситник Жерардів, ситник тонкий, ситняг болотний, бульбокомиш морський, тризубець морський, солончакова айстра звичайна, солонечник естрагоновидний, хартолепіс середній, хрінниця широколиста, зміячка дрібноквіткова, кермек замшевий, конюшина суницева, подорожник Корнута, подорожник солончаковий. Подекуди в складі цих фітоценозів зустрічаються рідкісні види флори Харківщини: молочка приморська та рапонтикум серпівидний. На засоленних луках виявлено рідкісні формації кермеку замшевого, кермеку донецького, полину сантонінського, а при збільшенні вологості – молочки приморської та рогозу Лаксманового.

Осоково-трав'яні та мохово-осокові болота збереглися в соснових лісах і серед відкритих пісків другої тераси Сіверського Донця, Уд, Мжі, Мерли. Болота оточені заростами верб, вільхи клейкої, крушини ламкої, берези пухнастої і видами, які типові для поясу очерету. Цікаві види зростають на верхових торф'яних, або сфагнових болотах. Саме осоково-сфагнова асоціація є рідкісною

на Харківщині. Крім видів білого моху, тут зустрічаються росичка круглолиста, журавлина болотна, пухівка багатоколоскова, бобівник трилистий, вовче тіло болотне та інші види бореальної флори. Рідкісними угрупованнями для Харківщини в цих умовах є асоціації осоково-сфагнові та формації осоки омської.

У долинах і заплавах річок велика кількість озер, рукавів, стариць, тимчасових водойм. У долині Сіверського Донця найбільшими озерами є Лиман, Чайка, Світличне, Комишувате, Біле та інші, а озеро Борове розташоване прямо серед соснового лісу. Ці водойми і грузькі береги річок заростають прибережно-водною рослинністю.

Природні ландшафти, де збереглися зональні та азональні рослинні угруповання, на Харківщині займають незначну площу (близько 20%). На місці зведених соснових і дубових лісів та розораних лучних і різнотравно-типчакково-ковилових степів впродовж уже багатьох років на сільськогосподарських землях вирощуються різноманітні зернові, зерново-бобові, технічні, овочеві та плодово-ягідні культури тощо. На цих площах формуються своєрідні агрофітоценози, в утворенні яких беруть участь, крім певних видів культурних рослин, і значна кількість бур'янів, що складають основу синантропної рослинності.

У складі сучасної флори Харківщини налічується 1 257 видів судинних спорових та насінних рослин (за даними видання «Рослинний покрив Харківщини» Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Л.М. Горелова, О.О. Альохін, 2002 рік).

Структура флори Харківщини наведено у табл. 5.2.2.

Структура флори вищих судинних рослин Харківщини

Таблиця 5.2.2

Види	Кількість	У % до загальної кількості
1	2	3
Плауноподібні	2	0,2
Хвощеподібні	9	0,7
Папоротеподібні	9	0,7
Голонасінні	4	0,3
Покритонасінні, в тому числі:	1233	98,1
клас Дводольні	912	74
клас Однодольні	321	26
Разом	1 257	100,0

Відповідно до даних, наведених у таблиці 5.2.2, вищі спорові судинні рослини налічують 9 видів папоротеподібних, 9 видів хвощеподібних, 4 види голонасінних, 2 види плауноподібних та 1 233 види покритонасінних, з яких майже 74% відносяться до класу дводольних та 26% – однодольні.

Охорона, використання та відтворення лісів та інших рослинних ресурсів

Загальна площа лісів та інших вкритих лісом площ області, згідно з даними державного лісового кадастру, становить 419,4 тис. га. Лісистість області становить 12,1%. Загальний запас деревини у лісах області до початку збройної агресії Російської Федерації обліковувався в об'ємі понад 68,0 млн м³.

Основна площа лісів Харківської області – 324,8 тис. га, підпорядковується Державному агентству лісових ресурсів України та 9,7 тис. га – іншим органам державної влади різних рівнів.

Протягом 2023 року заготівля деревини здійснювалась в порядку рубок головного користування, заходів з формування і оздоровлення лісів та при проведенні інших рубок, не пов'язаних з веденням лісового господарства.

Постійні лісокористувачі Харківської області (далі – лісогосподарські підприємства) у 2023 році заготовили 350,2 тис. м³ деревини, у т.ч. від рубок головного користування 29,5 тис. м³.

У 2023 році лісогосподарськими підприємствами регіону здійснено заходів з відновлення лісів на площі 366,7 га. Крім того, садіння і висівання лісу проведено на площі 216,3 га.

Протягом 2023 року в лісових масивах виявлено 114 лісових низових пожеж, площа яких склала 204,32 га. Середня площа пожежі становить 1,79 га. 17 лісових пожеж виникли з вини населення, 97 пожеж виникли внаслідок інших причин. В усіх випадках матеріали про лісові пожежі направлено до правоохоронних органів.

Внаслідок збройної агресії Російської Федерації державні підприємства «Ізюмське лісове господарство» та «Куп'янське лісове господарство» втратили практично всю протипожежну техніку і обладнання, також значні втрати зазнали державне підприємство «Вовчанське лісове господарство» та філія «Чугуєво-Бабчанське лісове господарство» ДП «Ліси України».

Наразі лісогосподарськими підприємствами забезпечується робота 21 лісової пожежної станції, у складі яких 38 пожежних автомобілів, до гасіння залучалися 52 одиниці пристосованої техніки, 24 мотопомпи та 250 ранцевих лісових вогнегасників.

Нагляд за пожежною ситуацією в лісах здійснюється з 15 пожежно-спостережних веж, використовується 11 телевізійних систем спостереження. Пожежно-спостережні вежі працюють в штатному режимі, з дотриманням умов їх використання протягом воєнного стану.

Лісогосподарські підприємства діють виключно згідно з «Алгоритмом залучення піротехнічних підрозділів ДСНС України на території Харківської області». З працівниками проведено навчання з ідентифікації вибухонебезпечних предметів. Забезпечується негайне інформування про всі виявлені лісові пожежі.

У лісових масивах лісогосподарськими підприємствами влаштовано 1985 км нових мінералізованих смуг, пройдено доглядом 8271,2 км мінералізованих смуг, встановлено 257 аншлагів, плакатів та білбордів на протипожежну тематику, організовано 30 виступів в засобах масової інформації, проведено 860 лекцій і бесід та організовано публікації в соціальних мережах.

Протягом 2023 року проведено 1312 рейдів з профілактики виникнення лісових пожеж, виявлення та притягнення до відповідальності порушників вимог Правил пожежної безпеки в лісах України.

Здійснення перевірочних заходів та встановлення всіх випадків лісових пожеж, незаконних порубів та інших порушень на вказаних територіях неможливе до завершення активних бойових дій та розмінування лісів.

На території лісового фонду площа осередків шкідників та хвороб лісу складає 32,2 тис. га, з яких 16,5 тис. га безпосередньо осередки хвороб. Із загальної площі осередків: хвоєгризучих шкідників – 13,6 тис. га; листогризучих шкідників – 1,3 тис. га; інших шкідників – 0,8 тис. га; хвороб лісу – 16,5 тис. га. У 2023 році обробіток лісів від шкідників не проводився.

Майже вся територія лісових масивів державних підприємств «Ізюмське лісове господарство», «Куп'янське лісове господарство», «Вовчанське лісове господарство» та частково філії «Чугуєво-Бабчанське лісове господарство» ДП «Ліси України» потребують розмінування.

На початок 2024 року площа лісових насаджень, що потребують розмінування (разом з територіями, які не були окуповані) складає 180,4 тис. га, в тому числі на окупованій території знаходились - 157,0 тис. га, з яких проведено розмінування на площі 2,3 тис. га. Крім того, 7,2 тис. га лісових насаджень державного підприємства «Куп'янське лісове господарство» ще знаходяться на окупованій території.

Головною проблемою у веденні лісового господарства є неможливість відновлення повноцінної роботи вищезазначених лігоспів на деокупованих територіях та в районах ведення активних бойових дій.

Охорона та відтворення видів рослин та грибів, занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію міжнародних договорів

По спектру основних життєвих форм флора регіону цілком типова для областей помірного клімату. В ній представлені наступні основні типи: дерева – 27 видів, чагарники – 48 видів, чагарники і напівчагарники – 26 видів, багаторічні трав'янисті рослини – 873 види, дворічні – 95 видів, однорічні трав'янисті рослини – 188 видів.

До списку рослин Харківської області, занесених до Червоної книги України, входить 107 видів рослин, серед них за природоохоронним статусом: вразливих – 57, рідкісних – 18, недостатньо відомих – 3 та інші цінні види рослин. До додатків до Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі занесено 14 видів рослин та грибів, що зростають на території Харківської області, до додатків до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES) - 8 видів рослин і грибів, до Переліку видів судинних рослин флори України, занесених до Європейського Червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі - 23 види.

В умовах антропогенного впливу на природний рослинний покрив найважливішим природоохоронним завданням є збереження видового

різноманіття рослинних угруповань, та перш за все, забезпечення охорони рідкісних видів рослин.

До чинних в Україні охоронних переліків різного рівню станом на 2023 рік входять 76 видів флори та мікобіоти, що виявлено на території НПП «Слобожанський»: 73 види рослин та 3 види грибів. В тому числі: на території парку зростають 22 види, що включено до Червоної книги України, з них - 3 види грибів і 19 видів рослин, чотири з яких також входять до Додатку Вашингтонської Конвенції (CITES..., 1973). До Додатку I Бернської Конвенції (1979) занесено 3 види рослин, два з яких також входять до Червоної книги України. До Червоного списку Харківської області (Перелік видів..., 2001) занесено 54 види судинних рослин, з яких один вид паралельно є червонокнижним. Слід зазначити, що до оновленого видання Європейського Червоного списку (Bilz et al., 2011), не потрапило жодного виду із зростаючих на території НПП рослин.

На території НПП «Слобожанський» виявлено місця зростання 3 видів грибів, що занесені до Червоної книги України: *Polyporus umbellatus* (Pers.) Fr., 1821 (трутовик зонтичний); *Mutinus caninus* (Huds.) Fr., 1849 (мутин собачин); *Hericium coralloides* Scop., 1772 (герицій коралоподібний).

На території НПП «Гомільшанські ліси» зростають 69 раритетних видів рослин. Вони представлені 1 видом плауноподібних, 4 видами хвощеподібних, 6 видами папоротеподібних, 57 видами покритонасінних і одним видом нижчих рослин із підвиду «червоні водорості».

В межах зазначеного парку виявлено 19 видів рослин включено до Червоної книги України, із них 1 вид належить до нижчих рослин, підвиду «червоні водорості» – *Thorea ramosissima* Vory і 18 видів – до виду покритонасінних.

Також, на території НПП «Гомільшанські ліси» зростають 3 види рослин, що охороняються згідно з Додатком I Бернської конвенції (1979 р.): *Salvinia natans* (L.) All (папоротеподібні), *Jurinea cyanoides* (L.) Rchb. та *Pulsatilla patens* (L.) Mill (покритонасінні). Чотири види покритонасінних включено до Резолюції 6 Бернської конвенції: *Iris pineticola* Klokov, *J. cyanoides*, *P. patens*, *Serratula lycopifolia*. (Vill.) A. Kern.

Сім представників родини Орхідних (покритонасінні) включено до Додатку II Вашингтонської Конвенції: *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soy, *Epipactis helleborine* (L.) Crantz, *Neottia ovata* (L.) Bluff & Fingerh., *N. nidusavis* (L.) Rich., *Anacamptis laxiflora* (Lam.) R.M. Bateman, Pridgeon & M.W. Chase, *A. palustris* (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon & M.W. Chase, *Platanthera bifolia* (L.) Rich. На території НПП «Гомільшанські ліси» видів рослин, включених до Європейського червоного списку, не виявлено.

Фахівцями НПП «Гомільшанські ліси» у 2023 році продовжено спостереження за популяцією *Securigera elegans* (Pančić) Lassen, яка зростає на території кварталів № 18 і № 24 Коропівського ПОНДВ. Фітоценотичні умови місця зростання у порівнянні із попереднім роком не змінились. У 2023 році популяція не зазнала антропогенного впливу.

Крім того, в межах території парку зростають 49 видів рослин, віднесених до Переліку видів рослин, що потребують особливої охорони на території

Харківської обласної ради, серед яких представлений 1 вид плауноподібних, 4 види хвощеподібних, 5 видів папоротеподібних, 39 видів покритонасінних.

На території НПП «Дворічанський» із початком воєнного стану була обмежена можливість проводити заходи з охорони, збереження та відтворення рідкісних і зникаючих видів грибів, рослин, рослинних угруповань та природних середовищ (оселищ), заходи з боротьби із шкідливими чужорідними видами рослин безпосередньо на території парку. Всі дані отримано з використанням дистанційних методів дослідження та з вивченням матеріалів (фото-, відео-, аудіоматеріали та колекційні збори), зібраних у попередні роки.

До охоронних переліків видів рослин різного рівня станом на кінець 2023 року, що зростають в межах території парку, належать 109 видів рослин та 1 вид лишайнику, з них 38 видів входять до Червоної книги України (3 види водоростей (Том I Літопису природи НПП «Дворічанський»), 1 вид лишайників (Громакова, 2013) і 34 види судинних рослин).

Новим видом рослин для території НПП «Дворічанський», що підлягають охороні на державному рівні є Пирій ковилолистий (*Pseudoroegneria stipifolia* (Trautv.) Á.Löve, syn. *Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) із статусом «Неоцінений».

На території НПП «Дворічанський» зустрічається 7 видів з переліку видів Резолюції № 6 Бернської Конвенції (Convention..., 1998), і 5 видів – з Додатків Вашингтонської Конвенції (CITES..., 1973). З Європейського червоного списку – 1 вид зі статусом «вразливий» (Vulnerable, VU), з Червоного списку Харківської області (Перелік видів..., 2001) – 77 видів судинних рослин.

Охорона природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

За інформацією національних природних парків (далі – НПП) Харківщини науковими співробітниками постійно проводиться робота з обстеження територій парків, а також прилеглих до них територій, моніторинг закладених видів обліку, інвентаризації та вивчення флори, чисельності рослин і грибів, здійснюється робота щодо виявлення та обліку червонокнижних, рідкісних рослин, які потребують особливої охорони, вивчення сукупності рослинних угруповань, дослідження складу та будови ценозів, вивчення угруповань, занесених в Зелену книгу України.

В рамках заходів по збереженню біологічного та ландшафтного різноманіття в НПП «Слобожанський» проведено картування локалітетів за участю представників бореальної флори та вивчення складу угруповань з бореальними видами, а також проведено вивчення деревних угруповань діброви та субору на території Володимирівського та Пархомівського ПНДВ у співпраці із науковцями лабораторії агролісомеліорації та лісових екосистем Інституту агроєкології і природокористування НААН України.

У рослинному покриві НПП «Гомільшанські ліси» у звітний період зберігалися 9 типових і рідкісних угруповань із Зеленої книги України, які

відносяться до 3 типів рослинності: ліси – 5 синтаксонів (дубові ліси – 4; соснові – 1), луки – 1 синтаксон і водна рослинність – 3 синтаксони.

В межах парку досить рідкісним у заплаві є лучне угруповання – формація лепешняка тростинового (*Glycerieta arundinaceae*). Формації рідкісних та типових реліктових ценозів сальвінії плаваючої (*Salvinieta natantis*), латаття білого (*Nymphaeeta albae*) й глечиків жовтих (*Nuphareteta luteae*) трапляються у старицях і озерах, розташованих у заплаві річки Сіверський Донець.

На території НПП «Дворічанський» за «Національним каталогом біотопів України» (2018) на території парку станом на 01.01.2024 налічується 25 типів біотопів, більшість з яких потребують режиму охорони.

Перелік природних оселищ НПП «Дворічанський» потребує подальшого уточнення. Зважаючи на активні бойові дії на території парку в наступні роки до нього можуть бути внесені суттєві структурні зміни.

Охорона, використання та відтворення зелених насаджень

Зелені насадження – найважливіший елемент містобудування, який відіграє велику роль у поліпшенні екологічних і санітарно-гігієнічних умов життя в місті, вони поглинають практично всі види хімічних сполук, які забруднюють навколишнє природне середовище, покращують мікроклімат забудов, охороняють будівлі і споруди від надмірного перегріву, знижують рівень шумів, тобто виконують велику санітарно-гігієнічну, художньо-естетичну та рекреаційну роль.

За даними органів місцевого самоврядування (без урахування окупованих/деокупованих територіальних громад) станом на 01.01.2024 загальна площа зелених насаджень в області склала 17159,64 га.

Площа зелених насаджень загального користування – 6 899,55 га, у тому числі: парки культури та відпочинку – 577,58 га, сквери – 355,63 га, гідропарки, лугопарки, лісопарки – 2 614,97 га і т.д. Площа міських лісів – 1 332,2 га.

На території м. Харків озеленення міста, збереження існуючих зелених насаджень, проведення обстеження зелених насаджень, у тому числі з метою виявлення аварійних, сухостійних, уражених омелою дерев та дерев, які досягли вікової межі, забезпечує Спеціалізоване комунальне підприємство «Харківзеленбуд» Харківської міської ради. Зазначеним підприємством проводяться заходи з оздоровлення та продовження віку дерев та заходи боротьби зі шкідниками та хворобами з використанням виключно біологічних препаратів та позакореневе внесення мінеральних добрив. За результатами боротьби спостерігається позитивна тенденція оздоровлення зелених насаджень.

У 2023 році працівниками підприємства було знесено аварійних, сухостійних, вражених омелою дерев та дерев, які досягли вікової межі, у кількості 2 810 од., проведено санітарне обрізання дерев у кількості 3 982 од., висадження зелених насаджень (дерев, кущів) не проводилось.

Також, слід зазначити, що воєнні дії (близька лінія фронту, застосування КАБів та важкої артилерії) нанесли шкоди в межах об'єктів природно-заповідного фонду м. Харків, а саме: лісового заказника місцевого значення «Григорівській бір»,

ботанічних пам'яток природи місцевого значення «Сокольники-Помірки» та «Помірки».

З метою збереження цінних в природному та господарському відношенні рідкісних або таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Харківської області, видів рослин і підвищення відповідальності за їх незаконний збір, пошкодження або знищення, рішенням Харківської обласної ради від 25.09.2001 затверджено перелік видів рослин, що підлягають особливій охороні на території Харківської області. До списку входять 182 види судинних рослин.

Інвазійні чужорідні види рослин у флорі в межах області

Чужорідні рослини – це занесені види, що акліматизувалися та зайняли певне місце в рослинному покриві певної території, вселення чужорідних видів рослин призводить до непоправних втрат біологічного різноманіття цієї території.

Чужорідні рослини заносяться людиною, водою, тваринами тощо. За характером початкових стадій експансії близько 70% нових адвентивних рослин в Україні належить до групи «зернових емігрантів» (завезені з інших територій із зернопродуктами).

На Харківщині зафіксоване місцезростання карантинних видів, таких як: амброзія полинолиста, гірчак повзучий (степовий), повитиця польова, повитиця одноствовпчикова, ценхус довгоголковий та інші.

Співробітниками кафедри ботаніки та екології рослин Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна спільно з провідними фахівцями Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України підготовлено список інвазійних видів рослин Харківської області, представлений у таблиці 5.2.3.

Список інвазійних видів рослин Харківської області

Таблиця 5.2.3

№ з/п	Назва виду		Ступінь інвазійного потенціалу*
1	2	3	4
1	Амброзія полинолиста	<i>Ambrosia artemisiiflora</i> L.	1
2	Черета листяна	<i>Bidens frondosa</i> L.	1
3	Злинка канадська	<i>Conyza Canadensis</i> (L.) Cronquist	1
4	Розрив-трава дрібноквіткова	<i>Impatiens parviflora</i> DC.	2
5	Дикий виноград п'ятилисточковий	<i>Parthenocissus quinquelobatus</i> (A. Kern). Fritsch	1
6	Стенактис однорічний	<i>Erigeron annuus</i> (L.) Desf. (syn. <i>Stenactis annua</i> Nees, <i>Phalacrocoma annuum</i> (L.) Dumort)	1
7	Робінія звичайна, біла акація	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	1
8	Клен ясенелистий	<i>Acer negundo</i> L.	1
9	Шириця звичайна	<i>Amaranthus retroflexus</i> L.	1
10	Галінсога дрібноцвіта	<i>Galinsoga parviflora</i> Cav.	1
11	Портулак городній	<i>Portulaca oleracea</i> L.	1
12	Золотушник канадський	<i>Solidago Canadensis</i> L.	2
13	Чорнощир нетреболистий	<i>Iva xanthiifolia</i> (Nutt.) Fresen.	2
14	Окибафус нічноцвітний	<i>Oxybaphus nyctagineus</i> (Michx.) Sweet	1

1	2	3	4
15	Гринделія розчепірена	<i>Grindelia squarrosa</i> (Pursh) Dun.	1
16	Елодея канадська	<i>Elodea Canadensis</i> Michx.	3
17	Ехіноцистис шипуватий	<i>Echinocystis lobata</i> (Michx.) Torr & A.Gray	3
18	Соняшник бульбастий, топінамбур	<i>Helianthus tuberosus</i> L., (<i>Helianthus esculentus</i> Rottb, <i>Helianthus esculentus</i> Warsz, <i>Helianthus subcanescens</i> E. Watson, <i>Helianthus subcanescens</i> (A. Gray), E. Watson, <i>Helianthus tomentosus</i> Michaux., <i>Helianthus tuberosus</i> Parry., <i>Helianthus tuberosus</i> var. <i>subcanescens</i> A. Gray)	3
19	Гірчак японський	<i>Fallopia japonica</i> (Houtt.) Ronse Derr., (<i>Polygonum cuspidatum</i> Siebold et Zucc., non Willd. ex Sprengel; <i>Pleuropterus cuspidatus</i> (Siebold et Zucc.) H. Gross., <i>Reynoutria japonica</i> Houtt.)	3
20	Маслинка вузьколиста	<i>Elaeagnus angustifolia</i> L.	3

Примітка: * – ступінь інвазійного потенціалу

1 – багато чисельні групи рослин повсюдно (високо інвазійна спроможність);

2 – багато чисельні групи рослин у визначених екоотопах (середньо інвазійна спроможність);

3 – малочисельні групи рослин у поодиноких екоотопах (потенційно інвазивні).

5.3. Охорона, використання та відтворення тваринного світу

Загальна характеристика тваринного світу

Важливою складовою частиною навколишнього середовища області є тваринний світ. Безхребетні тварини Харківської області заселяють два різко відмінні між собою середовища: наземне і водне.

Наземні безхребетні у межах області заселяють різноманітні біотопи, як природні, так і антропогенні; як зональні (лісові, степові), так і азональні з реліктовою фауною (крейджані відслонення, піски, солончаки).

Тваринне населення водної біоти Харківської області налічує понад 2 000 видів і представлене різними систематичними групами (найпростіші, губки, олігохети, п'явки, молюски, ракоподібні, водяні кліщі й павуки, водяні комахи), які заселяють різноманітні біотопи (річки, стариці, водосховища, озера, ставки, болота різних типів, струмки, степові поди, джерела типу реокрена чи гелокрена). Рідкісні види тварин виступають індикаторами фауністичного різноманіття. Аналіз розподілу рідкісних видів безхребетних Харківщини за систематичним складом свідчить, що до класу комахи належить понад 97% вивченого біорізноманіття (із 229 видів – 223), по 2 види відносяться до класів п'явки та ракоподібні, по 1 виду до класів дощові черви і молюски.

Місцеположення Харківської області на межі лісу зі степом визначило межі поширення як степових видів тварин на північ, так і лісових - на південь. Теж саме можна зазначити і про водно-болотні види. Тут проходить межа поширення на північ лежня, дерихвоста степового, жайворонка степового, жайворонка малого, щеврика польового, чаплі рудої, чепури великої і чепури малої, розташовані північні гніздові поселення квака, кулика-довгонога. По області проходить

південна межа таких лісових видів, як синиця чубата, дрізд-омелюх, чикотень, чиж, слуква, журавель сірий.

На цей час антропогенна трансформація найбільше торкнулась навколоводних просторів і перш за все долинних ландшафтів. Зі створенням на території області великих водосховищ (Печенізьке, Оскільське, Краснопавлівське, Орільське, Рогозянське тощо) орнітофауна поповнилась елементами, нетиповими для внутрішньоматерикових водойм, або видами, що вкрай рідше зустрічались до появи водосховищ. З'явилися птахи – мешканці морських узбереж, що в пролітний час зустрічаються на великих озерах і водосховищах, і зимують на незамерзаючих ділянках моря. Збільшилось видове різноманіття, змінився статус і чисельність мартинів, крячків, куликів, чапель. На водосховищах під час прольоту зареєстровані нові види птахів, що раніше не зустрічались (баклан великий, казарка білощока, казарка червоногола, луток, морянка, крохаль довгоносий, турпан, чернь морська, гага звичайна).

У 2018 році наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.06.2018 № 237 затверджено Перелік видів тварин, що підлягають особливій охороні на території Харківської області (зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 19.07.2018 № 847/32299), до якого увійшло 212 видів тварин.

Види тваринного світу Харківської області, що охороняються, наведено у таблиці 5.3.1.

Види тваринного світу, що охороняються

Таблиця 5.3.1

Види тваринного світу	Кількість
1	2
Загальна кількість видів тварин, занесених до Червоної книги України, од.	187*
Кількість видів тварин, що підлягають особливій охороні на території Харківської області	212
Кількість видів тварин, занесених до додатків до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), од.	30
Кількість видів тварин, занесених до додатків до Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція), од.	243
Кількість видів тварин, занесених до додатків до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція, CMS), од.	141
Кількість видів тварин, що охороняються відповідно до Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (AEWA), од.	76
Кількість видів тварин, що охороняються відповідно до Угоди про збереження популяцій європейських кажанів (EUROBATS), од.	14

Примітка: * - наведено попередні інформацію, дані можуть бути уточнені, на цей час НДУ «УкрНДІЕП» проводиться робота щодо визначення переліку тварин, що занесені до Червоної книги України і мешкають на території Харківській області.

Стан і ведення мисливського господарства

Станом на 31.12.2023 загальна площа мисливських угідь області становить 2 млн 631 тис. га, з яких: 1 млн 637 тис. га надано у користування 39 організаціям – 62,2% від угідь області, угіддя державного мисливського резерву (запасу) складають 993 тис. га - 37,8 % від угідь області.

Згідно з даними річного звіту за 2023 рік загальні витрати на ведення мисливського господарства в області склали 10,6 млн грн (105% до витрат 2022 року), з яких на охорону і відтворення витрачено 5,4 млн грн (126 % до 2022 року), що складає в середньому 3,3 тис. грн на 1 тис. га наданих у користування мисливських угідь.

Зазначені показники майже в двічі менші порівняно з 2021 роком у зв'язку із військовим вторгненням Російської Федерації у лютому 2022 року.

Ураховуючи активність бойових дій на території міста Харкова та області протягом 2023 року, зміни площ тимчасово окупованих і деокупованих територій, проведення користувачами господарських робіт, обліків мисливських тварин, фактичне визначення господарських витрат та втрат у мисливському господарстві, як серед тваринного світу, так і матеріально-технічної складової (бази мисливських господарств, документація, технічне і господарське обладнання, заготовлені для підгодівлі тварин корма, особовий склад господарств, автотранспортні засоби, комунікаційні мережі та інше), на даний час неможливо через замінованість територій, проведення активних бойових дій та наявності незліченної кількості вибухонебезпечних предметів в мисливських угіддях.

За попередньою інформацією (до завершення розмінування і проведення повного обстеження угідь) територія наданих в користування 25 користувачам мисливських угідь загальною площею 899,1 тис. га (54,2% від наданих в користування мисливських угідь області, без урахування угідь резерву (запасу) знаходиться в зоні активних бойових дій і зазнала різного ступеня впливу, з них угіддя 23 користувачів площею 842,5 тис. га (51 % від наданих в користування угідь області) знаходились під окупацією і частково залишаються по цей час. Повністю відсутній зв'язок з 8 користувачами. Один користувач мисливських угідь припинив свою діяльність.

На виконання доручень Держлісагентства Північно-Східним міжрегіональним управлінням лісового та мисливського господарства організовано проведення обліків мисливських тварин по Харківській області в зимовий період до 12.02.2023 та в літній період до 15.07.2023 року на доступній для господарської діяльності території мисливських угідь.

За даними обліків, проведених в угіддях області у 2023 року, обліковано: 39 лосів (без змін порівняно до чисельності 2022 року), 453 оленів благородних (зменшення на 58 гол.), 412 оленів плямистих (зменшення на 75 гол.), 8394 козулі (зменшення на 699 гол.), 1521 кабан (зменшення на 45 гол.), 85706 зайців-русаків (зменшення на 307 гол.), 3895 лисиць (збільшення на 1132 гол.), 1287 єнотоподібних собак (збільшення на 152 гол.), 22857 сурків-бабаків (зменшення на 562 гол.), 2780 бобрів (збільшення на 4 гол.), 32 шакали (збільшення на 15 гол.), 126 вовків (зменшення на 1 гол.).

Розпорядженням Харківської обласної військової адміністрації від 08.08.2022 № 114-В на період дії воєнного стану на території Харківської області заборонено проведення полювання на всі види мисливських тварин, селекційні, діагностичні та наукові відстріли.

У зв'язку з військовим станом і заборонаю будь-якого полювання, ліміти добування мисливських тварин у сезон полювання 2023-2024 років по області не затверджувались, ліцензії для добування мисливських тварин в сезон полювання 2023-2024 року не видавались.

Відповідно до звітів користувачів мисливських угідь за 2023 рік в порядку забезпечення контролю ефективності проведеної пероральної імунізації лисиці та регулювання чисельності хижаків єгерським складом в цілому по області було відстріляно: 8 шакалів, 152 лисиці, 8 єнотоподібних собак, 162 бродячих собаки, 112 бродячих котів, що в загальному підсумку становить 26,6 % від добутих хижаків у 2022 році.

Стан і ведення рибного господарства

У водоймах Харківської області іхтіофауна представлена наступними видами риб: щука, лящ, судак, сом, сазан, короп, плітка, краснопірка, окунь, йорж, лин, карась, строкатий та білий товстолобики, верховодка та інші.

Для збереження нерестового стада водних біоресурсів, в порядку та у строки, що визначені діючим законодавством, визначено межі нерестових ділянок та Управлінням Державного агентства рибного господарства у Харківській області (далі - Управління) видано наказ від 29.03.2023 № 46 «Про встановлення строків весняно-літньої заборони на лов риби та інших водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах Харківської області у 2023 році».

Окрім того, з метою забезпечення охорони річкових раків під час їх природного відтворення, збільшення їх запасів у рибогосподарських водних об'єктах Харківської області Управлінням видано наказ від 20.11.2023 № 120 «Про встановлення заборони на лов річкових раків».

Відповідно до поданих користувачами водних біоресурсів звітних даних фактичний обсяг вилову водних біоресурсів станом на 31.12.2023 склав 274 тонн, з них 191,7 тонн складають об'єкти розведення (товстолоб, короп, білий амур).

Штучне відтворення водних біоресурсів в межах території Харківської області відбувається відповідно до Порядку штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів та їх використання, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 26.08.2022 № 622 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 14.10.2022 за № 1245/38581.

У зв'язку із складною ситуацією в регіоні, а саме веденням активних бойових дій та ракетних обстрілів у 2023 році суб'єктами господарювання проведено роботи з відтворення водних біоресурсів лише на 3-х водних об'єктах. Так, у Берекське водосховище вселено 34 000 екземплярів молоді водних біоресурсів, у Печенізьке водосховище вселено 110 000 екземплярів молоді водних біоресурсів, у водойму-охолоджувач (оз. Лиман) Зміївської ТЕС вселено 195 000 екземплярів молоді водних біоресурсів.

Проведення робіт із вселення молоді водних біоресурсів до водойм області, в кожному окремому випадку відбувалося за участі представників відповідної комісії, члени якої безпосередньо спостерігали за дотриманням порядку проведення робіт з відтворення (відповідність біологічним показникам, місце вселення, метод обліку тощо).

За 2023 рік відповідно до наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.09.2023 № 1655 на території Харківської області звітність по формі 1А-аквакультура (річна) подали: юридичних осіб – 13, фізичних осіб – 18.

Загальний обсяг виробленої товарної продукції аквакультури (риб) суб'єктами аквакультури у Харківській області за 2023 рік становить 270,957 тонн та 61,413 тонн молоді водних біоресурсів на загальній площі 797,68 га.

Низькі показники вилову та вселення водних живих ресурсів зберігаються у зв'язку з веденням на території Харківської області бойових дій та збереженням високої мінної небезпеки на значній частині території.

Охорона та відтворення видів тварин, занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію міжнародних договорів

Сучасна орнітофауна Харківської області представлена видами, що належать до 18 рядів. З них: 42 види занесено до Європейського Червоного списку тварин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі, 195 – до Червоної книги України, 243 – до додатків до Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція), 141 – до додатків до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція, CMS), 31 – охороняються відповідно до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) та інших природоохоронних переліків.

Станом на 2023 рік на території НПП «Слобожанський» мешкають 247 видів тварин, занесених до чинних в Україні переліків, що підлягають охороні. Більшість з цих видів тварин занесені одночасно до кількох охоронних переліків.

На території НПП «Гомільшанські ліси» мешкає 132 рідкісні та зникаючі види тварин, які занесені до міжнародних «червоних» списків та Червоної книги України. У межах зазначеного національного парку відмічено 40 видів комах, занесених до Червоної книги України: скарабей священний, дозорець-імператор, вусач мускусний, жук-олень, ведмедиця Гера, стрічка орденова блакитна, бражник мертва голова, бражник дубовий, джміль вірменський, поліксена, інші.

Також зустрічається 11 видів земноводних – усі вони занесені до різних «червоних» переліків, 8 видів плазунів, 7 з яких – у «червоних» списках (1 вид – мідянка – у Червоній книзі України). На піщаних кучугурах по узліссях бору мешкає рідкісна різнобарвна ящурка - плазун, зустрічаються черепаха болотяна, вуж водяний, гадюка Нікольського.

В межах НПП «Гомільшанські ліси» гніздяться 154 види птахів, на перельоті буває близько 260 видів. Близько 250 видів птахів належать до різних «червоних»

переліків, з них до Червоної книги України занесено 28 видів. Зустрічаються рибалочка голуба, бджолоїдка, вивільга. На заплавах луках зустрічається деркач – вид, занесений до Червоної книги Міжнародної спілки охорони природи (МСОП), до Європейського Червоного списку і є дуже рідкісним у країнах Західної Європи. Гніздяться тут великі хижі птахи, занесені до Червоної книги України – орел-могильник, орлан-білохвіст зміїд, великий підорлик, орел-карлик та інші.

На території НПП «Дворічанський» до охоронних переліків видів різного рівню станом на кінець 2023 року належать 306 (+2) видів тварин. Із загальної кількості до Червоної книги України (ЧКУ, 2021) належать 73 (+1) види, до додатків 2 і 3 Бернської конвенції – 225 видів, до додатків 1 та 2 Боннської конвенції – 73 види, до додатків 1 та 2 Вашингтонської конвенції (CITES) – 80 видів, до Європейського червоного списку (2011) – 22 види.

Новим видом тварин для території НПП «Дворічанський», що підлягають охороні на державному рівні, є Равлик моховий тризубий (*Pupilla (Pupilla) triplicata* (S.Studer, 1820)) із статусом «Рідкісний».

Національними природними парками «Слобожанський», «Дворічанський», «Гомільшанські ліси» проводяться наукові дослідження стану популяцій тварин згідно із програмою «Літопис природи», систематично здійснюється моніторинг птахів водно-болотного комплексу (обліки чисельності, дослідження видового складу).

Протягом 2023 року продовжено роботи з аналізу загального розповсюдження і місцезнаходження видів із зазначенням їх основних біотопів.

Охорона, використання та відтворення водних біоресурсів

Регіональною комісією з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій ХОВА ухвалено рішення від 24.06.2022 № 3 (далі – протокольне Рішення) про заборону вилову всіх водних біоресурсів шляхом любительського, спортивного і промислового рибальства та заборону навігації малих суден, моторних суден, прогулянкових вітрильних суден, прогулянкових суден, спортивних та швидкісних суден, а також водних мотоциклів і засобів розваг на воді.

Відповідно до визначених повноважень та на виконання зазначеного протокольного Рішення у 2023 році інспекторським складом Управління Державного агентства меліорації та рибного господарства у Харківській області (далі – Харківський рибоохоронний патруль) викрито 167 порушень у галузі охорони, використання і відтворення водних біоресурсів.

За звітний період накладено штрафів за постановами Харківського рибоохоронного патруля на суму 8,687 тис. грн, за постановами суду – на суму 45,9 тис. грн.

Стягнуто штрафів за постановами суду (з урахуванням попередніх років) на суму 20,74 тис. грн, за постановами Харківського рибоохоронного патруля стягнуто штрафів на суму 8,687 тис. грн.

Загальна сума завданих збитків рибному господарству України в межах Харківської області у 2023 році склала 5 380,9 тис. грн. На кінець звітнього періоду сплачено збитків (з урахуванням попередніх років) на суму 44,8 тис. грн. Вилучено 2615 кг водних біоресурсів та 173 одиниці заборонених знарядь лову.

До відділів Національної поліції за 2023 рік Харківським рибоохоронним патрулем передано 27 матеріалів, за якими порушено 21 кримінальне провадження за ознаками кримінального правопорушення, при цьому збитки, завдані рибному господарству України, складають 4 765,7 тис. грн, з них: по 4 кримінальним провадженням судом винесено 4 вироки, по 15 кримінальним провадженням триває досудове розслідування.

Інвазійні чужорідні види тварин у фауні в межах області

Інвазійні види тварин – чужорідні немісцеві види, інтродуковані навмисно або ненавмисно за межами їхніх природних середовищ існування, де вони осіли, розмножуються й поширюються в способи, що завдають шкоди середовищу, до якого вони потрапили.

Фахівцями науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» на території Харківської області виявлено 21 вид чужорідних видів тварин, а саме:

1. Тип Молюски (*Mollusca*): Дрейсена річкова (Тригранка річкова) *Dreissena polymorpha* (Pallas, 1771).

2. Клас Вищі ракоподібні (*Malacostraca*): Амфіпода *Pontogammarus robustoides* (Sars, 1894).

3. Клас Комахи (*Insecta*): Колорадський жук *Leptinotarsa decemlineata* (Say, 1824); Жук-короїд *Anisandrus maiche* Stark; Мінуюча міль каштанова *Cameraria ohridella* Deschka & Dimic, 1986; Американський білий метелик *Huphantria cunea* Dru Drury, 1773.

4. Клас Кісткові риби (*Osteichthyes*): Тюлька чорноморсько-азовська *Clupeonella cultriventris* (Nordmann, 1840); Білий амур *Stenopharyngodon idella* (Valenciennes, 1844); Чебачок амурський *Pseudorasbora parva* (Temminck et Schlegel); Товстолобик строкатий *Aristichthys nobilis* (Richardson, 1845); Товстолобик білий *Hypophthalmichthys molitrix* (Valenciennes, 1844); Буфало великоротий *Ictiobus cyprinellus* (Valenciennes, 1844); Багатоголовка південна колючка *Pungitius platygaster* (Kessler, 1859); Морська голка пухлощока *Syngnathus abaster* (Risso, 1827).

5. Клас Ссавці (*Mammalia*): Норка американська *Mustela vison* (Schreber, 1777); Єнотоподібний (уссурійський) собака *Nyctereutes procyonoides* (Gray, 1834); Миша хатня *Mus musculus* (Linnaeus, 1758); Щур сірий, пацюк сірий *Rattus norvegicus* (Berkenhout, 1769); Ондатра (звичайна) *Ondatra zibethicus* (Linnaeus, 1766); Олень плямистий *Cervus nippon* (Temminck, 1838); Лань (європейська) *Dama dama* (Linnaeus, 1758).

За інформацією Управління фітосанітарної безпеки Головного управління Держпродспоживслужби в Харківській області відмічено поширення таких шкідливих організмів на території Харківської області:

Американський білий метелик розповсюджений майже у всіх районах Харківської області. Загальна площа заселення цим шкідником складає 2 429,5 га.

Гусениці американського білого метелика завдають шкоди лісовим і плодовим деревам. У його харчовому раціоні відмічені близько 300 видів рослин. Найбільш сприятливими є клен американський, шовковиця, яблуня, слива, айва, черешня, горіх, бузина, хміль.

Поширюється американський білий метелик транспортними засобами при перевезенні сільськогосподарської продукції та промислових вантажів. Часто даний вид виявляють в пакувальному матеріалі. Розповсюдження лялечок метелика відбувається із дровами, де вони заселяють тріщини та отвори у корі.

Дефоліація насаджень викликана гусеницями, призводить до ослаблення та загибелі рослин, особливо при багатократному пошкодженні. Волоски гусені викликають подразнення та алергічні реакції у людей.

Каліфорнійська щитівка – регульований некартинний шкідливий організм. Розповсюджується на площі 16 га.

Даний вид пошкоджує близько 270 видів рослин з 85 родин. Основні пошкоджувальні культури: яблуня, груша, абрикос, айва, вишня, глід, волоський горіх, мигдаль, персик, слива, черешня, акація, бузок, верба, кизил, липа, тополя, троянда.

Розповсюджується каліфорнійська щитівка в основному з садивним та прищепним матеріалом. «Бродяжки» можуть переповзати через гілки із дерева на дерево, крони яких змикають. Шкідник може переноситись на невеликі відстані повітряними потоками, за допомогою одягу та зараженого інструменту.

Картопляна міль зареєстрована в Харківському районі на площі 5,6 га. Пошкоджує картоплю (бульбу та вегетативну частину), перець, баклажан, томати, паслін, дурман та інші культури родини пасльонових.

Картопляна міль розмножується у полі та сховищах, розповсюджується на всіх стадіях розвитку з бульбами картоплі і плодами пасльонових культур. Гусениці розвиваються в середині бульб, пронизуючи їх ходами, такі бульби нагадують губку. Бульби картоплі, що сильно пошкоджені картопляною мілью стають непридатними для посадки та переробки.

Золотиста картопляна нематода розповсюджена на присадибних ділянках на площі 0,2 га. Паразитуює на коренях картоплі і томатів, уражує інші рослини з родини пасльонових.

Розвиток картопляної нематоди відбувається в коренях рослини-господаря. Хворі рослини утворюють не чисельні слабкі стебла, які передчасно жовтіють. Бульб утворюється мало, вони дрібні, а іноді зовсім відсутні.

Картопляна нематода особливо значної шкоди завдає на присадибних ділянках і на полях із скороченою спеціалізованою сівозміною, де картопля вирощується беззмінно, або повертається на попереднє місце на другий-третій рік. Втрати врожаю можуть складати 30-80%.

З метою розробки планів подальших досліджень, заходів з боротьби із шкідливими чужорідними видами продовжено вивчення чужорідних видів комах, дослідження щодо розповсюдження їх інвазійних видів та попередня оцінка впливу на екосистеми.

5.4. Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні

Особливій охороні підлягають природні території, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси для збереження сприятливого екологічного стану. Ці території утворюють єдину територіальну систему та включають об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя та захисні лісові смуги.

Стан і перспективи розвитку природно-заповідного фонду

Природні території та об'єкти заповідного фонду області представлені національними природними парками, регіональними ландшафтними парками, ботанічними садами, зоологічними парками, заказниками загальнодержавного і місцевого значення, пам'ятками природи та заповідними урочищами місцевого значення.

Станом на 01.01.2024 природно-заповідний фонд Харківської області налічує 247 заповідних об'єктів, загальна площа природно-заповідного фонду становить 74,877 тис. га. Із загальної кількості – 13 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення і 234 – місцевого значення. Питома вага площі природно-заповідного фонду у площі адміністративно-територіальної одиниці складає 2,4% (табл. 5.4.1).

Структура природно-заповідного фонду Харківської області (станом на 01.01.2024 року)

Таблиця 5.4.1

Категорії об'єктів ПЗФ	Об'єкти ПЗФ					
	загальнодержавного значення		місцевого значення		разом	
	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га
1	2	3	4	5	6	7
Природні заповідники	-	-	-	-	-	-
Біосферні заповідники	-	-	-	-	-	-
Національні природні парки	3	22 690,0	-	-	3	22 690,0
Регіональні ландшафтні парки	-	-	7	20 544,33	7	20 544,33
Заказники, всього	3	1 038,0	171	37 647,32	174	38 685,32
у тому числі:						
Ландшафтні	-	-	14	26 328,77	14	26 328,77
Лісові	-	-	9	3 207,1	9	3 207,1
Ботанічні	1	185,0	51	3 169,99	52	3 346,19
загальнозоологічні	2	853,0	5	1 292,4	7	2 145,4
Орнітологічні	-	-	7	787,9	7	787,9
Ентомологічні	-	-	65	652,46	65	652,46
Іхтіологічні	-	-	-	-	-	-
Гідрологічні	-	-	19	2 194,1	19	2 194,1
загальногеологічні	-	-	1	14,6	1	14,6
палеонтологічні	-	-	-	-	-	-
карстово-спелеологічні	-	-	-	-	-	-
Пам'ятки природи, всього	-	-	44	645,9	44	645,9
у тому числі:						

1	2	3	4	5	6	7
Комплексні	-	-	2	176,3	2	176,3
Ботанічні	-	-	38	455,2	38	455,2
Зоологічні	-	-	-	-	-	-
Гідрологічні	-	-	4	14,4	4	14,4
Геологічні	-	-	-	-	-	-
Заповідні урочища	-	-	9	2 537,2	9	2 537,2
Ботанічні сади	1	41,9	1	13,25	2	55,15
Дендрологічні парки	1	22,8	1	51,5	2	74,3
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	4	169,9	1	10,8	5	180,7
Зоологічні парки	1	22,0	-	-	1	22,0
РАЗОМ	13	23 984,6	234	61 450,3	247	74 877,06

Примітка * – територія ландшафтного заказника місцевого значення «Печенізький» площею 365,7 га входить до складу регіонального ландшафтного парку «Печенізьке поле». Території загальнозоологічного заказника загальнодержавного значення «Катеринівський» площею 527,0 га, загальнозоологічного заказника «Бурлуцький» площею 326,0 га, заповідного урочища «Божкове» площею 79,0 га, частини заповідного урочища «Дегтярне» площею 95,0 га входять до складу регіонального ландшафтного парку «Великобурлуцький степ». Частина ландшафтного заказника «Гомільшанська лісова дача», площею 7962,0 га входить до складу національного природного парку «Гомільшанські ліси». Лісовий заказник місцевого значення «Володимирівська дача», площею 699,0 га входить до складу національного природного парку «Слобожанський». Ботанічні заказники місцевого значення «Конопляне», площею 315,9 га та «Червоний», площею 49,8 га входять до складу національного природного парку «Дворічанський». Територія ботанічного заказника місцевого значення «Борівський» площею 18,0 га входить до складу регіонального ландшафтного парку «Червонооскільський»; ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Помірки» площею 120,4 га входить до складу регіонального ландшафтного парку «Сокольники-Помірки».

В рамках виконання Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки та Стратегії розвитку Харківської області на 2021-2027 роки протягом 2023 року розглянуто 5 клопотань Громадської організації «Українська природоохоронна група» стосовно створення об'єктів природно-заповідного фонду, схвалено 1 клопотання щодо створення загальнозоологічного заказника місцевого значення «Камплицівські кучугури». Вживались заходи щодо зміни меж (розширення) національного природного парку «Слобожанський» в частині погоджень даного питання із землевласниками та землекористувачами земельних ділянок, що запропоновано для включення до складу парку.

Відповідно до вимог Закону України «Про природно-заповідний фонд України» підготовлено матеріали до проєкту рішення Харківської обласної ради щодо зміни меж (розширення) території ландшафтного заказника місцевого значення «Малинівський» на території Чугуївського району Харківської області. Рішення прийнято на черговій сесії обласної ради у червні 2024 року.

За інформацією науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» в окупації перебувало 103 об'єкти у Ізюмському, Куп'янському, Харківському, Чугуївському районах (41,7% до загальної кількості об'єктів ПЗФ), з них безпосередньо в зоні активних бойових дій – 58 об'єктів ПЗФ.

Серед об'єктів ПЗФ, які опинилися під впливом вторгнення представлені різні категорії територій (табл. 5.4.2).

Категорії об'єктів природно-заповідного фонду в межах зони вторгнення

Таблиця 5.4.2

Назва категорії	Кількість об'єктів ПЗФ по Харківській області	Кількість об'єктів ПЗФ всього по Україні
Природні заповідники		15
Біосферні заповідники		3
Національні природні парки	1	18
Регіональні ландшафтні парки	6	32
Заповідні урочища	6	139
Заказники	79	1036
Пам'ятки природи	11	576
Ботанічні сади		6
Дендрологічні парки		8
Зоологічні парки		2
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва		112
Всього	103	1947

Значні пошкодження та знищення зазнали окремі території та об'єкти природно-заповідного фонду, такі як РЛП «Червонооскільський», «Фельдман-Екопарк». На сьогодні активні бойові дії ведуться на території Дворічанської селищної ради Куп'янського району, де розташований національний природний парк «Дворічанський», обстежити та визначити ступінь пошкоджень території парку наразі не є можливим.

Достовірний аналіз впливу повномасштабного військового вторгнення російської федерації на стан територій та об'єктів природно-заповідного фонду, Смарагдової мережі, екосистем, популяцій видів тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення, та середовищ їх існування з урахуванням типу екосистем та таксономічної належності видів фауни і флори можливий тільки після завершення бойових дій шляхом проведення польових досліджень.

Робота щодо збільшення територій та об'єктів заповідного фонду стримується через воєнний стан та відсутність механізму економічного стимулювання землевласників та землекористувачів у наданні згоди на введення їх земельних ділянок до природно-заповідного фонду через обмеження у використанні природних ресурсів. На сьогодні для підприємств, установ та організацій, що забезпечують функціонування природно-заповідного фонду, відсутні будь-які пільги у сфері оподаткування, зокрема щодо земельного та екологічного податків.

Водно-болотні угіддя міжнародного значення

На території Харківської області відсутні офіційно визнані водно-болотні угіддя міжнародного значення. У той же час, за інформацією фахівців науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» на території області присутні водно-болотні угіддя, які можуть бути визнані угіддями міжнародного значення за критеріями Рамсарської угоди.

Біосферні резервати та Всесвітня природна спадщина

Біосферні резервати та Всесвітня природна спадщина в області відсутні.

Формування Смарагдової мережі

Відповідно до Закону України від 29.10.1996 № 436/96-ВР «Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі» Україна взяла зобов'язання вживати необхідних заходів для підтримання популяцій дикої флори та фауни на такому рівні або для приведення їх до такого рівня, який відповідає, зокрема, екологічним, науковим і культурним вимогам, та що враховують при цьому економічні та рекреаційні вимоги, а також потреби підвидів, різновидів чи форм, що перебувають під загрозою на місцевому рівні.

Необхідність збереження видів флори і фауни та типів природних оселищ є зобов'язанням України перед Радою Європи в рамках Бернської конвенції та Європейським Союзом в рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (додаток ХХХ).

Додатком ХХХ до Угоди передбачено заходи щодо наближення національного законодавства в секторі «Охорона природи» у частині двох директив ЄС: Директива № 2009/147/ЄС про захист диких птахів (Пташина директива), Директива № 92/43/ЄС про збереження природного середовища існування дикої флори та фауни (Оселищна директива).

За інформацією науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» European Environment Agency у Emerald Network – General Viewer представило перелік територій по Харківській області, які включені до Смарагдової мережі та затверджені Постійним комітетом Бернської конвенції.

Код сайту	Назва території	Орієнтовна площа, га
UA0000034	Гомільшанський національний природний парк	14 тис.
UA0000074	Дворічанський національний природний парк	3 тис.
UA0000075	Слобожанський національний природний парк	5 тис.
UA0000088	Сіверськодонецький	4 тис.
UA0000104	Червонооскільське водосховище	10 тис.
UA0000105	Печенізьке водосховище	27 тис.
UA0000134	Приорільський	33 тис.
UA0000273	Бишкінські степи	17 тис.
UA0000274	Мілова	2 тис.
UA0000275	Спасів Скит	4 тис.
UA0000276	Муром	1,7 тис.
UA0000278	Роганка	2 тис.
UA0000279	Липці	4,5 тис.
UA0000280	Кам'янка Ізюмська	5 тис.
UA0000281	Ізбицьке	5 тис.
UA0000282	Сухий та Мокрий Ізюмці	6 тис.
UA0000283	Дергачівський ліс	8,5 тис.
UA0000285	Горіла Долина	1 тис.
UA0000286	Верхня частина річки Велика Бабка	8 тис.

UA0000288	Полігон	2 тис.
UA0000289	Балаклійки	7 тис.
UA0000290	Циркунівський ліс	11 тис.
UA0000291	Заводи	1 тис.
UA0000292	Верхня частина долини річки Уда	13 тис.
UA0000293	Система озера Лиман	3 тис.
UA0000294	Лозовенька і Олексіївській ліси	900
UA0000295	Нижня частина долини річки Уда	10 тис.
UA0000297	Протопопівка-Петрівське	7 тис.
UA0000298	Петрівське балки	2 тис.
UA0000299	Долина річки Мож	12 тис.
UA0000301	Барвінківські степи	10 тис.
UA0000316	Долина річки Сіверський Донець в Харківській області – 1	14 тис.
UA0000317	Долина річки Сіверський Донець в Харківській області – 2	81 тис.

5.5 Еколого-освітня та рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду

Прикрасою Харківської області є три національних природних парки (далі - НПП) «Гомільшанські ліси», «Слобожанський» та «Дворічанський».

НПП «Слобожанський»

Впродовж 2023 року екологічна освітньо-виховна робота та рекреаційна діяльність НПП «Слобожанський» здійснювалася у відповідності до Плану з екологічної освітньо-виховної роботи, Плану з рекреаційної діяльності НПП «Слобожанський» та Річного плану заходів НПП «Слобожанський», яка здійснюється за допомогою різних форм діяльності.

Масові екологічні освітньо-виховні заходи проводяться на базі Володимирівського ПНДВ та в рекреаційних ділянках парку. Також робота з учнівською молоддю проводиться в загальноосвітніх закладах. Так, впродовж 2023 року було проведено 136 еколого-освітніх заходів, приурочених до основних дат екологічного календаря, 13 екскурсій екологічними стежками «Мурафська дача» та «До торф'яних боліт» для відвідувачів та гостей парку.

Для здійснення екологічної освітньо-виховної роботи тимчасові форми інфраструктурного облаштування представлені виставковими та мобільними стендами. В рекреаційних пунктах та поблизу приміщення Володимирівського ПНДВ встановлено рекреаційні аншлаги та комплексні інформаційні стенди.

З метою ознайомлення з різноманітними природними цінностями парку, проведення широкої просвітницької роботи з охорони та збереження природи рідного краю НПП «Слобожанський» приймав активну участь у 18 різноманітних онлайн та офлайн заходах, приурочених до етнографічних та культурно-історичних подій.

З метою поширення знань про природу, її охорону, створення позитивного іміджу та популяризації діяльності Парку, підвищення екологічної свідомості населення НПП «Слобожанський» організовано та взято участь у 32 заходах,

присвячених питанням природоохоронної та екологічної освітньо-виховної роботи (семінарах, круглих столах, конференціях, нарадах, вебінарах).

Співпраця з питань екологічної освітньо-виховної роботи в НПП «Слобожанський» із загальноосвітніми, позашкільними та іншими навчальними закладами Краснокутської ТГ здійснюється в межах спільних угод і програм діяльності, постійно проводяться різноманітні заняття, екологічні ігри, конкурси, екскурсії, акції та лекції. Також налагоджена співпраця безпосередньо з Краснокутською селищною радою, сільськими радами Краснокутського району, Відділом культури та туризму, Краснокутською молодіжною радою, КЗ «Краснокутським районним центром соціальних служб», Краснокутською дитячою бібліотекою-філією тощо.

Також НПП «Слобожанський» активно співпрацював в організації та проведенні спільних освітньо-виховних та природоохоронних заходів з такими підприємствами, установами та організаціями:

НПП «Деснянсько-Старогутський», Гетьманським НПП та КЗ Сумської обласної ради «Регіональним ландшафтним парком «Сеймський»;

Всеукраїнська громадська організація «Національний екологічний центр України» (НЕЦУ);

обласний комунальний заклад «Харківський організаційно-методичний центр туризму»;

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка;

громадська організацією Green Art Tour;

Українська природоохоронна група (UNGG) - в рамках проекту «Мережа інформаційно-рекреаційних центрів підтримки природно-заповідних територій як складова відновлення та управління екосистемами громад», що подавався на Конкурс грантів для надання підтримки з впровадження ініціатив, спрямованих на захист довкілля, оголошений ПРООН в Україні;

Молодіжно-освітнім простором «КутОк» - в рамках проекту «СПІЛЬНО. ТОЧКИ ЗУСТРІЧІ», що реалізується у співпраці з ГО Фонд «Професійний розвиток Харкова» за підтримки Дитячого фонду UNICEF Ukraine та Міністерства молоді та спорту України;

Франкфурське зоологічне товариство (Франкфурт на Майні, Німеччина) - з метою покращення управління та ефективності роботи НПП «Слобожанський», зміцнення матеріально-технічної бази в період воєнного стану.

Для публікацій новин з наукової, природоохоронної та екологічної освітньо-виховної діяльності в соціальній мережі Інтернет діють сторінки: <https://www.facebook.com/NationalParkSlobozhanskiy>, (5,7 тис. активних учасників групи), @slobozhanskyi_park в instagram (1017 підписників).

З метою більш якісного інформування населення і відвідувачів про діяльність парку, анонсування запланованих заходів та подій на території парку працює офіційний сайт НПП «Слобожанський» за посиланням <http://slobozhanskyi.in.ua/>.

НПП «Гомільшанські ліси»

В НПП «Гомільшанські ліси» обстежено основні ділянки платного відпочинку «Біле озеро», «Березовий гай», екскурсійний маршрут «Козача гора», територію пам'ятки природи «Дуб черешчатий»; проведено толоки із прибирання

в с. Коропове (Березовий гай) до Всесвітнього дня Довкілля, співробітники парку долучились до прибирання в межах м. Зміїв разом з волонтерами руху Let's do it, Ukraine.

Встановлено функціонал для організації вікторин на сайті парку. Проведено інтернет - вікторини: «Первоцвіт», «До Всесвітнього дня біорізноманіття», «До Всесвітнього дня навколишнього середовища», до Дня працівника ПЗФ, до Міжнародної ночі кажанів, до Дня пам'яті видів, винищених людиною, до Всесвітнього дня прибирання, до Всесвітнього дня тварин.

«НПП «Гомільшанські ліси» за рік опубліковано 60 статей з різної тематики, у соціальній мережі фейсбук розміщено 30 новин, в інстаграм – 44. Проведено 9 еколого-освітніх лекцій, в т.ч. онлайн на тему: «Роль мертвої деревини у природі», «НПП «Гомільшанські ліси» - основні пам'ятки природи Парку, представники флори та фауни, які занесені до Червоної книги України».

Співробітниками «НПП «Гомільшанські ліси» організовано проведення освітніх творчих конкурсів: конкурс малюнків «Вода і життя – нероздільні», приурочений до Всесвітнього дня водно-болотних угідь; конкурс соціальних відеороликів «За що я люблю дику природу», приурочений до Всесвітнього дня дикої природи; конкурс творчих робіт – творче есе на тему «Я захищаю довкілля, тому що...», приурочений до Дня зникаючих видів; конкурс дитячого малюнка на тему: «Друге життя відходів»; конкурс творчих робіт «Подаруй ялинці життя», приурочений до Дня вічнозелених рослин та передноворічній ялинковій кампанії.

В НПП «Дворічанський» екологічна освіта та рекреаційна діяльність протягом 2023 року не проводилась через військову агресію Російської Федерації та окупацію частини території парку, воєнні дії та мінування в тому числі його території, руйнування офісного приміщення разом з наявним обладнанням, переведенням працівників парку на простій.

5.6 Державна політика та заходи збереження біорізноманіття

Державна політика та заходи збереження біорізноманіття здійснюються згідно з Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695, та Стратегією розвитку Харківської області на 2021-2027 роки, схваленою рішенням Харківської обласної ради від 27.02.2020 № 1196-VII. Заходи щодо збереження біорізноманіття, розширення мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду реалізуються відповідно до законів України «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону навколишнього природного середовища», інших законодавчих і нормативно-правових актів.

6. Земельні ресурси та ґрунти

6.1. Структура та стан земель

Харківська область розташована в північно-східній частині України. Площа Харківської області складає 31,4 тис. км², що становить 5,2% від території України. За цим показником область посідає 4 місце в країні, поступаючись лише Одеській, Дніпропетровській та Чернігівській областям. Землі області простягаються з півночі на південь більш ніж на 210 км, із заходу на схід – на 225 км.

Рельєф території Харківської області за своїм походженням в основних рисах є флювіальним, тобто виробленим переважно дією вод, що протікали. Територія області являє собою хвилясту рівнину, помірно розчленовану долинами річок, з невеликим нахилом на південний захід у бік ріки Дніпро і на південному сході – у напрямку ріки Сіверський Донець. До центральної частини області (м. Зміїв, с. Олексіївка) заходять відроги Донецького кряжу, а поверхня північної частини (міста Богодухів, Золочів) підвищена на 200-300 м у вигляді відрогів Середньоросійської височини.

Відповідно до даних ґрунтової зйомки в межах Харківської області нараховується більше 150 різновидів ґрунтів, які за спільними і відмінними рисами генезису та родючості об'єднані в 13 еколого-агрохімічних груп.

Особливості територіального поширення основних ґрунтів відображені на карті ґрунтів Харківської області (рис. 6.1.1).

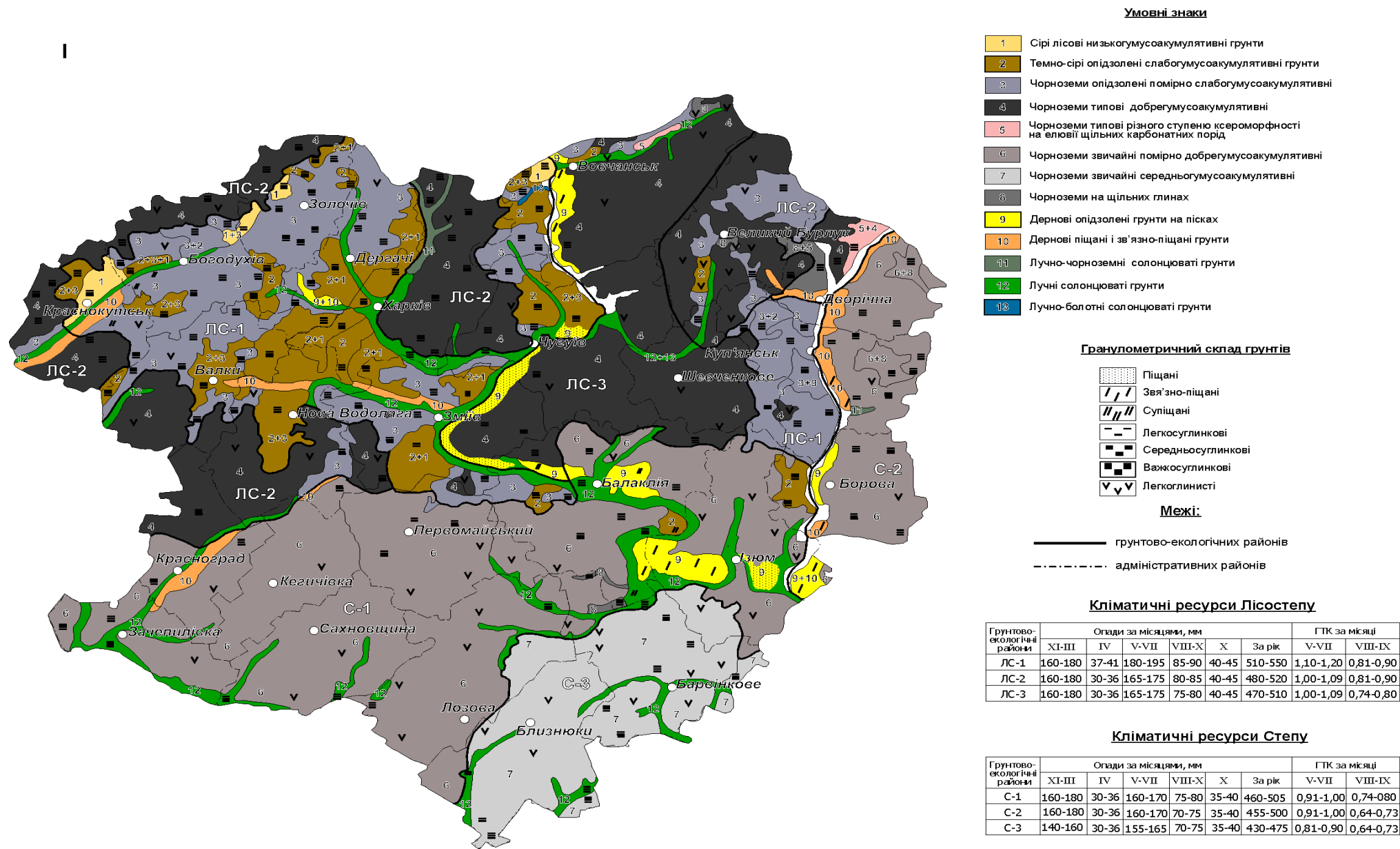


Рис. 6.1.1 Карта ґрунтів Харківської області

Найродючішими ґрунтами області є чорноземи типові, які становлять 39,44%, та опідзолені – 10,61%. Чорноземи звичайні глибокі – 34,56% та звичайні – 11,68%, внаслідок більшої посушливості кліматичних умов, мають меншу родючість. Серед інших, менш поширених ґрунтів області, в сільськогосподарському виробництві використовуються лучні чорноземні та лучні, переважно солонцюваті-солончакуваті ґрунти, чорноземи на пісках, лучно-болотні та болотні ґрунти, практично не використовуються. Розподіл ґрунтового покриття області наведено на рисунку 6.1.2.

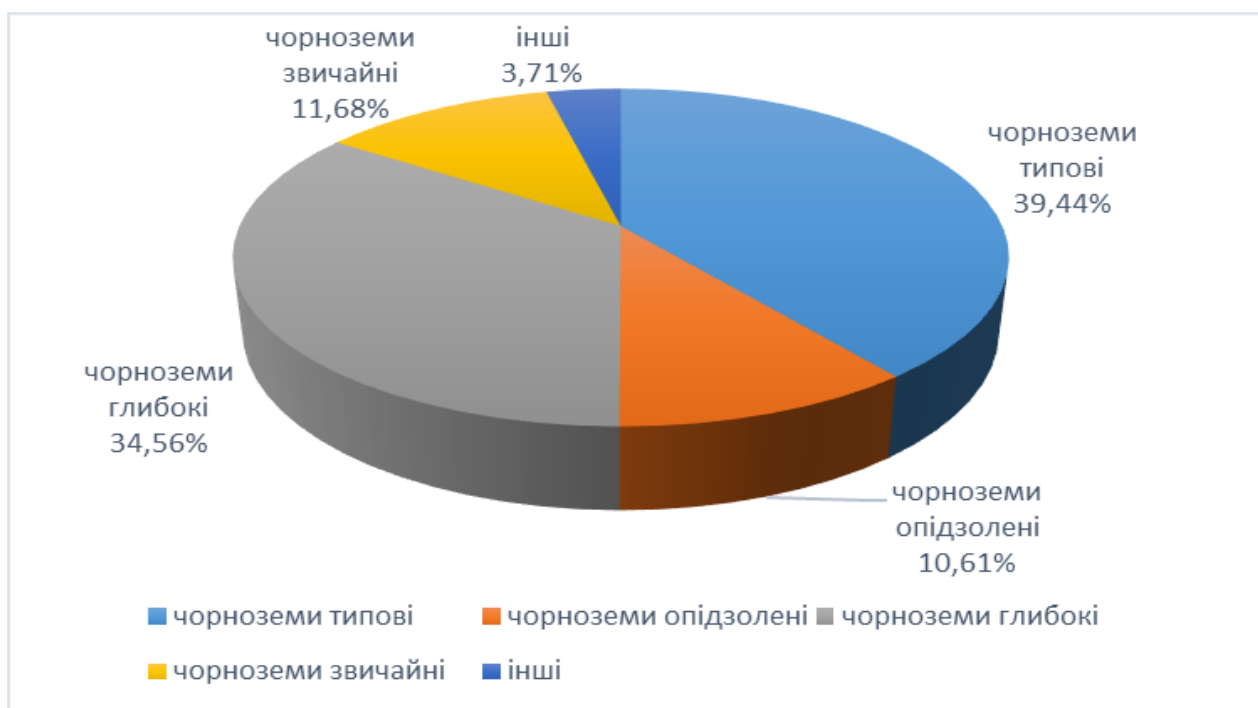


Рис. 6.1.2 Розподіл ґрунтового покриття Харківської області

Сучасний стан використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, що негативно впливає на стійкість агроландшафту. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно допустиму.

Структура та динаміка основних видів земельних угідь

Загальна площа території Харківської області становить 3141,85 тис. га. Із неї сільськогосподарські угіддя займають 2411,03 тис. га, лісовкриті площі – 417,25 тис. га, забудовані – 124,84 тис. га, відкриті землі без рослинного покриву і заболочені – 65,79 тис. га, території, що покриті поверхневими водами – 60,74 тис. га (за даними ГУ Держгеокадастру в Харківській області).

У складі сільськогосподарських угідь рілля складає 1932,36 тис. га (80,1 % до площі с/г угідь), сінокосів і пасовищ – 421,86 тис. га (17,5 %), перелогів – 7,59 тис. га (0,3 %), багаторічних насаджень – 49,22 тис. га (2,0 %). Понад 90 % сільськогосподарських угідь області займають чорноземи, на 1 особу населення припадає 0,71 га чорноземних ґрунтів. Структуру земельного фонду Харківської області наведено в табл. 6.1.1.

Структура земельного фонду Харківської області*

Таблиця 6.1.1

Основні види земель та угідь	2023 рік	
	усього, тис. га	% до загальної площі території
1	2	3
Загальна територія	3 141,85	100
у тому числі:	2 411,03	76,7
1. Сільськогосподарські угіддя, з них:		
рілля	1 932,36	61,5
перелоги	7,59	0,2
багаторічні насадження	49,22	1,6
сіножаті та пасовища	421,86	13,4
2. Ліси та інші лісовкриті площі	417,25	13,3
з них вкриті лісовою рослинністю	377,93	12,0
3. Забудовані землі	124,84	4,0
4. Відкриті заболочені землі	32,02	1,0
5. Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, галькою, голими скелями)	33,77	1,1
6. Інші землі	122,94	3,9
Усього земель (суша)	3081,11	98,1
Території, що покриті поверхневими водами	60,74	1,9

Примітка: * – за інформацією Головного управління Держгеокадастру у Харківській області згідно з наказом Державної служби статистики України від 19.08.2015 № 190 облік земель у вигляді державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 6-зем, ба-зем, бб-зем та 2-зем) припинено з 01.01.2016.

За інформацією Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» Національної академії аграрних наук України сталий розвиток агропромислового виробництва неможливий без оптимізації співвідношення земельних угідь. Вважається оптимальним, коли відношення дестабільних факторів (рілля, сади) до стабільних (природні кормові угіддя, ліси, лісосмуги) не перевищує одиниці. До цього рахунку не входять урбанізовані і техногенно змінені території. Це означає, що оптимальна розораність земель області не має перевищувати 40%, а частка ріллі від площі сільськогосподарських угідь 50%.

Скорочення ріллі має проводитися шляхом першочергового виведення з інтенсивного сільськогосподарського використання малопродуктивних земель (деградованих, малорозвинених, низько технологічних і таке інше). Світовий досвід показує, що ефективність сільськогосподарського виробництва підвищується за умови інтенсивного використання високородючих ґрунтів і за рахунок зниження обсягів вкладень в малопродуктивні землі.

Оптимізація співвідношення між тваринництвом і рослинництвом є основою гармонійного розвитку сільського господарства. За межі

агрорландшафту мають виходити тільки продукти переробки тваринницької і рослинницької сировини і високоякісне продовольче зерно.

Незадовільним є стан лісосмуг внутрішньогосподарського та іншого землекористування. Площа агролісомеліоративних насаджень в області складає лише 26,3 тис. га (1,4% від усієї площі ріллі), що є тільки половиною від науково-обґрунтованої потреби, на 26% з них необхідно провести реконструктивні заходи та відповідні лісівничі догляди.

Стан ґрунтів

Науковцями Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» НААН України складено сучасну електронну карту «Ґрунтово-екологічні ресурси Харківської області» у масштабі 1:250 000, яка містить об'єктивну інформацію про ґрунтові ресурси області та екологічні особливості умов їх формування (рис. 6.1.3).



Рис. 6.1.3. Карта «Ґрунтово-екологічні ресурси Харківської області»

Карта відображає сучасні особливості ґрунтового покриву та екологічні показники, які впливають на його стан, зокрема розподіл опадів, температури у вегетаційний період тощо. Згідно з ґрунтово-екологічним районуванням відображено зональність у вигляді зон, підзон, фацій та провінцій. Назви ґрунтів приведено до сучасної класифікації ґрунтів України, усього в області

нараховується 30 типів ґрунтів безпосередньо та 4 типи, що відображаються тільки у комплексі, а також окремо виходи порід.

Карта «Ґрунтово-екологічні ресурси Харківської області» уточнює географію поширення чорноземів типових, чорноземів опідзолених, темно-сірих опідзолених, лучно-чорноземних та солонцюватих ґрунтів, а також містить інформацію про екологічну специфіку ґрунтів з відображенням гідротермічних особливостей теплої і холодної періодів року.

Карта може бути використана для моніторингу стану ґрунтового покриву в якості визначених ареалів його репрезентативності. Легенда карти гармонізована з міжнародною класифікацією FAO WRB.

Територія Харківської області знаходиться у межах двох природних зон – Лісостепу і Степу, що певним чином позначилося на особливостях ґрунтового покриву. В області виділяють 9 ґрунтово-екологічних (агроґрунтових) районів і 13 основних (в межах орних земель) агровиробничих груп ґрунтів. Значна площа області та наявність у її межах двох природно-кліматичних зон обумовлює значні територіальні відмінності в природно-екологічних і ґрунтових умовах, різному зволоженні, що знаходить відображення у параметрах природної і ефективної родючості.

Харківським регіональним центром Державної установи «Інститут охорони ґрунтів України» проводились дослідження стану ґрунтів області, які відображено у Звіті про виконання проектно-технологічних та науково-дослідних робіт: рис. 6.1.4, 6.1.5, 6.1.6, 6.1.7, 6.1.8, 6.1.9, 6.1.10.

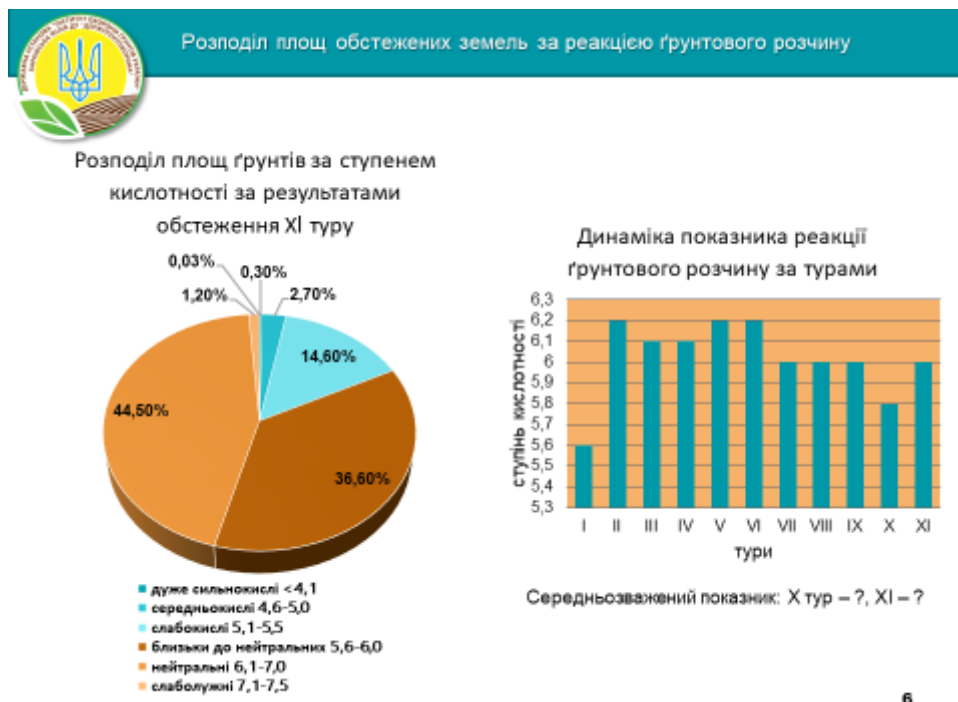


Рис. 6.1.4. Розподіл площ обстежених земель за реакцією ґрунтового розчину

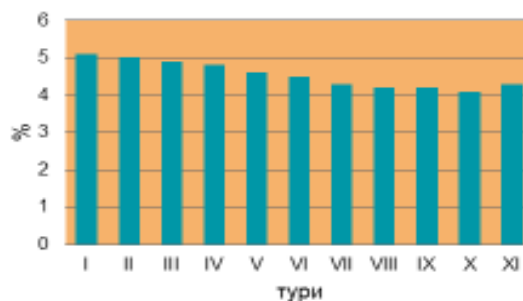


Розподіл площ обстежених земель за вмістом гумусу

Розподіл площ ґрунтів за вмістом гумусу за результатами обстеження XI туру



Динаміка показника вмісту гумусу за турами



Середньозважений показник: X тур – ?, XI – ?

7

Рис. 6.1.5. Розподіл площ обстежених земель за вмістом гумусу

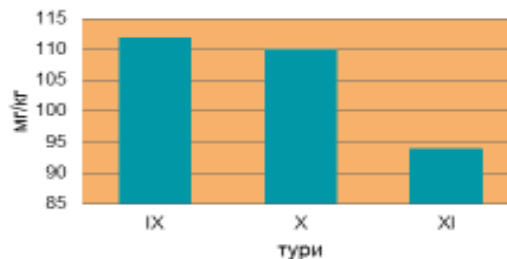


Розподіл площ обстежених земель за вмістом азоту, що легко гідролізується

Розподіл площ ґрунтів за вмістом азоту, що легко гідролізується, за результатами обстеження XI туру



Динаміка показника за вмістом азоту, що легко гідролізується, за турами



Середньозважений показник: X тур – ?, XI – ?

8

Рис. 6.1.6. Розподіл площ обстежених земель за вмістом азоту, що легко гідролізується

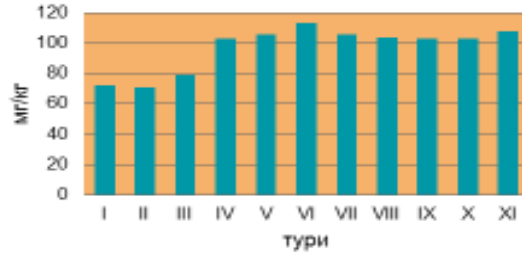


Розподіл площ обстежених земель за вмістом рухомих сполук фосфору

Розподіл площ ґрунтів за вмістом рухомих сполук фосфору за результатами обстеження XI туру



Динаміка показника вмісту рухомих сполук фосфору за турами



Середньозважений показник: X тур – ?, XI – ?

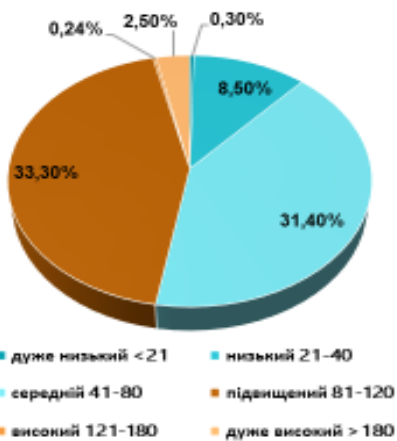
9

Рис. 6.1.7. Розподіл площ обстежених земель за вмістом рухомих сполук фосфору

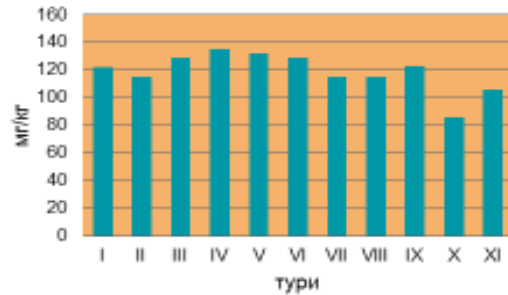


Розподіл площ обстежених земель за вмістом рухомих сполук калію

Розподіл площ ґрунтів за вмістом рухомих сполук калію за результатами обстеження XI туру



Динаміка показника вмісту рухомих сполук калію за турами



Середньозважений показник: X тур – ?, XI – ?

10

Рис. 6.1.8. Розподіл площ обстежених земель за вмістом рухомих сполук калію

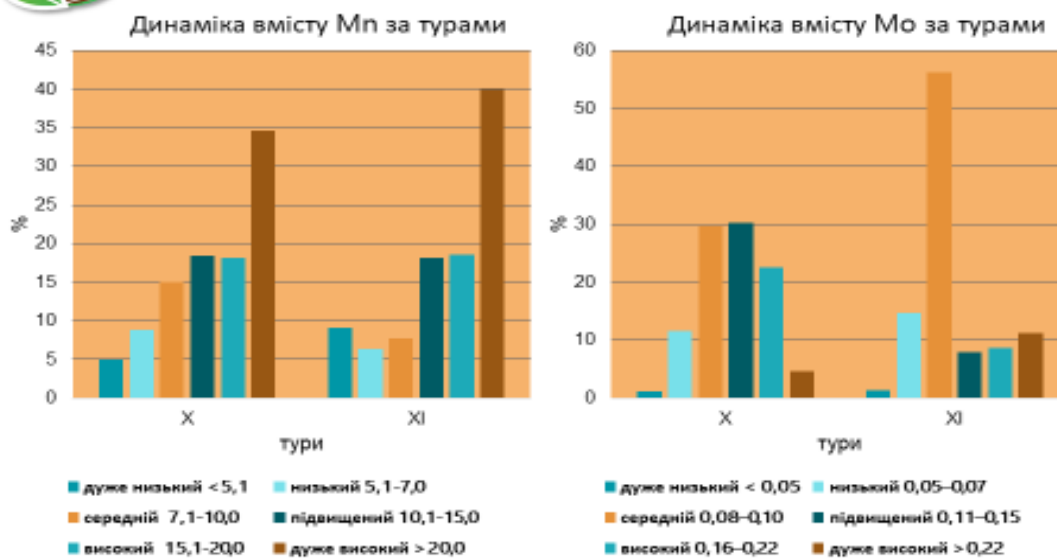


Розподіл площ ґрунтів за вмістом рухомої сірки за результатами обстеження XI туру



11

Рис. 6.1.9. Агрохімічна характеристика обстежених земель за вмістом рухомої сірки



16

Рис. 6.1.10. Динаміка вмісту мікроелементів за турами

Деградація земель

Зниження родючості ґрунтів у даний час є однією з головних проблем в землеробстві області і потребує негайного вирішення.

Сьогодні землеробство ведеться з ігноруванням закону повернення в ґрунт поживних речовин, що призводить до негативних наслідків: зниження продуктивності та погіршення якості ґрунтів.

Характерною особливістю ґрунтового покриву області є значне поширення ксероморфних ґрунтів у комплексі з еродованими, які формуються на схилах і мають погіршене вологозабезпечення внаслідок втрати вологи через поверхневий сток, підвищеної евапотранспірації на схилах південної експозиції та спорадичний розвиток ерозійних процесів. Як правило, ці ґрунти мають зменшену на 15-50% потужність профілю, знижений на 12-40% вміст гумусу і, відповідно, нижчий рівень родючості ґрунтів. Ступінь ерозійної деградації ґрунтового покриву території можна оцінити за поширенням еродованості ґрунтів та наявності ярів – продуктів діяльності лінійної ерозії. Так, площа еродованих земель в складі сільськогосподарських угідь складає близько 35,3%, в тому числі для ріллі – 33,8%. Довжина ярів складає 12,8 тис. км, а показник еродованості ріллі Харківської області перевищує середні значення для країни. Для орних земель Харківської області характерний високий середньорічний розрахунковий змив ґрунту – більше 5 тонн з 1 га. Втрати гумусу при цьому досягають 0,5 тонн, а поживних речовин – 0,6 тонн з 1 га в середньому за рік, що не компенсується внесенням добрив. Показник горизонтального розчленування території, який свідчить про потенційно ерозійнонебезпечні землі, зростає в тій частині області, яка відноситься до центральної частини Донецько-Дніпровської западини у напрямку з заходу на схід. Подібним чином розподіляється і показник середньої крутизни схилів, досягаючи максимальних значень в Північній частині Донецько-Дніпровської западини.

Метою охорони ґрунтів від ерозії є збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, а також забезпечення екологічної безпеки довкілля у ерозійно-небезпечних районах області.

Одним із заходів, направлених на охорону земель, є проведення робіт з консервації та рекультивації земель.

Пунктом 2 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 року «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» (надалі – Рішення), введеного в дію Указом Президента України від 29 вересня 2022 року № 675/2022, центральним та місцевим органам виконавчої влади, за участю органів місцевого самоврядування, доручено вжити додаткових заходів щодо забезпечення консервації деградованих та малопродуктивних і техногенно забруднених земель.

За інформацією Головного управління Держгеокадастру у Харківській області в регіоні підлягають консервації деградовані, малопродуктивні землі на загальній площі 2,6 тис. га, з них підлягають консервації, деградовані землі складають 1,4 тис. га, малопродуктивні – 1,2 тис. га, техногенно забруднені землі в області відсутні.

Зазначену вище інформацію доведено до органів місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо виконання Рішення.

Консервація земель здійснюється шляхом припинення їх господарського використання на визначений термін та її залуження або заліснення. За інформацією Олексіївської сільської ради Лозівського району Харківської області прийнято рішення щодо виділення земельних ділянок для заліснення за рахунок малопродуктивних земель загальною площею 17,0 га.

Ураховуючи ситуацію, що склалася унаслідок військової агресії Російської Федерації, площі деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель по області мають бути скорегованими за результатами обстеження земель на територіях, які деокуповані та де продовжуються активні бойові дії.

6.2. Основні чинники антропогенного впливу на земельні ресурси та ґрунти

Унаслідок економічних та інших причин спостерігається погіршення агроекологічного стану земель, розвиток на них процесів деградації ґрунтів - ерозії, дегуміфікації, переуцільнення, зменшення біорізноманіття тощо. Причиною деградації найчастіше є:

нерациональна структура сільгоспугідь, посівних площ, розміщення культур без достатнього повного врахування ґрунтово-кліматичних умов, підвищений рівень розораності;

дефіцитний баланс біофільних елементів із-за невеликих доз гною і мінеральних добрив, які застосовуються;

недостатнє залучення економічних стимулів для екологічно безпечного використання земельних ресурсів, механізмів економічної та адміністративної відповідальності землекористувачів за порушення вимог щодо охорони ґрунтів.

З початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, на території Харківської області найбільшого негативного впливу зазнали ґрунти, зокрема у районах Куп'янська, Ізюма, Вовчанська тощо. Найбільшого впливу на сільськогосподарські землі та ґрунтовий покрив завдає авіація та артилерія ворога, на неї припадає до 80 % впливу на всіх ділянках, які досліджувалися.

Ґрунти області зазнали інтенсивного ущільнення важкою військовою технікою, спостерігається порушення ґрунтового покриву внаслідок розриву мін, гранат, спорудження окопів, землянок, траншей тощо, утворення на значних площах лійок, ровів, ям, що порушує однорідність та цілісність ґрунтового покриву. В результаті фізичних пошкоджень ґрунтів збільшується неоднорідність, зменшується об'єм пор, ускладнюється доступ води і кисню, руйнується структура, що призводить до зниження родючості орних ґрунтів в цілому. Таким чином, відбувається механічна деградація ґрунтів, які потребують рекультивації.

6.3. Державна політика та заходи у сфері охорони земель

Охорона земель – це система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, направлених на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованого виключення земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення (стаття 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною

земель»). Об'єктом державного контролю за використанням та охороною земель є всі землі в межах території України.

Основним завданням охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про охорону земель» визначено принципи державної політики у сфері охорони земель, основними з яких є забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу; пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва та інші.

Контроль за використанням та охороною земель полягає в забезпеченні додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і громадянами земельного законодавства України.

Державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Державний контроль за дотриманням вимог законодавства України про *охорону земель* здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

З 2022 року державний контроль за використанням та охороною земель також здійснюють виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у межах повноважень, визначених законом, у разі прийняття відповідною радою рішення про здійснення такого контролю.

За порушення земельного законодавства громадяни та юридичні особи несуть: цивільну, адміністративну (статті 52, 53, 53-1, 53-2, 53-3, 53-4, 54, 55, 56 Кодексу України про адміністративні правопорушення) та кримінальну відповідальність (статті 239, 239-1, 239-2, 240, 254 Кримінального кодексу України).

На сучасному етапі інтенсифікації землеробства основною проблемою є не тільки отримання високих врожаїв сільськогосподарських культур, а й забезпечення їх стабільності, яка потребує збереження родючості ґрунтів та подальшого її підвищення з ціллю нарощування продовольчого потенціалу країни.

Протягом останніх років у сільському господарстві домінувала незбалансована система землеробства. Як наслідок – ґрунти втратили значну частину гумусу і поживних речовин.

На землях Харківщини прискорено розвиваються процеси ерозії. До того ж, Харківська область знаходиться у зоні середньої небезпеки вітрової ерозії, тобто видування при безпосередньому проведенні технологічних операцій з обробки ґрунту при вирощуванні сільськогосподарських культур.

Ефективне сільськогосподарське виробництво можливе лише за умови припинення еродування ґрунтів. Необхідно створювати протиерозійно

упорядковані агроландшафти, що можливо лише за допомогою інженерних методів на підставі опрацьованих проєктів.

Наслідки збройного вторгнення Російської Федерації мають негативний вплив на здатність сільського господарства адаптуватися до зміни клімату. Це актуалізує задачу збалансованого використання земельних ресурсів, забезпечення їх належної якості, насамперед здоров'я ґрунтів.

Військові дії призвели до масштабних руйнувань складів (контейнерів) з агрохімікатами, мінеральними добривами, цистерн з мастильними матеріалами, моторними оливами, моторним паливом тощо та забруднення прилеглих земель із дифузним забрудненням підземних вод та поверхневих водних об'єктів.

З метою проведення ефективної політики у сфері охорони земель необхідно сформувати програму заходів з очищення та відновлення земельних ділянок, постраждалих від збройної агресії Російської Федерації та запровадити пілотні проєкти очищення найбільш забруднених територій, заходи з консервації, рекультивації та поліпшення земель.

Практичні заходи

Протягом останніх років у сільському господарстві домінувала незбалансована система землеробства. Як наслідок – ґрунти втратили значну частину гумусу і поживних речовин.

На землях Харківщини прискорено розвиваються процеси ерозії. До того ж, Харківська область знаходиться у зоні середньої небезпеки вітрової ерозії, тобто видування при безпосередньому проведенні технологічних операцій з обробки ґрунту при вирощуванні сільськогосподарських культур.

Ефективне сільськогосподарське виробництво можливе лише за умови припинення еродування ґрунтів. Необхідно створювати протиерозійно упорядковані агроландшафти, що можливо лише за допомогою інженерних методів на підставі опрацьованих проєктів.

Військові дії призвели до масштабних руйнувань складів (контейнерів) з агрохімікатами, мінеральними добривами, цистерн з мастильними матеріалами, моторними оливами, моторним паливом тощо та забруднення прилеглих земель із дифузним забрудненням підземних вод та поверхневих водних об'єктів.

Проведення ефективної політики у сфері охорони земель доцільно на підставі сформованої програми заходів з очищення та відновлення земельних ділянок, постраждалих від збройної агресії Російської Федерації та пілотних проєктів з очищення найбільш забруднених територій, заходи з консервації, рекультивації та поліпшення земель.

Боротьба із ерозією. Особливості проєктування протиерозійних заходів на небезпечних для прояву ерозії територіях області традиційно мають враховувати наявність лісосмуг, як крупних лінійних рубежів, які потребують відновлення. Досить раціональним рішенням в даній ситуації виглядає і можливість додаткового регулювання структури сільгоспугідь в земельному фонді та структури посівних площ ріллі з метою протиерозійного захисту території.

Виявлено досить високий зв'язок між густиною протиерозійних заходів та площею орних земель, що може бути пояснено переважно вітрозакисним

призначенням основної маси лісових насаджень. Довжина лісосмуги на 1 га ріллі в середньому по області складала 9,3 м. Також було визначено, що більш густій мережі лісових смуг відповідають менші значення еродованості ріллі.

З огляду на це, можна зробити висновок про недостатнє забезпечення території районів Харківської області лінійними протиерозійними об'єктами.

Відновлення запасів органічного вуглецю (гумусу). Основними напрямками впровадження заходів досягнення стабільного рівня вмісту ґрунтового органічного вуглецю є збільшення надходження органічної речовини до ґрунтів та мінімізація її втрат.

Збільшення надходження органічної речовини до ґрунтів сільськогосподарських угідь досягається за рахунок: збільшення врожайності сільськогосподарських культур; зміни структури посівних площ зі збільшенням частки бобових, включення сидеральних культур до сівозмін; стимулювання розвитку тваринництва, у т. ч. створення громадських сіножатей та пасовищ; стимулювання розширення виробництва та застосування органічних добрив, у т. ч. з вторинної органічної сировини (переробка відходів на добрива) та місцевих природних ресурсів (сапропелі, торф, компости); стимулювання розвитку біологічного землеробства.

Мінімізація втрат органічної речовини ґрунтів сільськогосподарських угідь досягається шляхом: впорядкування орних земель шляхом виведення з ріллі схилів крутизною понад 7 градусів та інших непридатних для розорювання угідь, консервації деградованих земель тощо; збереження, покращення стану існуючих та створення нових полезахисних лісосмуг та інших захисних насаджень; впровадження технологій мінімальної обробки ґрунту; запобігання випалюванню рослинності та її залишків на полях, перш за все – стерні.

Хімічна меліорація. Натепер у лісостеповій частині Харківської області на землях сільськогосподарського призначення у ріллі використовується близько 135 тис. га, з яких 36 тис. га є сильно- та середньоокислими, а 99 тис. га – слабоокислими.

У сучасних умовах, коли в аграрному секторі значно збільшилась частка приватних господарств, агро меліоративні заходи з відтворення родючості кислих ґрунтів та їхніх екологозахисних функцій повинні бути спрямовані на максимальне енерго- та ресурсозбереження. Ефективно це може бути досягнуто за використання новітніх ресурсозберувальних технологій. Зокрема на слабокислих ґрунтах доцільно проводити так зване «підтримувальне» вапнування із внесенням 1 т вапна на гектар сівозмінної площі раз на 5 років (табл. 6.3.1).

Орієнтовні обсяги хімічної меліорації (вапнування) в Харківській області

Таблиця 6.3.1

Загальна площа ґрунтів, що підлягають вапнуванню, тис. га			Потреба у вапні, тис. т		
всього	сильнокислі та середньоокислі	слабокислі	традиційна	«підтримувальне» вапнування	локальна меліорація
135	36	99	180	70	15

Ця технологія передбачає перед внесенням у ґрунт ретельне перемішування вапна з відповідними дозами органічних добрив, що сприяє його більш тривалій, або пролонгованій дії нейтралізації фізіологічно кислих мінеральних добрив і запобігає подальшому підкисленню ґрунтів.

Обов'язковою складовою цієї технології є фітомеліорація, яка включає підбір і розташування в сівозміні сільськогосподарських культур, що витримують і непогано розвиваються в кислому середовищі ґрунту, тобто більш толерантних до високої кислотності. У подальшому на слабокислих ґрунтах треба перейти на високорентабельну і прибуткову ресурсозберезувальну технологію локальної меліорації. В масштабах держави це дозволить зекономити енергетичні і матеріальні ресурси, які витрачають на хімічну меліорацію слабокислих ґрунтів, щонайменше на 60-80% і підвищити їх продуктивність на 35-40%.

Нормативно-правове, фінансове та інституційне забезпечення, міжнародне співробітництво

Національним науковим центром «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» НААН України 05 грудня 2023 року організовано та проведено міжнародну науково-практичну он-лайн конференцію «Soil cover of Ukraine in the conditions of hostilities: state, challenges, activities for soil restoration» з англійськими презентаціями за участі представників Європейської Комісії, завдяки підтримки Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН – Food and Agriculture Organization (FAO) (далі – Офіс FAO) в Україні, та Глобального ґрунтового партнерства FAO.

У 2023 році Національним науковим центром «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» НААН України в рамках проєкту Глобального екологічного фонду (ГЕФ) «Інтегроване управління природними ресурсами в деградованих ландшафтах в лісостеповій та степовій зонах України» надано послуги Продовольчій та сільськогосподарській організації ООН щодо удосконалення Національної бази даних ґрунтових профілів для Національної системи моніторингу нейтрального рівня деградації земель України; підготовлено цифрову ґрунтову карту масштабу 1:200 000 для Миколаївської області відповідно до стандартів WGS84 з національною та міжнародною класифікацією ґрунтів українською та англійською мовами.

Також, виконано переклад Міжнародного кодексу добрив FAO на українську мову та проведено його видавниче макетування, макет Кодексу надіслано для погодження до видавничої групи FAO.

З жовтня 2023 року завдяки підтримки Офісу FAO в Україні Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» НААН України залучено до виконання великомасштабного проєкту FAO та Всесвітньої продовольчої програми ООН щодо розмінування та реабілітації ґрунтів України. Підготовлено та укладено Лист-Угоду на надання послуг щодо «Технічної підтримки оцінки здоров'я ґрунтів, постраждалих від війни» (2023-2024 рр.), в рамках якої у 2023 році розроблено та погоджено технічні вимоги за головними напрямками досліджень; розроблено першу

редакцію Інструкції з відбирання проб ґрунтів, забруднених під час бойових дій, та проведено відповідний тренінг для представників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, яких залучено до відбору зразків на території Харківської області; ведеться підготовка до аналітичних досліджень ґрунтових зразків.

За угодою з Представництвом компанії «РЕГАЛ ПЕТРОЛЕУМ КОРПОРЕЙШН ЛІМІТЕД» (Великобританія) проведено ґрунтово-екологічне обстеження території нафтогазвидобування для встановлення відповідності фактичного стану ґрунтів вимогам нормативних документів, розроблено рекомендації та обчислено економічний і соціальний ефект: оптимізовано вартість і якість виконання моніторингу довкілля у лісових та аграрних масивах, а також населених пунктах поблизу джерел забруднення газовидобувної галузі виробництва; проведено відокремлення впливу нафтогазових підприємств на довкілля України від наслідків збройної агресії Російської Федерації.

На замовлення науково-дослідної установи з Нідерландів «Клімат і стійкий розвиток» Національним науковим центром «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» НААН України у 2023 році розроблено перспективний план післявоєнного розвитку біогазового виробництва в Україні. Визначено основні напрями відбудови регіонально незалежних енергетичних біогазових потужностей.

7. Надра

7.1. Мінерально-сировинна база

Харківська область розташована в найбільш розвинутій та заселеній частині України. При розробці нафтогазових родовищ густонаселені райони регіону знаходяться під значним антропогенним впливом, і всі компоненти довкілля потерпають від нього.

За інформацією Державного науково-виробничого підприємства «Державний інформаційний геологічний фонд України» Державної служби геології та надр України на території Харківської області обліковується 78 родовищ природного газу (зокрема 3 – комплексні), балансові запаси складають 317,860 млрд м³ (39,51% від запасів в Україні). Розробляються 47 родовищ природного газу (зокрема 2 – комплексні), балансові запаси складають 311,827 млрд м³ (38,76% від запасів в Україні).

Крім того, на території області обліковується 26 родовищ нафти (зокрема 22 – комплексні), балансові запаси складають 4,289 млн тонн (4,29% від запасів в Україні).

Розробляються 19 родовищ природного газу (зокрема 17 – комплексні), балансові запаси складають 4,206 млн тонн (4,21% від запасів в Україні).

Кількість родовищ конденсату на території області складає 69 (всі комплексні), балансові запаси складають 8,801 млн тонн (22,12% від запасів в Україні).

Розробляються 44 родовища природного газу (всі комплексні), балансові запаси складають 8,650 млн тонн (21,74% від запасів в Україні).

Стан та використання мінерально-сировинної бази

Мінерально-сировинна база Харківської області складається з твердих корисних копалин (вугілля, торф), гірничо-хімічних та гірничорудних корисних копалин, нерудних корисних копалин для металургії та будівельних корисних копалин.

Тверді корисні копалини Харківської області налічують 8 родовищ бурого та кам'яного вугілля (0,72 % від всього в Україні) та 2 родовища торфу (0,29% від всього в Україні).

Балансові запаси бурого вугілля оцінено в 389,985 млн тонн за промисловими категоріями А+В+С₁ (15,04% від запасів в Україні).

Балансові запаси кам'яного вугілля оцінено в 1 987,130 млн тонн за промисловими категоріями А+В+С₁ (4,79% від запасів в Україні), 94,019 млн тонн – за категорією С₂ (0,83% від запасів в Україні), з них балансові запаси родовищ, що розробляються склали 1,308 млн тонн (0,02% від запасів в Україні).

Балансові запаси торфу оцінено в 0,283 млн тонн за промисловими категоріями А+В+С₁ (0,04% від запасів в Україні).

Гірничо-хімічні та гірничорудні корисних копалини налічують 22 родовища сапропелі (7,14% від всього в Україні), 1 родовище солі кухонної (6,67% від всього в Україні), 1 родовище фосфориту (11,11% від всього в Україні), 1 родовище сировини для мінеральних фарб (10% від всього в Україні), 1 родовище піску кварцового (25% від всього в Україні).

Нерудні корисні копалини для металургії налічують 3 родовища піску формувального (14,29% від всього в Україні).

Будівельні корисні копалини налічують 5 родовищ сировини цементної (8,2% від всього в Україні), 12 родовищ крейди (17,65% від всього в Україні) та інші родовища зазначених корисних копалин.

7.2. Система моніторингу геологічного середовища

Моніторинг геологічного середовища - система спостережень, збирання, оброблення, передавання, зберігання та аналізу інформації про стан геологічного середовища, прогнозування його змін, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття відповідних рішень.

Моніторинг стану геологічного середовища проводиться щодо: екзогенних та ендегенних геодинамічних процесів (у тому числі визначення їх просторових і видових характеристик, активності проявів); геохімічних показників (у тому числі визначення вмісту та поширення природних і техногенних хімічних елементів та сполук); геофізичних полів (у тому числі фонових та аномальних); підземних вод (у тому числі оцінки ресурсів, їх гідрогеологічних та гідрохімічних показників і властивостей).

Відповідно до Положення про державну систему моніторингу довкілля, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 391 (зі змінами), моніторинг довкілля, зокрема, здійснюють: Держгеонадра - підземних вод (ресурси та використання); ендегенних та екзогенних процесів (видові і просторові характеристики, активність прояву); геофізичних полів (фонові та

аномальні визначення); геохімічного стану ландшафтів (вміст і поширення природних і техногенних хімічних елементів і сполук).

Згідно із зазначеним вище Положенням функції з попередження виникнення або загрозу виникнення екзогенних та ендегенних геологічних процесів, оцінювання їх розвитку покладаються на Держгеонадра.

До суб'єктів моніторингу довкілля, які проводять дослідження стану геологічного середовища в Харківській області, належать: Головне управління Держпродспоживслужби в Харківській області, Державна організація «Донецька територіальна інспекція державного геологічного контролю за веденням робіт по геологічному вивченню та використанню надр», Казенне підприємство «Харківська геологорозвідувальна експедиція».

Підземні води: ресурси, використання, якість

Харківська область в геоструктурному відношенні розташована в межах Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну. Основні водоносні горизонти питних і технічних підземних вод приурочені до відкладів палеогену, (берекський, київський та бучацький горизонти), представлених різнозернистими пісками та пісковиками, крейдою, неогеновими відкладами, представленими дрібнозернистими пісками; юрськими відкладами, представленими дрібнозернистими пісками; тріасовими відкладами, представленими крупнозернистими пісками.

За хімічним складом води – гідрокарбонатні натрієві, сульфатно-гідрокарбонатні, натрієво-магнієво-кальцієві, хлоридно-гідрокарбонатні, кальцієво-натрієві.

Екзогенні геологічні процеси

Освоєння територій без урахування закономірностей розвитку екзогенних геологічних процесів може викликати ланцюгову реакцію в їх активізації та привести до катастрофічних наслідків. Харківщина належить до регіонів з широко розвинутими екзогенними геологічними процесами, такими як підтоплення, зсувні явища та просадні ґрунти. В області спостерігається тенденція переважно техногенної активізації цих несприятливих процесів.

Аналіз стану природно-техногенної безпеки Харківщини підтверджує, що найбільш шкідливими та небезпечними фізико-геологічними процесами, які загрожують безпеці життєдіяльності людей, є зсувні процеси і підтоплення території ґрунтовими водами.

До профілактичних заходів відносяться: заборона будівництва ставків без спеціалізованих інженерних дослідів; виключення або зниження витоків із водоймищ, каналів і ставків; регулювання поливу сільськогосподарських угідь з урахуванням гідрогеологічних особливостей територій і метеоумов; виключення або зниження витоків з полів фільтрації, підземних резервуарів, мереж водопроводів, тепломереж і каналізації; запобігання замуленню річок і водотоків, розчищення і поглиблення, засипання природних дренажів (балок, ярів і вимивин); скорочення тривалості затоплення траншей і котловин атмосферними

опадами при веденні будівництва; регулювання поверхневого стоку, організація і періодичний ремонт мереж зливостоків.

7.3. Дозвільна діяльність у сфері використання надр

Центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр є Державна служба геології та надр України.

Положенням про Державну службу геології та надр України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1174 (далі – Положення) визначено, що Держгеонадра відповідно до покладених на нього завдань видає в установленому порядку спеціальні дозволи на користування надрами (у тому числі на користування нафтогазоносними надрами), здійснює внесення змін до спеціальних дозволів на користування надрами (у тому числі на користування нафтогазоносними надрами) та до угоди про умови користування надрами, продовжує строк дії спеціальних дозволів на користування надрами (у тому числі на користування нафтогазоносними надрами).

За даними Держгеонадра, відповідно до електронної інформаційної бази даних Державного науково-виробничого підприємства «Державний інформаційний геологічний фонд України», у 2023 році надано 9 спеціальних дозволів на користування надрами в Харківській області, анульовано – 1 дозвіл.

У відповідності до вимог Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» Департаментом захисту довкілля та природокористування Харківської обласної військової (державної) адміністрації у 2023 році суб'єктам господарювання надано 1 висновок оцінки впливу на довкілля щодо видобування підземних вод; 5 висновків щодо видобування горючих копалин та 1 висновок з видобування суглинку.

За даними Регіонального офісу водних ресурсів у Харківській області суб'єктами господарювання у 2023 році видано 87 дозволів на спеціальне водокористування.

7.4. Геологічний контроль за вивченням та використанням надр

Відповідно до статті 61 Кодексу України про надра державний контроль за геологічним вивченням надр (державний геологічний контроль) та раціональним і ефективним використанням надр України здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням військ Російської Федерації до території України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, геологічний контроль за вивченням та використанням надр на території області у 2023 році не проводився.

7.5. Державна політика та заходи щодо геологічного вивчення та раціонального використання надр

Відповідно до Положення про Державну службу геології та надр України (далі – Держгеонадра), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1174 (зі змінами), Держгеонадра реалізують державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр.

Держгеонадра працює над діджиталізацією послуг та скануванням геологічної інформації шляхом створення Єдиної державної електронної геоінформаційної системи користування надрами.

Держгеонадра визначає шкоду та збитки, нанесені агресором, відповідно до Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 (зі змінами), а також працює над забезпеченням стабільного фінансування функцій держави та оновленням основних фондів державних геологічних підприємств.

Важливим напрямом діяльності є підготовка нових ділянок надр загального та стратегічного значення для виставлення на е-аукціони та конкурси з укладання угод про розподіл продукції з метою наповнення державного бюджету, забезпечення потреб національної економіки стратегічно важливою сировиною та сприяння створенню нових ланцюгів інноваційної продукції.

8. Відходи

Відходи є одним з найбільш вагомих факторів забруднення навколишнього природного середовища і негативного впливу на всі компоненти довкілля.

Основними джерелами утворення відходів в області є підприємства машинобудівної, будівельної, паливно-енергетичної галузей, агропромислового комплексу та сфери комунально-побутового обслуговування тощо.

8.1. Структура утворення та накопичення відходів

Динаміка утворення відходів по Харківській області за класами небезпеки наведено в таблиці 8.1.1.

Утворення відходів за класами небезпеки по Харківській області

Таблиця 8.1.1

Роки	2021 рік (попередні дані станом на 08.05.2024, дані можуть бути уточнені), тонн	2022 рік (попередні дані станом на 08.05.2024, дані можуть бути уточнені), тонн	2023 рік (попередні дані станом на 12.07.2024, дані можуть бути уточнені), тонн
1	2	3	4
Усього ¹	1 249 098,4	635 822,1	750 014,8
у тому числі:			
I класу небезпеки	131,6	36,0	139,9
II класу небезпеки	313,3	117,7	201,7
III класу небезпеки	37 412,1	7 637,8	10 649, 6
IV класу небезпеки	1 211 241,4	628 030,6	739 023,6

Примітка: 1 – з урахуванням відходів, утворених у домогосподарствах.

У зв'язку із військовою агресією Російської Федерації проти України, згідно з пунктом 1 Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» фізичні особи, фізичні особи-підприємці, юридичні особи під час воєнного стану або стану війни та протягом трьох місяців після його припинення мають право не подавати статистичну та фінансову звітність. Частина респондентів скористалась цим правом і не подали протягом 2022-2024 років статистичну звітність. Інформація в подальшому може бути уточнена з урахуванням надходження нових даних від респондентів.

У 2023 році серед утворених відходів найбільшу питому вагу склали відходи IV класу небезпеки – 739,024 тис. тонн або 98,54% від загального обсягу утворених відходів. Решта відходів розподілилась за класами небезпеки таким чином: 0,140 тис. тонн (0,019%) – до I класу небезпеки; 0,202 тис. тонн (0,027%) – до II класу небезпеки; 10,650 тис. тонн (1,420%) віднесено до III класу.

8.2. Поводження з відходами (збирання, зберігання, утилізація та видалення)

Права та обов'язки утворювачів відходів та суб'єктів господарювання у сфері управління відходами визначено статтями 16, 17 Закону України «Про управління відходами». З метою запобігання забруднення навколишнього природного середовища небезпечними відходами, суб'єкти господарювання повинні здійснювати відповідні заходи щодо максимальної обробки відходів чи передачі їх іншим споживачам та спеціалізованим підприємствам, установам і організаціям, які займаються збиранням, обробленням відходів.

Основні показники утворення та поведження з відходами I–IV класів небезпеки по Харківській області

Таблиця 8.2.1

№ з/п	Показники	2021 рік (попередні дані станом на 08.05.2024, дані можуть бути уточнені), тонн	2022 рік (попередні дані станом на 08.05.2024, дані можуть бути уточнені), тонн	2023 рік (попередні дані станом на 12.07.2024, дані можуть бути уточнені), тонн
1	2	3	4	5
1	Утворено ¹	1 249 098,4	635 822,1	750 014,8
2	Одержано від інших підприємств	1 757 747,7	855 968,8	967 779
3	Спалено	28 351,2	13 876,3	7 032,9
3.1	у тому числі з метою отримання енергії	27 869,1	13 875,1	7 032,8
4	Використано (утилізовано)	52 867,3	27 209,1	8 325,3
5	Направлено в сховища організованого складування (поховання)	893 994,7	277 747,6	463 222,9
6	Передано іншим підприємствам	396 051,3	647 463,5	622 302,4
7	Наявність на кінець звітного року у сховищах організованого складування та на території підприємств	2 682 010,3	70 312,6	49 859,6

¹ З урахуванням відходів, утворених у домогосподарствах.

Одним з основних напрямків роботи у сфері управління відходами залишається вирішення питання забезпечення повного збирання небезпечних відходів з метою передачі їх для подальшої обробки (переробки) на спеціалізовані підприємства. В області діяла мережа підприємств, які здійснювали відповідні операції з небезпечними відходами. Відповідно до інформації, розміщеної на офіційному вебсайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України на території Харківської області обліковуються такі суб'єкти господарювання, що мають право на здійснення відповідної господарської діяльності з небезпечними відходами: ТОВ «ПК «ЕКОСФЕРА», ТОВ «ЕКОТЕК», ТОВ «ХАРКІВ-ЕКО», ТОВ НВП «КОР-МЕТ», ТОВ «ЮПІТЕР ЕКО», ТОВ «ХАДО-ТЕХНОЛОГІЯ», ТОВ НВП «НОВІНТЕХ», ПП «НВО ЕКОТЕХНОЛОГІЇ».

Контроль за дотриманням ліцензійних умов провадження діяльності у сфері управління небезпечними відходами та видача ліцензій покладено на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.

Інформація про кількість діючих місць видалення твердих побутових відходів

Таблиця 8.2.2

№ з/п	Назва одиниці адміністративно - територіального устрою регіону	Кількість	Площі під твердими побутовими відходами, га
1	2	3	4
Сміттєзвалища			
1	Богодухівський район	12	21,115
2	Ізюмський район	15	59,4228
3	Красноградський район	21	37,3806
4	Куп'янський район	5	25,511
5	Лозівський район	5	21,2898
6	Харківський район	8	27,800
7	Чугуївський район	11	39,893
	Усього по районах:	77	232,4122
Полігони			
1	Харківський район (ТОВ «Перероблюючий завод»)	1	21,200
2	м. Харків (Дергачівський полігон)	1	27,0184
	Усього:	2	48,2184
	Усього по області:	79	266,8122

Не менш гострою, ніж у попередні роки, залишається у Харківській області проблема управління твердими побутовими відходами. На території Харківської області обліковується 79 місць видалення твердих побутових відходів, з яких 26 знаходилися на тимчасово окупованих територіях, які протягом тривалого часу залишалися без належної експлуатації та охорони. Зазначені місця функціонують лише там, де це дозволяє безпекова ситуація, тобто проведене розмінування та не ведуться активні бойові дії.

Речові права на земельні ділянки зареєстровано лише на 14 об'єктів поводження з відходами (18%, паспортизацію місць видалення відходів проведено для 49 об'єктів (63%), проектно-кошторисну документацію розроблено на 25 місць видалення відходів (32%) та отримано 18 позитивних

висновків державної екологічної експертизи або висновків з оцінки впливу на довкілля (23%). В більшості випадків під час експлуатації місць видалення відходів проектні рішення не дотримувались, не розроблені технологічні карти, відсутні протифільтраційні екрани, огорожа, обвалування, спостережні свердловини, ємності для збору фільтрату та біогазу, сортування та ущільнення відходів. В більшості випадків не вівся кількісний облік надходження відходів та власне які відходи на них розміщуються.

У зв'язку з військовими діями до цього часу не завершено реалізацію проекту будівництва комплексу з переробки твердих побутових відходів з системою збору, утилізації полігонного газу та виробництва електричної енергії в м. Дергачі Харківської області, замовником якого є комунальне підприємство «Муніципальна компанія поводження з відходами» Харківської міської ради. Будівництво зазначеного комплексу завершено на 97%.

Також, в області обліковується 7 полігонів промислових відходів: золошлаковідвал Зміївської ТЕС ПАТ «Центренерго», колишній шлаковідвал ВАТ «Куп'янський ливарний завод», полігон промислових відходів Обласного комунального спеціалізованого підприємства з виконання норм екологічної безпеки, полігон промислових відходів і золошлаковідвал ПрАТ «Харківський тракторний завод», полігон промислових відходів ПрАТ «Харківський підшипниковий завод» (передано на баланс Чугуївської міської ради), золошлаковідвал ТОВ «ДВ Нафтогазовидобувна компанія» філія «Теплоелектроцентрально».

Санітарне очищення територій населених пунктів повинно бути планово-регулярним і включати раціональне та своєчасне збирання, зберігання, перевезення та видалення відходів.

З метою забезпечення утримання територій населених пунктів у належному стані, їх санітарного очищення, збереження об'єктів загального користування та створення умов, сприятливих для життєдіяльності населення, на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 березня 2010 року № 777-р «Деякі питання проведення щорічної акції «За чисте довкілля» та дня благоустрою територій населених пунктів» у 2023 році було організовано та проведено всеукраїнську акцію «За чисте довкілля» та безстрокову всеукраїнську кампанію із забезпечення чистоти і порядку в населених пунктах, з дотриманням заходів безпеки в умовах воєнного стану.

Всього протягом акції в області ліквідовано 667 несанкціонованих сміттєзвалищ загальним обсягом 11,623 тис. м³. Висаджено 5,250 тис. дерев, 5,556 тис. кущів, 27,224 тис. м² квітників, приведено в належний стан 1291,48 тис. м² газонів. Прибрано прибудинкових територій площею 12,699 млн м², приведено до належного стану 338 парків та скверів, впорядковано 756 кладовищ, 416 братських могил, меморіальних комплексів та місць почесних поховань.

На території Харківської області за рахунок коштів Державного та обласного фондів охорони навколишнього природного середовища у 2011-2012 роках проведено роботу з перезатарювання та вивезення на знешкодження непридатних до використання пестицидів та відходів

виробництва хімічних засобів захисту рослин. За результатами проведених робіт, вказані небезпечні речовини на території Харківської області не обліковуються.

Відповідно до Національного плану управління відходами до 2030 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.02.2019 №117-р, у 2021 році на замовлення Харківської обласної державної адміністрації розроблено проєкт Регіонального плану управління відходами в Харківській області, який не пройшов процедуру стратегічної екологічної оцінки у зв'язку з відсутністю відповідного порядку та не пройшов погодження в Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України та Міністерстві розвитку громад та територій України.

Розпорядженням начальника Харківської обласної військової адміністрації від 23.03.2023 № 122 утворено робочу групу з питань управління відходами в Харківській області, завданням якої є надання пропозицій з розвитку системи управління відходами у області. Робочою групою за участі та підтримки Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, профільного Комітету Верховної Ради України, фахівців міжнародних організацій розроблено проєкт технічного завдання для подальшого корегування проєкту Регіонального плану управління відходами та розроблення інвестиційного проєкту. Проведено огляд запропонованих місцевими територіальними громадами земельних ділянок під розміщення об'єктів; попередньо вже визначено найбільш економічно обґрунтовані місця розташування підприємств з управління відходами, відповідні технології та потужності.

Департаментом захисту довкілля та природокористування Харківської обласної державної (військової) адміністрації упродовж 2023 року здійснювався постійний моніторинг екологічного стану територіальних громад області, контроль дотримання вимог природоохоронного законодавства. Департаментом здійснювався постійний контроль стосовно місць тимчасового зберігання та визначення об'ємів відходів руйнації в межах територіальних громад області. Забезпечено своєчасне інформування відповідних центральних органів виконавчої влади.

8.3. Транскордонне перевезення небезпечних відходів

Відповідно до вимог Закону України від 06.09.2018 № 2530-VIII «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України щодо запровадження механізму «єдиного вікна» та оптимізації здійснення контрольних процедур при переміщенні товарів через митний кордон України» внесено зміни до пункту Б частини першої статті 20-2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а саме: «здійснення у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України перевірки дотримання вимог законодавства про радіаційну безпеку у разі виявлення органом (підрозділом) підрозділами Державної прикордонної служби України транспортних засобів, вантажів та іншого майна з перевищенням допустимого рівня іонізуючого випромінювання та надання дозволу або заборони на пропуск через державний кордон України транспортних засобів, вантажів та іншого майна за результатами такої перевірки».

Протягом звітнього періоду посадові особи Державної екологічної інспекції у Харківській області для здійснення перевірок дотримання вимог законодавства про радіаційну безпеку у пункти пропуску (пункти контролю) не викликалися.

8.4. Державна політика та заходи у сфері поводження з відходами

Основними цілями державної політики у сфері запобігання утворенню та управління відходами є:

1) захист здоров'я людей та навколишнього природного середовища від негативного впливу відходів;

2) здійснення заходів у сфері управління відходами без загрози здоров'ю людей та спричинення шкоди навколишньому природному середовищу в межах встановлених нормативів шкідливого впливу фізичних факторів;

3) дотримання ієрархії управління відходами;

4) запровадження розширеної відповідальності виробника.

До основних напрямів державної політики у сфері запобігання утворенню та управління відходами відносяться:

1) запобігання – утворювач або власник відходів вживає заходів для запобігання утворенню відходів, а також для уникнення, зменшення або усунення негативного впливу відходів на здоров'я людей та навколишнє природне середовище;

2) «забруднювач платить» - утворювач або власник відходів покриває витрати на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення та оброблення, включаючи витрати на створення та утримання об'єктів оброблення відходів;

3) територіальної наближеності – оброблення відходів здійснюється на найближчій споруді або установці з оброблення відходів, або в місці захоронення відходів, враховуючи їх екологічну та економічну ефективність, відповідно до регіональних та місцевих планів управління відходами;

4) формування конкурентного середовища у сфері управління відходами – суб'єкти господарювання, органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані сприяти розвитку конкуренції та не повинні вчиняти будь-яких неправомірних дій, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію у сфері управління відходами.

9. Екологічна безпека

9.1. Екологічна безпека як складова національної безпеки

Відповідно до статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна безпека – це складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за яким державними і недержавними інституціями забезпечується екологічна рівновага і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери,

гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я і життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і майбутніх поколінь.

Екологічну безпеку можна поділити на декілька видів:

- залежно від територіальних показників;
- залежно від способів забезпечення;
- залежно від об'єкта захисту.

Складовими екологічної безпеки є: екологічний аудит, моніторинг, прогноз розвитку екологічної ситуації, екологічний менеджмент тощо.

Довкілля вважається безпечним, коли його стан відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, які стосуються його чистоти (незабрудненості), ресурсомісткості (невиснаженості), екологічної стійкості, санітарних вимог, видового різноманіття, здатності задовольняти інтереси громадян.

На теперішній час стан екологічної безпеки на території Харківської області є складним. Крім того, існує низка проблем екологічного напрямку, які негативно впливають на екологічний стан Харківщини. Серед зазначених факторів необхідно відмітити наступні:

- збройна агресія російської федерації проти України;
- порушення правил експлуатації місць видалення відходів;
- недостатня кількість в районах області техніки та обладнання для збору твердих побутових відходів та відходів руйнації;
- відсутність затвердженого регіонального плану управління відходами.

Пріоритетні напрямки у покращенні існуючої ситуації:

- корегування Регіонального плану управління відходами у Харківській області;
- забезпечення дотримання правил експлуатації полігонів твердих побутових відходів та одержання передбаченої чинним законодавством дозвільно-погоджувальної документації у сфері екології та природних ресурсів;
- забезпечення виконання проектних рішень, проведення рекультивації місць видалення побутових відходів, які вичерпали свій ресурс;
- запровадження системи роздільного збирання твердих побутових відходів суб'єктами господарювання, які визначені виконавцями послуг на вивезення побутових відходів у всіх населених пунктах області;
- придбання достатньої кількості обладнання і техніки для збирання та вивезення твердих побутових відходів;
- введення в експлуатацію комплексу з переробки твердих побутових відходів з системою збору, утилізації полігонного газу та виробництва електричної енергії в м. Дергачі.

9.2. Об'єкти підвищеної небезпеки

Перелік об'єктів екологічної небезпеки

Таблиця 9.2.1

№ з/п	Назва екологічно небезпечного об'єкту	Вид економічної діяльності	Відомча належність (форма власності)
1	2	3	4
1	Міські ОСВ № 1 Комплексу «Харківводовідведення» (Диканівські очисні споруди), м. Харків	Прийом та біологічна очистка промислових і госппобутових стічних вод м. Харків	КП «Харківводоканал» Харківська міська рада (комунальна)
2	Міські ОСВ № 2 Комплексу «Харківводовідведення» (Безлюдівські очисні споруди), м. Харків	Прийом та біологічна очистка промислових і госппобутових стічних вод м. Харків	КП «Харківводоканал» Харківська міська рада (комунальна)
3	Зміївська ТЕС ПАТ «Центрэнерго», смт. Слобожанське Чугуївський район	Виробництво теплової та електричної енергії на базі органічного палива	ПАТ «Центрэнерго» Міністерство енергетики та захисту довкілля України (приватна)
4	Придніпровське управління Магістрального аміакопроводу ДП «Укрхімтрансміак», Головний офіс: м. Лозова	Транспортування рідкого аміаку з одночасною роздачею сільському господарству через роздавальні станції. В Харківській області проходить по Куп'янському, Ізюмському, Лозівському районах.	ДП «Укрхімтрансміак» Міністерство розвитку економіки, торгівлі на сільського господарства України (державна)
5	Печенізький гідровузол, комплекс водопідготовки «Донець» (Печенізьке водосховище), с. Кочеток Чугуївський район	Гідротехнічна споруда для регулювання стоку р.Сіверський Донець з метою створення запасів води для питного водопостачання м.Харків	КП «Харківводоканал» Харківська міська рада (комунальна)
6	Склад хлору, станція по підготовці води для м. Харків, комплекс водопідготовки «Донець», с. Кочеток Чугуївський район	Водозабір поверхневих вод та водопідготовка питної води для централізованого водопостачання м. Харків	КП «Харківводоканал» Харківська міська рада (комунальна)
7	Філія «Управління магістральних газопроводів «Харківтрансгаз» АТ «Укртрансгаз», Головний офіс: м. Харків	Транспортування природного газу по магістральним газопроводам та заправка автомобільного транспорту на автоматичних газонаповнювальних компресорних станціях	НАК «Нафтогаз України» (державна)
8	Державне спеціалізоване підприємство «Харківський державний міжобласний спеціальний комбінат», м. Харків	Оброблення та видалення небезпечних відходів	ДК УкрДО «Радон» Державного агентства України з управління зоною відчуження (державна)
9	Комплекс водопідготовки «Дніпро», с. Краснопавлівка Лозівський район	Водозабір поверхневих вод для централізованого водопостачання міст Харкова, Лозова, Первомайський	КП «Харківводоканал» Харківська міська рада (комунальна)

1	2	3	4
10	Ізюмське комунальне виробниче водопровідно-каналізаційне підприємство м. Ізюм	Прийом та біологічна очистка промислових і госпобутових стічних вод. Забезпечення питною водою підприємств, установ, організацій та населення	Ізюмська міська рада (комунальна)
11	Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут» м. Харків	Проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, дослідно-конструкторських та проектно-технологічних робіт в галузі атомної науки і техніки	Національна академія наук України (державна)
12	Комунальне підприємство "Муніципальна компанія поводження з відходами" Харківської міської ради (Дергачівський полігон твердих побутових відходів), Харківський район	Збирання безпечних відходів (Прийом від житлового сектору та промислових підприємств м. Харкова твердих побутових відходів, промвідходів, їх захоронення. Збір рідких нечистот від населення та підприємств міста Харкова з подальшим скидом до міської каналізаційної мережі)	Харківська міська рада (комунальна)
13	Полігон промислових відходів Чугуївської міської ради, Чугуївський район	Розміщення промислових відходів	Чугуївська міська рада

9.3. Радіаційна безпека

Стан радіоактивного забруднення території Харківської області

З часів катастрофи на Чорнобильській АЕС населення України приділяє особливу увагу питанням впливу радіації на здоров'я людини, в тому числі, і за рахунок дії іонізуючого випромінювання, спричиненого штучними та природними джерелами іонізуючого випромінювання (далі – ДІВ), особливо під час воєнних дій.

Штучні ДІВ застосовуються у більшості галузей народного господарства, зокрема: в медицині – для діагностики та лікування онкологічних захворювань, сільському господарстві – для опромінення та дослідження зернових культур, у промисловості – для радіографічного та технологічного контролю (вимірювань ваги, кількості, щільності тощо), геофізичних досліджень свердловин, стерилізації продукції, наукових досліджень тощо.

Поводження з ДІВ у кожній галузі має свою специфіку та потребує захисту людей, які під час виконання своєї професійної діяльності знаходяться в сфері впливу іонізуючого випромінювання. Забезпечення радіаційного захисту людини і навколишнього природного середовища при використанні ДІВ є пріоритетним напрямом державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки.

Функції державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки на території Харківської, Полтавської та Сумської областей здійснює Східна інспекція з ядерної та радіаційної безпеки на правах самостійного управління у Державній інспекції ядерного регулювання України (далі - Східна інспекція

Держатомрегулювання). Діяльність Східної інспекції Держатомрегулювання спрямована на підвищення ядерної та радіаційної безпеки, запобіганню радіаційних аварій та випадків ядерного тероризму на підконтрольній території.

Діяльність підприємств, організацій та установ, які використовують ДІВ, здійснюється на підставі ліцензій на право провадження діяльності з використання ДІВ, виданих Держатомрегулювання та її територіальними органами.

На території Харківської області станом на 01.01.2024 знаходиться 243 підприємства, організацій та установ, які використовують ДІВ, в тому числі: в промисловості та науково-дослідних закладах – 84, лікувально-профілактичних установах – 159. Найбільш широке використання ДІВ в медичних закладах, які використовуються для променевої терапії та діагностики захворювань.

До найбільш радіаційно-небезпечних об'єктів Харківської області відносяться: НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР «ХАРКІВСЬКИЙ ФІЗИКО-ТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ», ХАРКІВСЬКА МІЖОБЛАСНА ФІЛІЯ ДЕРЖАВНОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА «ОБ'ЄДНАННЯ РАДОН» (ДАЛІ – ХАРКІВСЬКА МІЖОБЛАСНА ФІЛІЯ ДСП «ОБ'ЄДНАННЯ РАДОН»), НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР «ІНСТИТУТ МЕТРОЛОГІЇ», ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ МЕДИЧНОЇ РАДІОЛОГІЇ ТА ОНКОЛОГІЇ ІМ. С.П. ГРИГОР'ЄВА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ МЕДИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ», КОМУНАЛЬНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО «ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ОНКОЛОГІЇ».

В зв'язку з веденням на території України воєнного стану з 24 лютого 2022 року (відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022) та на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану», планові інспекційні перевірки та обстеження ліцензіатів після введення воєнного стану не проводились.

З метою запобігання незаконному обігу ДІВ, підвищення рівня радіаційної безпеки, забезпечення обліку ДІВ, контролю за їх зберіганням, місцезнаходженням і переміщенням, аналізом якісного і кількісного складу ДІВ реєструються у Державного реєстру ДІВ та індивідуальних доз опромінення. Станом на 01.01.2024 підприємствами, організаціями та установами зареєстровано ДІВ – 2580 од., у тому числі: радіонуклідних джерел – 987; генеруючих пристроїв – 1593.

У 2023 році Державний реєстр ДІВ та індивідуальних доз опромінення продовжував забезпечувати повноцінний контроль за місцезнаходженням та переміщенням ДІВ у країні.

З метою реалізації вимог Податкового кодексу України та зменшення накопичення радіоактивних відходів особливими умовами ліцензій встановлені умови щодо обмеження терміну зберігання відпрацьованих радіонуклідних ДІВ, а також умови щодо надання щоквартальної звітності про фактичні обсяги РАВ. Відпрацьовані радіонуклідні ДІВ протягом 6 місяців з дати закінчення терміну експлуатації повинні бути переатестовані з подовженням терміну їх експлуатації або переведені до категорії РАВ і передані до спеціалізованого підприємства по

поводженню з радіоактивними відходами. Щоквартально Східною інспекцією Держатомрегулювання проводиться аналіз звітів для виявлення понаднормового зберігання РАВ.

В зоні відповідальності Східної інспекції Держатомрегулювання (на території Харківської області) 13 ліцензіатів здійснюють діяльність з використанням ДІВ, у результаті якої можуть утворюватися радіоактивні відходи у вигляді відпрацьованих ДІВ.

Проведений аналіз звітності свідчить про відсутність радіоактивних відходів у вищевказаних суб'єктів діяльності, за виключенням епізодичних випадків виявлення ДІВ, термін експлуатації яких закінчився в період після введення воєнного стану, що унеможливило залучення спеціалізованої організації для проведення обстеження технічного стану ДІВ з метою продовження терміну експлуатації.

У 2023 році Східною інспекцією Держатомрегулювання взято участь у реагуванні на 1 випадок (виявлення ДІВ у незаконному обігу) радіаційних інцидентів та інших подій, пов'язаних з втратою контролю над ДІВ. Радіаційних аварій на території Харківської області у 2023 році не зафіксовано.

Протягом 2023 року суттєвих змін з радіонуклідними ДІВ, пов'язаних з військовою агресією РФ, на території Харківської області не відбувалося.

Стан радіаційної безпеки в Харківській області зумовлений наявністю підприємств, організацій та установ, що використовують радіаційно-небезпечні технології і речовини, а також їх впливом на обслуговуючий персонал, населення та навколишнє природне середовище і є задовільний.

Поводження з радіоактивними відходами

Важливою умовою забезпечення безпеки при використанні ДІВ є їх безпечне зберігання або захоронення у кінці їх життєвого циклу з метою уникнення можливості їх втрати та потрапляння до місць доступних для населення. Адже відпрацьовані ДІВ і після завершення строку служби за своїм призначенням залишаються радіаційно-небезпечними об'єктами, оскільки містять радіоактивний матеріал, який в разі розповсюдження чи ненавмисного використання може завдати значної шкоди для здоров'я людей. Відпрацьовані ДІВ переводяться в категорію радіоактивних відходів (далі - РАВ) і подальше поведження з ними здійснюється відповідно до вимог безпеки при поведженні з РАВ.

З метою забезпечення безпеки РАВ, у формі відпрацьованих ДІВ та інших РАВ, що утворюються при використанні ДІВ у різних галузях промисловості та медицині, у 60-х роках минулого сторіччя на території України, були створені шість спеціалізованих підприємств з поведження з радіоактивними відходами, зокрема, ХАРКІВСЬКА МІЖОБЛАСНА ФІЛІЯ ДСП «ОБ'ЄДНАННЯ РАДОН».

ХАРКІВСЬКА МІЖОБЛАСНА ФІЛІЯ ДСП «ОБ'ЄДНАННЯ РАДОН», на території закріпленій за ним зон обслуговування (Харківська, Полтавська та Сумська області), забезпечує збір, транспортування та безпечне розміщення відпрацьованих ДІВ та РАВ у спеціально призначених для цього сховищах, а

також, експлуатацію станції дезактивації білизни, спецодягу і засобів індивідуального захисту від медичних закладів та підприємств.

Протягом 2023 року РАВ до ХАРКІВСЬКОЇ МІЖОБЛАСНОЇ ФІЛІЇ ДСП «ОБ'ЄДНАННЯ РАДОН» на зберігання не приймалися.

ХАРКІВСЬКОЮ МІЖОБЛАСНОЮ ФІЛІЄЮ ДСП «ОБ'ЄДНАННЯ РАДОН» постійно проводиться контроль за радіаційним станом на станції дезактивації та ПЗРВ у відповідності до вимог норм, правил та стандартів з ядерної та радіаційної безпеки. У 2023 році за даними радіаційного моніторингу на промайданчику, у санітарно-захисній зоні, зоні спостереження ХАРКІВСЬКОЇ МІЖОБЛАСНОЇ ФІЛІЇ ДСП «ОБ'ЄДНАННЯ РАДОН» перевищень нормативних значень радіаційних параметрів не зафіксовано, радіаційна обстановка стабільна.

Експлуатація пунктів захоронення радіоактивних відходів (ПЗРВ)

Таблиця 9.3.1.

№ з/п	Назва одиниці адміністративно - територіального устрою регіону, назва підприємства	Кількість ядерних та радіаційно-небезпечних об'єктів (усього), од.	Підприємства, що здійснюють захоронення радіоактивних відходів (РАВ)		
			кількість ПЗРВ, од.	Кількість РАВ, м ³ загальна активність, Бк*	радіаційний фон на території ПЗРВ, мкЗв/год
1	2	3	4	5	6
1	Харківська міжобласна філія Державного спеціалізованого підприємства «Об'єднання «РАДОН»	1	1	*	< 0,3

Примітка: * – інформація у Східній інспекції з ядерної та радіаційної безпеки (на правах самостійного управління) Державної інспекції з ядерного регулювання України відсутня.

Перелік підприємств, які використовують джерела іонізуючого випромінювання (ДІВ) (станом на 01.01.2024)*

Таблиця 9.3.2.

№ з/п	Власник ДІВ	Адреса власника ДІВ	Примітка
1	2	3	4
1	НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР «ХАРКІВСЬКИЙ ФІЗИКО-ТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»	61108, Харківська обл., м. Харків, вул. Академічна, будинок 1	
2	НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР «ІНСТИТУТ МЕТРОЛОГІЇ»	61002, Харківська обл., м. Харків, вул. Мироносицька, 42	
3	ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА	61022, Харківська обл., м. Харків, Майдан Свободи, 4	
4	ІНСТИТУТ СЦИНТИЛЯЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ	61072, Харківська обл., м. Харків, проспект Науки, 60	
5	АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «УКРАЇНСЬКІ ЕНЕРГЕТИЧНІ МАШИНИ»	61037, Харківська обл., м. Харків, проспект Героїв Харкова, 199	
6	ФІЛІЯ ГЕОФІЗИЧНОГО УПРАВЛІННЯ "УКРГАЗПРОМГЕОФІЗИКА» АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА «УКРГАЗВИДОБУВАННЯ»	юр. адреса: 04053, м. Київ, вул. Кудрявська, 26/28, факт. адреса: 61031, Харківська обл., м. Харків, вул. Драгомирівська, 3	

1	2	3	4
7	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «НАДРА СЕРВІСИ»	юр. адреса: 04114, м. Київ, вул. Дубровицька, 28; факт. адреса: Харківська обл., Балаклійський р-н, с. Пятигірське, вул. Першотравнева, буд. 15	
8	КОМУНАЛЬНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО «ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ОНКОЛОГІЇ»	61070, Харківська обл., м. Харків, вул. Лісопарківська, 4	
9	ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ МЕДИЧНОЇ РАДІОЛОГІЇ ТА ОНКОЛОГІЇ ІМ. С.П. ГРИГОР'ЄВА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ МЕДИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ»	61024, Харківська обл., м. Харків, вул. Пушкінська, 82	
10	КОМУНАЛЬНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ «ОБЛАСНИЙ КЛІНІЧНИЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ ДИСПАНСЕР РАДІАЦІЙНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ»	61166, Харківська обл., м. Харків, вул. Новгородська, 85	
11	ХАРКІВСЬКА КЛІНІЧНА ЛІКАРНЯ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ № 1 ФЛІПІ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я» АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА "УКРАЇНСЬКА ЗАЛІЗНИЦЯ"	юр. адреса: 03680, м. Київ, вул. Тверська, 5 факт. адреса: 61018, м. Харків, пров. Балакірева, 5	
12	ХАРКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ "ПРИВАТНОГО АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА «АБІНБЕВ ЕФЕС Україна»	юр. адреса: 03150, м. Київ, вул. Фізкульту-ри, 30-В. факт. адреса: 61001, м. Харків, вул. Роганська, 161	
13	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «БРИГІД-ОНКО»	61002, Харківська обл., м. Харків, вул. Куликівська, 2	

Примітка: * – в таблиці вказана інформація про підприємства, які використовують джерела іонізуючого випромінювання у закритому та відкритому вигляді і підлягають ліцензуванню.

Стан радіаційної безпеки у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення

Харківська область не відноситься до зон відчуження і безумовного (обов'язкового) відселення.

9.4. Екологічна безпека на територіях, які зазнали впливу внаслідок збройної агресії проти України

З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації проти України Харківська область щодня перебувала під ворожими обстрілами. Внаслідок бойових дій потерпали всі природні ресурси: землі від забруднення та засмічення різного виду відходами, атмосферне повітря – від щоденних викидів внаслідок вибухів та пожеж, водні об'єкти, лісові ресурси, тваринний світ, природно-заповідний фонд – від ворожої техніки, забруднення та навмисного знищення.

Державною екологічною інспекцією у Харківській області протягом 2023 року здійснено розрахунки збитків, внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, а саме:

розраховані збитки, завдані землі, ґрунтам на загальну суму 256 854 603,865 тис. грн;

розраховані збитки, завдані атмосферному повітрю – 58 142,018 тис.грн;

розраховані збитки, заподіяні знищенням або пошкодженням лісових розсадників, лісових культур – 157,313 тис. грн;

розраховані збитки, заподіяних на територіях природно-заповідного фонду – 260 000 тис. грн.

Шкода, завдана земельним ресурсам

До основних екологічних наслідків впливу воєнних дій на земельні ресурси слід віднести:

Механічні та фізичні - впливи енергетичних сполук боєприпасів та їх вибухів, мін та вибухонебезпечних предметів і фізичного їх руйнування, а також металевих залишків боєприпасів, їх компонентів на місцях введення бойових дій; фізичні впливи під час пересування важкої військової техніки, руху військ, будівництва захисних інженерних споруд, місць бомботурбації та розмінування територій, що призводить до порушення структури та теплового режиму ґрунтів, деформує ґрунтовий покрив; засмічує та захаращує землі. Наслідком впливів є ущільнення, заболочування, засмічення території мілітарними продуктами; порушення водного балансу ґрунту, що спричинює розвиток вітрової та водної ерозії.

Хімічні – впливи викидів в атмосферне повітря через горіння військової техніки, військової та цивільної інфраструктури, будівель та споруд; викиди та скиди небезпечних хімічних речовин через бомбардування потенційно небезпечних об'єктів, хімічно небезпечних об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури тощо; забруднення нафтопродуктами, важкими металами та іншими хімічними речовинами через використання військової техніки, її знищення, руйнування об'єктів промисловості; вплив на суміжні з ґрунтом середовища через знищення або пошкодження гідротехнічних споруд; збільшення кількості відходів та стихійних звалищ; утворення значної кількості військових відходів, збільшення кількості пожеж, що призводить до додаткового навантаження та забруднення ґрунтів і суміжних середовищ.

Біологічні - зменшення біологічного різноманіття ґрунтів через фізичне знищення біоти в зонах бойових дій, ведення бойових дій на територіях з особливим природоохоронним статусом; відсутність належного контролю за користуванням природними ресурсами в зонах бойових дій тощо.

За інформацією НЦЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» майже 40% земель Харківської області постраждали від бойових дій та перебування під окупацією. Встановлено 17 видів деградацій ґрунтів від бойових дій, найбільш поширена механічна деградація. Ґрунти області зазнали інтенсивного ущільнення важкою військовою технікою, спостерігається порушення ґрунтового покриву внаслідок розриву мін, гранат, спорудження окопів, землянок, траншей тощо, утворення на значних площах лійок, ровів, ям, що порушує однорідність та цілісність ґрунтового покриву. В результаті фізичних пошкоджень ґрунтів збільшується неоднорідність, зменшується об'єм пор, ускладнюється доступ води і кисню, руйнується структура, що в результаті призводить до зниження родючості орних ґрунтів в цілому.

Серед ґрунтів найбільш постраждалими є чорноземи звичайні на південному сході області, а також чорноземи типові та опідзолені на півночі.

У місцях бойових дій широко розповсюджені площі спалених полів та угідь, які мають тривалі негативні наслідки на родючість та здоров'я ґрунтів, стан біологічного різноманіття.

Крім того, за моніторинговими дослідженнями, проведеними НЦЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського», встановлено, що сучасний агроекологічний стан заплавлених річок Харківської області оцінюється як незадовільний, а подекуди наближається до критичного рівня і на нього впливає переважно дві групи чинників, а саме: сільськогосподарські (розорювання заплавлених територій, випасання худоби, сінокосіння) і побутові (розроблення піщаних кар'єрів, створення сміттєзвалищ та відвалів), а також за минулі 2 роки – військові дії (розриви снарядів, розлив ПММ, переущільнення внаслідок проходів важкої техніки), які є непередбачуваними та найбільш нищівними для ґрунтового покриву. Постійний прояв цих чинників значною мірою зумовлює екологічну дестабілізацію та деградацію ґрунтового і рослинного покриву.

Втрати надр

З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України внаслідок обстрілів ракетами та авіацією протягом 2023 року піддавалися руйнуванню житлові будинки та інфраструктура населених пунктів області.

Для можливості визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 затверджено відповідний Порядок.

Втрати надр це напрям, що включає втрати надр, завдані самовільним їх користуванням.

Основні показники, які оцінюються: обсяг самовільного, зокрема незаконного, користування надрами; збитки, завдані внаслідок самовільного користування надрами.

Визначення збитків від самовільного, зокрема незаконного, користування надрами, здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом Міндовкілля за поданням Держгеонадр за погодженням з Мінреінтеграції.

Відповідальними за визначення збитків за наведеним показником є Держгеонадра.

Збитки, завдані водним ресурсам

У ході війни на території області пошкоджено та знищено понад 20 тисяч інфраструктурних об'єктів та щоденно додаються нові об'єкти, зокрема пошкоджено та потребує відновлення 17 очисних споруд.

Значним є вплив бойових дій на водні об'єкти області – це втоплена військова техніка, боєприпаси, забруднення паливно-мастильними матеріалами.

Лабораторними дослідженнями Сіверсько-Донецького басейнового управління водних ресурсів Державного агентства водних ресурсів України (далі – СБУВР) в басейні р. Уди встановлено перевищення нормативів по поліароматичним вуглеводням у 1,5-7 разів (утворюються внаслідок горіння палива). Також в басейні р. Сіверський Донець було зафіксовано наявність у воді нафтопродуктів, які за даними СБУВР раніше у районах поверхневих питних водозаборів з р. Сіверський Донець взагалі не фіксувались.

Пошкодження місць зберігання засобів захисту рослин призвело до перевищень екологічних нормативів якості в басейні р. Уди по хімічним речовинам.

Пошкодження обстрілами гідротехнічних споруд призвело до порушення режимів роботи Печенізького водосховища, а також повного знищення Оскільського водосховища.

Під час російського вторгнення оскільський гідровузол було підірвано, внаслідок чого вода в річці піднялася до рівня середнього паводка. Підрив греблі першим відчуло село Оскіл, розташоване нижче за греблею. Саме водосховище зараз практично порожнє.

Гідрологічна споруда Оскільського водосховища, яка перебуває на балансі КП «Вода Донбасу», має численні пошкодження внаслідок обстрілів. Натепер вже проведено розмінування гідротехнічної споруди від вибухонебезпечних предметів.

Силами працівників КП «Вода Донбасу» в 2023 році проводилась робота по розбору частини завалів. З залученням спеціалізованої організації проведено обстеження цілісності споруди на предмет спроможності витримати великотоннажний кран. Встановлено, що основні бетонні конструкції знаходяться в задовільному стані, що дозволить прийняти рішення щодо подальшого капітального ремонту.

Шкода, завдана атмосферному повітрю

Державною екологічною інспекцією у Харківській області в 2023 році проведено аналітичну оцінку шкоди та збитків, завданих Україні на території Харківської області внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Розмір розрахованої шкоди, завданої атмосферному повітрю – 58,142 млн грн.

Втрати лісового фонду

Більша частина території Харківської області упродовж тривалого часу знаходилася в тимчасовій окупації, що не могло не позначитися негативно на стані лісового фонду.

На частині території лісового фонду, яка у 2023 році тимчасово не була підконтрольна Україні, лісові масиви, перш за все сосняки, повністю знищені або зазнали значних пошкоджень, що в свою чергу не могло не вплинути на екологічний баланс області.

Із загальної площі лісів 7,2 тис. га перебувають у тимчасовій окупації. Найбільш гострою є проблема забруднення територій лісового фонду вибухонебезпечними предметами. Потребують проведення робіт з розмінування 180,4 тис. га лісових насаджень, роботи з розмінування проведені на площі лише 2,3 тис.га.

Внаслідок агресії, на територіях, які можливо обстежити, виник 401 випадок лісових пожеж на площі 8698,16 га в т. ч. 47,4 га знищено верховими пожежами. Збитки склали орієнтовно 3091 млн грн, здійснено 249 випадків незаконних порубів об'ємом 5708,95 куб. м та шкодою 111689 тис. грн.

Інформація про кількість лісових пожеж, їх площу та розмір заподіяної шкоди буде встановлено після завершення бойових дій, розмінування територій та проведення обстеження насаджень.

Всі матеріали про лісові пожежі передано до правоохоронних органів. Матеріали про лісові пожежі, які виникли внаслідок бойових дій, направлялись до Державної екологічної інспекції у Харківській області.

Воєнні дії призвели до різкого зменшення проведення обсягів господарських заходів, призначених матеріалами лісовпорядкування у порівнянні з 2021 роком, а саме: на 50 % у 2022 році та на 60% у 2023 році.

Багато насаджень, які досягли віку стиглості та підпадали під проведення рубок головного користування, були частково чи повністю втрачені.

Збитки, завдані природно-заповідному фонду

За інформацією науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» на кінець 2023 року із загальної кількості об'єктів природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) на тимчасово окупованій території та в зоні бойових дій перебувало 103 заповідні об'єкти у Ізюмському, Куп'янському, Харківському, Чугуївському районах (41,7% від загальної кількості об'єктів ПЗФ), з них безпосередньо в зоні активних бойових дій – 58 об'єктів ПЗФ.

Значні пошкодження та знищення зазнали окремі території та об'єкти ПЗФ, такі як РЛП «Червонооскільський», «Фельдман-Екопарк». Натепер активні бойові дії ведуться на території Дворічанської селищної ради Куп'янського району, де розташований національний природний парк «Дворічанський», обстежити та визначити ступінь пошкоджень території парку наразі є неможливим.

Достовірний аналіз впливу повномасштабного військового вторгнення російської федерації на стан територій та об'єктів ПЗФ, Смарагдової мережі, екосистем, популяцій видів тварин і рослин можливий тільки після завершення бойових дій шляхом проведення польових досліджень.

Ураховуючи зазначене, першочерговими завданнями у сфері заповідної справи є:

- проведення розмінування територій, де розташовані об'єкти природно-заповідного фонду, зокрема лісового фонду;
- обстеження та інвентаризація територій та об'єктів природно-заповідного фонду з метою встановлення їх актуальної природоохоронної цінності;
- встановлення в натурі (на місцевості) меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

9.5. Державна політика та заходи з забезпечення екологічної безпеки

Державна екологічна політика – це діяльність державних органів, спрямована на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Екологічну політику також можуть мати окремі підприємства чи організації.

На стратегічному рівні пріоритети екологічної політики визначені у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року».

Відповідно до статті 16 Конституції України, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей (відповідно до статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

До заходів екологічної безпеки належать:

Розпорядчо-виконавчі заходи, що полягають у реалізації певних заходів та функцій у сфері забезпечення екологічної безпеки з боку спеціально уповноважених органів. Найбільш важливі положення в цій сфері закріплені у Конституції України, згідно з якою на Президента України, виконавчі органи покладений обов'язок по здійсненню політики в галузі екологічної безпеки.

Організаційно-превентивні заходи, які спрямовані на виявлення екологічно небезпечних для навколишнього природного середовища та здоров'я людини

територій, зон, об'єктів і видів діяльності, а також здійснення певних заходів для попередження виникнення екологічної небезпеки.

Регулятивно-стимулюючі заходи - це система юридичних норм і правил, спрямованих на регулювання відносин, забезпечення дотримання пріоритетів, нормативів, стандартів, лімітів та інших вимог у галузі екологічної безпеки. Регулювання громадських відносин у галузі екологічної безпеки здійснюється за допомогою правових норм, які містяться у законодавчих актах. У законодавчих актах є правові норми, які закріплюють імперативи, пріоритети та принципи в галузі екологічної безпеки.

Охоронно-відновлювальні заходи, які спрямовані на локалізацію проявів екологічної небезпеки, здійснення ліквідаційних робіт, визначення правового режиму територій відповідно до рівня екологічного ризику і встановлення статусу осіб, які потерпіли від наслідків екологічної небезпеки.

10. Промисловість та її вплив на навколишнє природне середовище

10.1. Структура та обсяги промислового виробництва

До повномасштабного вторгнення Російської Федерації Харківська область була одним з найбільш індустріально розвинених регіонів країни. Провідну роль в промисловому комплексі відігравала паливно-енергетична, переробна, хіміко-фармацевтична, харчова промисловість та сільське господарство, а машинобудівний комплекс – найбільший в Україні.

Внаслідок військової агресії Російської Федерації майже повністю знищені ПрАТ «Харківський підшипниковий завод», ПрАТ «Харківський тракторний завод», АТ «Харківський машинобудівний завод «СВІТЛО ШАХТАРЯ», АТ «Українські енергетичні машини», ДП «Завод імені В.О. Малишева», Науково-виробниче підприємство ХАРТРОН-ПЛАНТ ЛТД (ТОВ), Державне науково-виробниче підприємство «Комунар», Харківське державне авіаційне виробниче підприємство, ДП «Харківський машинобудівний завод «ФЕД», ДП «Харківський бронетанковий завод», ТОВ «Харківський м'ясокомбінат».

Крім того, за інформацією Міністерства економіки України, понад 200 підприємств з Харкова й області скористалися програмою релокації та виїхали у 2022 році з регіону.

За інформацією Управління розвитку промисловості Харківської обласної державної (військової) адміністрації дані про структуру та обсяги промислового виробництва не наводяться у зв'язку з відсутністю статистичних даних через введення в дію Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни».

10.2. Вплив на навколишнє середовище

Гірничодобувна промисловість

Гірничодобувна промисловість – це комплекс галузей із видобування та первинної переробки корисних копалин.

Гірничопромисловий комплекс, як один із видів економічної діяльності, виступає серйозним забруднювачем навколишнього природного середовища, що

проявляється в трьох основних напрямках: порушення земної поверхні, викиди в атмосферне повітря газових та пилових шкідливих речовин, забруднення водних ресурсів рідкими відходами гірничих підприємств.

Найбільшим фактором негативного впливу на довкілля є порушення земної поверхні при розробці родовищ корисних копалин, що призводить до зміни структури і погіршення якості, або взагалі зникнення родючого шару, до змін рельєфу, ландшафтних порушень. Це викликає, в свою чергу, загибель або деградацію рослинного та тваринного світів.

Значні порушення земної поверхні відбуваються при проведенні відкритих гірничих та розкривних робіт і видобуванні корисних копалин в кар'єрах.

Відводи земель під гірниче виробництво пов'язані з вилученням більшої чи меншої земельної ділянки у землекористувачів на певний період часу, і відповідно, скороченням земельних ресурсів країни. Характерно те, що вилучені у інших землекористувачів і порушені землі стають малопридатними для продуктивного використання в сільському і лісовому господарствах та для інших цілей. При цьому процеси природного відновлення рослинних покривів, ґрунтів і рельєфів порушених земель протікають повільно або взагалі не відбуваються. Самі ж порушення земної поверхні, як правило, не зникають і стають сталими техногенними формуваннями.

Вплив гірничого виробництва на природне середовище починається з геологорозвідувальних робіт. На цій стадії можна виділити такі негативні зміни стану навколишнього природного середовища:

геомеханічні (зміни природної структури гірського масиву, рельєфу місцевості, поверхневого шару землі, ґрунтів, у тому числі вирубування лісів, деформація поверхні);

гідрогеологічні (зміна запасів, режиму руху, якості та рівня ґрунтових вод, водного режиму ґрунтів, винесення у ріки та водойми шкідливих речовин з надр землі);

хімічні (зміна складу і властивостей атмосфери та гідросфери, в тому числі й підкислення, засолення, забруднення вод, збільшення фітотоксичних елементів у воді та повітрі);

фізико-механічні (забруднення повітря, його підігрів, зміна властивостей ґрунтового покриву та інше);

шумове забруднення, вібрація ґрунту та гірського масиву, викиди породи при вибухах; погіршення прозорості атмосфери та інші можливі явища, які супроводжують гірничі розробки, негативно впливаючи на навколишнє середовище.

Порушення земної поверхні відбувається при розкритті корисних копалин в місцях створення кар'єрів, а при вилученні порід просідає поверхня ґрунту. Гірничі розробки порушують гідроекологічні умови ґрунту, призводять до збільшення стоку рудникових та шахтних вод, які несуть значну кількість забруднювачів.

Забруднення атмосфери при веденні гірничих робіт відбувається головним чином за рахунок пилу та газів, які утворюються при вибухах. Відвали є постійним джерелом надходження забруднюючих речовин. Атмосферні опади,

які випадають на відвали, частково стікають з їх поверхні, обумовлюючи забруднення прилеглої території частинками відвальних порід.

Видобуток мінеральної сировини призводить до створення на значних площах антропогенного гірничопромислового ландшафту, для якого характерні як поверхневі нагромадження гірничих мас (відвали, шламосховища), так і від'ємні форми рельєфу – кар'єри, зони просадок поверхні над шахтними полями тощо. Великі маси відвальних порід створюють статичний тиск на поверхню землі. На відпрацьованих територіях такі навантаження призводять до прогинання поверхні та підвищення рівня ґрунтових вод. Зони просадок на рівнинних територіях часто, навпаки, заболочуються і вибувають з господарського користування. У цих районах відбувається перебудова усєї поверхні, різко збіднюється склад первинної рослинності, падає біологічна продуктивність земель, вичерпуються ґрунтові води. Крім того, існує шумове та вібраційне забруднення.

Основними потенційними джерелами небезпеки на нафтогазовому родовищі є розвідувальні та експлуатаційні свердловини, установки підготовки вуглеводневої сировини, системи промислових продуктопроводів, компресорних і насосних станцій. Найнебезпечнішою ситуацією, яку необхідно враховувати при проектуванні, будівництві та експлуатації свердловин, є відкрите фонтанування, що супроводжується викидами в атмосферу вуглеводнів з можливим загорянням і загазованістю території. Основними вражаючими факторами, шкідливими для навколишнього середовища, є тепловий вплив на навколишній простір, займання горючих природних об'єктів, розповсюдження токсичних речовин у всіх середовищах.

Основними вимогами до проведення гірничих робіт є:

застосування прогресивних, безпечних і нешкідливих способів підготовки та розробки родовищ корисних копалин;

постійне підтримання діючих гірничих виробок, видобутку та транспортування корисних копалин у стані, визначеному правилами технічної експлуатації та правилами безпеки;

створення системи заходів щодо безпечної діяльності під час проведення гірничих робіт;

раціональне видобування, використання корисних копалин і охорона надр; дотримання гранично допустимих нормативів викидів і скидів забруднюючих речовин у довкілля;

забезпечення радіаційної та екологічної безпеки під час проведення гірничих робіт;

забезпечення максимально можливої виїмки корисних копалин при сучасних технологіях;

приведення земельних ділянок, що вивільняються гірничими підприємствами після їх ліквідації або консервації, у стан, придатний для використання за призначенням відповідно до Земельного кодексу України.

Безумовне дотримання означених вимог призведе до зменшення негативного впливу на довкілля.

Натепер апарат Ради національної безпеки та оборони України створив систему моніторингу використання корисних копалин у відкритому доступі.

Основою системи є ГІС-портал, де представлена та автоматично оновлюється інформація про спецдозволи на використання копалин, кінцевих бенефіціарних власників і засновників компаній, які є власниками спецдозволів, про умови видавання та історії змін статусів, території, де розташовані надра, видобутку за останній рік і за весь час чинності дозволу, родовища корисних копалин, свердловини нафти та газу, сплату за спецдозвіл та ренту в контексті власників дозволів і громад.

Найбільшими підприємствами, діяльність яких пов'язана з видобуванням корисних копалин на території регіону, є Філія ГПУ «Шебелинкагазвидобування» АТ «Укргазвидобування», Філія Бурове управління «Укрбургаз» АТ «Укргазвидобування», ПрАТ «Видобувна компанія «Укрнафтобуріння», ПрАТ «Новоселівський гірничо-збагачувальний комбінат», ТОВ виробничо-комерційна фірма «СТАРК», ПрАТ «Гусарівський гірничо-збагачувальний комбінат формувальних матеріалів».

Металургійна промисловість

Металургійна промисловість-сукупність підприємств і організацій гірничо-металургійного комплексу, який об'єднує підприємства чорної і кольорової металургії, а також гірничо-збагачувальні комбінати, феросплавні заводи, збагачувальні фабрики, коксохімічні заводи і підприємства, які виготовляють вироби з металу.

Металургія споживає 16% газу й 35% вугілля по країні в цілому. На великих заводах споживання води досягає 19 м³ на 1 т нерафінованої сталі, у той час як у деяких країнах ЄС воно не перевищує 5–10 м³ на тонну продукції. У сталеплавильному виробництві ефективною є технологія заощадження води за схемою «агрегат прямого відновлення руд – електросталеплавильний агрегат – прокатні цехи».

Металургійна промисловість спричиняє серйозні екологічні проблеми. На металургію припадає 35% викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря по країні в цілому. Металургійні підприємства є доволі крупними забруднювачами водоймищ. Відходи металургійних підприємств забруднюють довкілля пилом, шкідливими газами і стічними водами. Домни, сталеплавильні печі, коксові печі тощо дають чимало небезпечних відходів. В Україні ці проблеми особливо загострені через масове використання старих ресурсо- та енерговисоковитратних технологій. При виробництві 1 т чавуну в довкілля потрапляє, крім викидів чадного та вуглекислого газів, 4,5 кг пилу і 2,7 кг сірчистого газу, а також в невеликій кількості сполуки арсену, фосфору, стибію, свинцю, смолистих речовин. Викиди мартенівських і конвертерних сталеплавильних цехів містять оксиди нітрогену та сірки, а також значну кількість пилу. Важкі метали, радіонукліди, інші тверді відходи не підлягають утилізації чи повторній обробці й тим самим спричиняють шкідливий вплив на навколишнє середовище.

Важливим напрямом охорони довкілля в металургії є впровадження безвідходних технологій і технологій комплексного використання сировини. При цьому забезпечується збагачення руд, раціональна повнота вилучення

основних і супутніх елементів, утилізація відходів виробництв без заподіяння шкоди навколишньому середовищу. При збагаченні руд велика кількість відходів за відповідної обробки стає необхідними продуктами. Кварцові піски є сировиною для скляної промисловості тощо. Глина стає сировиною для фаянсової промисловості та виготовлення технічної кераміки. Шлаки - цінна сировина для будівельної та дорожньообудівельної галузей.

Встановлення систем газоочищення дозволяє затримувати близько 98% шкідливих викидів у повітря. Перспективним напрямом є використання в якості відновника водню, особливо в кольоровій металургії. Його беззаперечними перевагами є зниження шкідливих викидів у навколишнє середовище. У ході виробництва металу здійснюється переробка відходів і їхня утилізація. Газові викиди з великим вмістом діоксиду сірки використовують для одержання сульфатної кислоти. При меншому вмісті діоксиду сірки його утилізують, проводячи хімічну реакцію з вапняком у присутності кисню повітря. Продукт реакції використовують у будівельній промисловості. Шлаки з доменної печі й летучі продукти коксування кам'яного вугілля використовують у виробництві добрив. Шлакові води, що містять розчинені сполуки сірки, знаходять застосування для лікування у водолікарнях.

У Харківській області відсутні чорна і кольорова металургія за винятком невеликих передільних і допоміжних виробництв, на яких здійснюються плавлення чавуну і відливання чушок, виробництво алюмінію, кремнію та легованих металів; вторинне виробництво свинцю, міді та алюмінію. Ливарні виробництва розташовані на таких крупних підприємствах, як АТ «Харківський машинобудівний завод «СВІТЛО ШАХТАРЯ», АТ «Українські енергетичні машини», ДП «Завод імені В.О. Малишева», ПрАТ «Харківський тракторний завод», ТОВ «Українська ливарна компанія» тощо.

Хімічна та нафтохімічна промисловість

Спеціалізація регіону в хімічній і нафтохімічній промисловості – це, перш за все, фармацевтичне виробництво та випуск товарів широкого вжитку (виробів з пластмас, товарів побутової хімії, емалей, фарб), хімічних засобів захисту рослин. Харків – один з флагманів вітчизняної фармації, що відрізняється концентрацією всіх складових фармацевтичної галузі (наука, виробництво і реалізація фармацевтичної продукції), що дозволяє комплексно вирішувати галузеві завдання.

Підприємства хімічної промисловості є потужним джерелом забруднення атмосферного повітря, водойм і ґрунтів газоподібними, рідкими та твердими відходами виробництв. Крім того, галузі хімічної промисловості забруднюють навколишнє середовище своєю кінцевою продукцією. Основними забруднювачами довкілля в процесі хімічного виробництва є оксиди нітрогену, амоніак, чадний газ. Великою проблемою сьогодення стало надмірне застосування продукції хімічної промисловості у повсякденному житті, особливо з харчовими продуктами. Наслідки такого зловживання хімікатами мають бути ретельно досліджені.

Основним напрямом боротьби із забрудненням довкілля в хімічній промисловості є удосконалення існуючих і розроблення нових технологічних процесів.

Провідні підприємства хімічної, нафтохімічної та фармацевтичної галузі регіону: ПАТ «Хімфармзавод «Червона Зірка», ТОВ Фармацевтична компанія «Здоров'я», АТ «Лекхім-Харків», ТОВ «Науково-виробнича фармацевтична компанія «ЕЙМ», ТОВ «ХАДО-Технологія» та інші.

Харчова промисловість

Підприємства харчової промисловості повністю забезпечують власні потреби регіону у виробництві хлібобулочних і макаронних виробів, м'ясних продуктів, суцільномолочної продукції.

Зростання обсягів виробництва продовольства супроводжується зростанням екологічного навантаження на природне середовище через дію антропогенних, техногенних чинників та ресурсоспоживання. Водночас саме продовольчий комплекс є найбільш чутливим до стану навколишнього природного середовища, а ефективність його функціонування і якісні характеристики продукції залежать від якісних характеристик складових його природно-ресурсного потенціалу: природно-кліматичних умов і ресурсів, земельних, водних, лісових фауністичних та інших видів ресурсів.

Провідні підприємства харчової галузі регіону: ПАТ «Харківська бісквітна фабрика», ПрАТ «Кондитерська фабрика «Харків'янка»», ТОВ «Техноком», ТОВ «Харківський молочний комбінат», ТОВ «Східно-Українська компанія «Малтюрорп», ТОВ «Салтівський м'ясокомбінат», АТ «Хладопром», ТОВ «ХЛІБОЗАВОД НОВО-БАВАРСЬКИЙ», ТОВ «Харківський лікеро-горілчаний завод «Прайм» та інші.

Пріоритетними напрямками подальшого розвитку галузі є впровадження сучасних технологій, технічне переоснащення підприємств, що буде сприяти зменшенню впливу на довкілля.

10.3. Державна політика та заходи з екологізації промислового виробництва

Проблема екологізації промислового виробництва є однією з найбільш актуальних і стратегічно значущих. Забезпечення економіко-екологічної безпеки багато в чому залежить від ефективності механізмів управління промисловими підприємствами. Одним з таких механізмів, який останніми роками набуває розвитку, є механізм екологізації виробничих процесів. Для України ця тема є надзвичайно актуальною, враховуючи високий рівень ушкодженості природного середовища, а також євроінтеграційні прагнення та дотримання принципів сталого розвитку економіки.

Екологізація – процес послідовного впровадження нової техніки і технології, нових форм організації виробництва, виконання управлінських та інших рішень, які дають змогу підвищити ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища та його поліпшення на різних рівнях.

Новою формою діяльності в економічній сфері є «Зелений бізнес», що набуває актуальності і розвивається швидкими темпами. Цей вид підприємницької діяльності передбачає застосування новітніх «зелених» технологій та формування екологічної свідомості споживачів та виробників, що є головною відмінністю цього виду бізнесу від інших комерційних видів діяльності. Концепція «зеленого» бізнесу спрямована на сприяння раціональному використанню ресурсів і зменшення негативного антропогенного впливу діяльності бізнесу на довкілля.

«Зелений» бізнес прагне максимально ефективно поєднати у собі екологічне відношення до довкілля (екологічна складова), справедливе ставлення до працівників (соціальна складова) та економічний успіх (економічна складова). Важливим для України є впровадження державної політики, спрямованої на економічне піднесення відповідно до новітніх глобальних тенденцій сталого розвитку. Ця модель поглиблює та розвиває концепцію сталого соціально-економічного розвитку.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС – це результат поступової еволюції відносин з набуття Україною незалежності, які розпочалися ще у 1997 році. Угодою про асоціацію передбачено сприяння і заохочення торгівлі та прямих іноземних інвестицій в екологічно чисті товари, послуги й технології, використання збалансованих джерел відновлюваної енергії та енергозберігаючих продуктів і послуг, а також екологічне маркування товарів, у тому числі шляхом усунення пов'язаних із цим нетарифних бар'єрів. Крім цього, Угода про асоціацію (стаття 360, глава 6 «Навколишнє середовище») передбачає розвиток та зміцнення співробітництва з питань охорони навколишнього середовища й сприяння реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки.

Згідно з Додатком ХХХ до Угоди Україна має адаптувати своє законодавство до 26 директив та 3 регламентів ЄС у таких секторах як: управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузі, якість атмосферного повітря, управління відходами та ресурсами, якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище, охорона природи, промислове забруднення та техногенні загрози, зміна клімату та захист озонового шару, генетично модифіковані організми.

Процес екологізації поступовий і довготривалий. Значною мірою він залежить від екологічної свідомості людей, психологічного настрою, їх екологічної кваліфікації.

Отже, «зелений» бізнес, що орієнтований на використання альтернативних джерел енергії та палива, технологій екологічно чистого виробництва, «зеленому» будівництві, програми очищення повітря і води, переробки та використання відходів може стати потужним драйвером для очищення та озеленення України у відновлювальний після війни період. Перспективи розвитку «зеленого» бізнесу в нашій країні досить успішні, адже це не тільки економічний зиск, а й популярність у суспільстві, підвищення конкурентоспроможності, дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

11. Сільське господарство та його вплив на навколишнє природне середовище

11. 1. Тенденції розвитку сільського господарства

Сільське господарство одна із тих галузей, яка безпосередньо впливає на економічну ситуацію в державі. Адже за рахунок сільського господарства формується основа продовольчої безпеки країни та забезпечуються провідні позиції України на світових ринках продовольства.

Військова агресія Російської Федерації та безпосередня наближеність Харківської області до її кордонів внесли значні корективи та в деяких випадках унеможливили роботу аграріїв, це пов'язано з значною руйнацією засобів виробництва та значною площею земель, які забруднені вибухонебезпечними предметами, зменшенням посівних площ, скороченням виробництва, падінням експорту, ускладненням та здорожченням логістики.

Сільськогосподарські угіддя як на прифронтовій, так і на деокупованих територіях області, мають високий ризик мінного забруднення, тому перш ніж обстежити та скоригувати площі земель, які підлягають консервації та рекультивациі, необхідно провести їх розмінування в повному обсязі.

За оперативними даними районних військових адміністрацій 574,1 тис. га (29% до загальної площі) земель сільськогосподарського призначення потребують обстеження на наявність ділянок забруднених мінами та вибухонебезпечними залишками війни. Крім того, на 72,3 тис. га землях сільськогосподарського призначення тривають активні бойові дії та які теж потребують обстеження після їх завершення.

Станом на 15.12.2023 групами розмінування ЗСУ, ДСНС та операторами протимінної діяльності з початку року обстежено майже 51786,17 га земель сільськогосподарського призначення, з них за результатами обстеження потребують розмінування 48576,68 га, фактично розмінувано 285,77 га.

В області проводиться моніторинг щодо визначення шкоди та збитків за напрямком: «Шкода, завдана земельним ресурсам», що зазначена в підпункті 9 пункту 2 Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 (зі змінами).

На цей час, за можливості, проводиться робота щодо фіксації завданих збитків по всіх галузях агропромислового комплексу.

Ураховуючи те, що область знаходиться під постійними обстрілами, значна територія замінована, наявні тимчасово окуповані території, деякі власники не перебувають на території своїх господарств, на багатьох підприємствах не можливо здійснити не лише підрахунок збитків, але й визначити перелік та балансову вартість знищеного чи пошкодженого майна.

Повноцінний підрахунок усіх збитків можливо буде здійснити тільки після закінчення воєнного стану в країні.

На деокупованих територіях Ізюмського, Куп'янського та частин Харківського, Богодухівського, Чугуївського районів триває створення комісій з визначення збитків власникам землі та землекористувачам (відповідно до

постанови Кабінету Міністрів України від 19.04.1993 № 284 «Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам»).

У Харківській області утворено 22 комісії з визначення збитків власникам землі та землекористувачам, також у деокупованих громадах області ще продовжується утворення відповідних комісій. Сільськогосподарські угіддя, як на прифронтовій, так і на деокупованих територіях Харківської області, мають високий ризик мінного забруднення, тому перш ніж їх обстежити, необхідно провести їх розмінування в повному обсязі.

Комісією з визначення розміру збитків, завданих власникам землі та землекористувачам внаслідок збройної агресії Російської Федерації Шевченківської територіальної громади Куп'янського району проведено розрахунки щодо визначення розміру шкоди та збитків, завданих земельним ресурсам по 3 господарствах громади, розмір збитків склав 830,1 тис. грн. За попередніми розрахунками керівники сільськогосподарських підприємств оцінюють шкоду, що завдана майну господарств, у тому числі земельним ресурсам, близько 18,1 млрд грн.

Незважаючи на ризики, через бойові дії, аграріям Харківської області в 2023 році вдалося провести польові роботи на 61% площ. Всього по області аграрії засіяли 1239,5 тис. га, що на 18,3% більше до показника 2022 року. У тому числі:

- зернові та зернобобові культури були посіяні на площі 559,3 тис. га, що на 11,0% менше 2022 року;
- технічні культури – 569,5 тис. га, що на 67,1% більше ніж у 2022 році;
- картопля та овоче-баштанні культури розміщені на площі 69,7 тис. га, що на 59,1% більше ніж у 2022 році;
- кормові культури – 41,0 тис. га, що на 20,0% більше ніж у 2022 році.

У 2023 році аграрії області зібрали зернові та зернобобові культури з площі 530,3 тис. га, намолочено 2465,5 тис. тонн у вазі після доробки, що на 0,8% більше порівняно з 2022 роком, середня урожайність склала 46,5 ц/га (у 2022 році – 42,3 ц/га).

Валовий збір пшениці склав 981,9 тис. тонн (на 28,1% менше порівняно з 2022 роком) з площі 227,8 тис. га, урожайність 43,1 ц/га (у 2022 році – 38,8 ц/га).

У порівнянні з показником 2022 року відмічається збільшення валового збору по ячменю (на 8,8% більше), житу (на 3,8% більше), гречці (на 46,2% більше), гороху (на 48,5% більше), вівсу (на 71,2% більше), просу (на 89,0% більше).

Валовий збір кукурудзи на зерно склав 1121,8 тис. тонн (на 45,0% більше) з площі 177,2 тис. га, урожайність 63,3 ц/га (у 2022 році – 60,6 ц/га). Соняшнику зібрано 1137,8 тис. тонн (на 63,3% більше) з площі 521,8 тис. га, урожайність – 21,8 ц/га (у 2022 році – 22,9 ц/га).

Також у 2023 році збільшено виробництво ріпаку (на 55,8% більше) та сої (у 3,5 разів більше).

Довідково: порівнюючи дані 2023 року до показників 2021 року (довоєнного періоду), маємо значне скорочення посівної площі на 32% або на 583,8 тис. га (у 2021 році посівна площа складала 1823,3 тис. га).

Ураховуючи показники 2023 року, врожаю вистачить для забезпечення внутрішніх потреб області, частково інших регіонів країни та експорту. За прогнозними підрахунками на 2023/2024 маркетинговий рік внутрішнє споживання області в зернових та зернобобових культурах складає 722,8 тис. тонн, у тому числі харчова потреба – 302,2 тис. тонн.

Важливим першочерговим заходом для аграріїв області залишається розмінування сільськогосподарських угідь та приведення земельних ділянок у придатний для використання стан.

11. 2. Вплив на навколишнє середовище

Внесення мінеральних і органічних добрив на оброблювані землі та під багаторічні насадження

У 2023 році сільськогосподарськими підприємствами Харківської області внесено всього 35,4 тис. тонн мінеральних добрив (у поживних речовинах), що на 33% менше показника 2022 року. Удобрена площа складала 529 тис. га, що на рівні показника 2022 року. Частка удобреної площі становила 42,7% до загальної посівної площі. На 1 га посівної площі було внесено 67 кг мінеральних добрив, що на 33,7% менше показника 2022 року.

Під багаторічні культури на площу 284,6 га внесено всього 6,4 тонн мінеральних добрив (у поживних речовинах). На 1 га посівної площі внесено 22 кг мінеральних добрив.

Під посіви сільськогосподарських культур у 2023 році господарствами області всього було внесено 247,9 тис. тонн органічних добрив, що на 5,2% менше до показника 2022 року. Органічними добривами удобрено 19,4 тис. га, що становить на 2% більше до показника 2022 року. На 1 га удобреної площі було внесено 12745 кг органічних добрив, що на 7,0% менше показника 2022 року.

Використання пестицидів

У 2023 році господарствами Харківської області використано 901,1 тонн засобів захисту рослин, у тому числі: інсектицидів та акарицидів – 32,6 тонн, фунгіцидів – 126,1 тонн, гербіцидів – 733,0 тонн, регуляторів росту – 8,6 тонн, інших засобів – 0,7 тонни.

Зрошення та осушення земель

Після деокупації значна територія Харківської області залишається замінованою, доступ до водогосподарських об'єктів обмежений. По мірі отримання доступу до об'єктів, уточнюється інформація щодо кількості зруйнованих або пошкоджених водогосподарських систем.

У 2023 році до роботи було підготовлено 2672 га зрошувальних систем. При цьому до роботи було підготовлено: державні насосні станції – 6 од.; магістральні трубопроводи – 8,747 км; проведено ремонт насосно-силових агрегатів – 18 од. та ремонт гідротехнічних споруд – 6 од.

За поливний сезон 2023 року сільгоспвиробниками використано 831,3 тис. м³ води на полив сільськогосподарських культур (у 2022 році було використано 208,4 тис. м³ води).

Тенденції в тваринництві

Військова агресія Російської Федерації вкрай негативно вплинула на галузь тваринництва.

За оперативними даними від агресії Російської Федерації постраждало більшою чи меншою мірою 56 тваринницьких підприємств. Від ворожих обстрілів у сільськогосподарських підприємствах загинуло більше 10,2 тис. голів великої рогатої худоби, більше 70,0 тис. голів свиней, майже 1,0 тис. голів овець, зруйновано більше 30 та пошкоджено більше 120 тваринницьких будівель.

Тож у порівнянні з довоєнним періодом показники у тваринництві за 2023 рік суттєво погіршилися, скоротилася чисельність сільськогосподарських тварин, зменшилися обсяги виробленої тваринницької продукції.

Чисельність великої рогатої худоби, у порівнянні з довоєнним 2021 роком, по усіх категоріях господарств та сільськогосподарських підприємствах скоротилася, відповідно, на 38,2% та 38,1% (зокрема, корів – на 36,1% та 36,5%), свиней – на 57,7% та 67,0%, овець та кіз – на 43,5% та 53,2%, птиці – на 19,4% та 11,6%).

Обсяги виробництва тваринницької продукції у порівнянні з довоєнним 2021 роком зменшилися в усіх категоріях господарств та сільськогосподарських підприємствах відповідно:

- реалізація худоби та птиці на забій у живій вазі – на 58,8% та 62,9%;
- виробництво молока – на 51,2% та 44,6%;
- виробництво яєць – на 46,7% та 10,4%.

11.3. Органічне сільське господарство

Органічне виробництво залишається одним із пріоритетів подальшого розвитку агропромислового комплексу.

Органічне виробництво – сертифікована діяльність, пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції (у тому числі всі стадії технологічного процесу, а саме: первинне виробництво (включаючи збирання), підготовка, обробка, змішування та пов'язані з цим процедури, наповнення, пакування, переробка, відновлення та інші зміни стану продукції), що провадиться із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

У 2022-2023 роках відбулося скорочення сертифікованих земель у Харківській області. Водночас, у зв'язку із початком широкомасштабної війни у Харківській області втрачено значну кількість земель через їх окупацію.

На кінець 2023 року загальна кількість операторів, що здійснювали виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, становила 7, проти 16 операторів станом на 31.12.2022.

У м. Первомайський Лозівського району, не зважаючи на ситуацію в регіоні, працює єдине в Україні сертифіковане підприємство, яке у великих об'ємах виробляє більше 15 видів круп та пластівців – ТОВ «ТЕРРА».

Крім того, на базі круп'яного виробництва, компанія створила власне тепличне господарство «ОРГАНІЧНА ТЕПЛИЦЯ», яке використовує відходи круп'яного виробництва ТОВ «ТЕРРА». Головним напрямком діяльності підприємства є вирощування та реалізація органічних томатів та огірків в теплицях, що працюють за органічними технологіями.

11.4. Державна політика та заходи з екологізації сільського господарства

Екологічно чисте виробництво у сільському господарстві є основою для виробництва якісних готових продуктів харчування. Воно виступає як циклічний додаток комплексної превентивної стратегії охорони навколишнього середовища до технологічних процесів і продукції з метою зниження ризику для здоров'я людей і навколишнього середовища. Виробництво якісної і безпечної сільськогосподарської продукції та сировини неможливе без урахування екологічного стану агросфери і застосування сучасних екологічно безпечних агротехнологій.

Недосконалість технологій у галузі рослинництва та тваринництва, порушення науково обґрунтованих підходів ведення аграрного виробництва загалом, забруднення і нераціональне використання земельних, водних та біоресурсів є чинниками зниження продуктивності аграрного виробництва, якості сировини і продукції.

Одним із основних пріоритетів щодо якості та безпеки продуктів харчування є контроль за якістю та безпекою продовольчої сировини і супутніх матеріалів, харчових продуктів, особливо для дитячого харчування. Створення ефективної системи контролю повинно насамперед базуватися на сертифікації виробника, а вже потім на контролі якості продукції, яку він виробляє. Сертифікації піддаються ґрунти, на яких вирощується сировина, сама сировина, обладнання, технологічне устаткування, кадри, транспортування, торгівельна мережа тощо.

Дані світового досвіду свідчать, що інтенсифікація землеробства при надмірній хімізації порушує збалансованість ланцюгів в екосистемі. В умовах сучасного ресурсного забезпечення засобами хімізації спостерігається від'ємний баланс гумусу, тому і спостерігається постійне зниження продуктивності орних земель. Скорочення сівозмін, зниження частки бобових культур у сівозміні та органічних компонентів в системі удобрення культур зумовлює застосування лише мінеральних добрив і це є основними чинниками деградації ґрунтів.

Екологічне сільське господарство – це господарство, що опирається на інноваційні технології, де гарантована висока якість продуктів харчування, економно використовуються природні ресурси, підтримується природний баланс. Виробництво високоякісних та екологічно чистих продуктів передбачає захист і забезпечення відтворення ґрунтів та збереження довкілля через відсутність шкідливих викидів та випарів.

12. Енергетика та її вплив на навколишнє природне середовище

Енергетика є найважливішою галуззю господарства, підприємства якої за рівнем шкідливого впливу на довкілля вважаються об'єктами підвищеного екологічного ризику, оскільки є джерелами значного додаткового забруднення довкілля, що може статися у разі порушення технологічних режимів роботи устаткування чи аварійної ситуації.

12. 1. Структура виробництва та використання енергії

У 2023 році тепловими електростанціями та теплоелектроцентралями, які знаходяться на території Харківської області, вироблено майже 2,9 млрд кВт/рік електричної енергії, що на 44% більше, ніж у 2022 році.

Найбільшими виробниками у 2023 році залишалися: Зміївська ТЕС ПАТ «Центрэнерго», частка виробництва в загальному обсязі склала 66% та ПрАТ «Харківська ТЕЦ-5» – 32%.

За підсумками 2023 року споживання електричної енергії по регіону загалом склало 4,7 млрд кВт/рік, що на 4,4% більше, ніж у 2022 році. Серед найбільших споживачів електроенергії в загальному обсязі споживання: населення – 40,5%, комунально-побутові споживачі – 18,1%, промисловість – 17,1%.

12. 2. Ефективність енергоспоживання та енергозбереження

З метою підвищення ефективності енергоспоживання в області запроваджено енергомоніторинг та продовжується робота по провадженню енергоефективних заходів за енергосервісними договорами відповідно до пункту 5 частини 3 статті 17 Закону України «Про енергоефективність».

В регіоні здійснюється впровадження енергетичного менеджменту відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23.12.2021 № 1460 «Про впровадження систем енергетичного менеджменту».

На кінець 2023 року затверджено положення про структурний підрозділ енергетичного менеджменту у Харківському обласному соціальному гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; Комунальній установі «Харківський геріатричний пансіонат ветеранів праці»; Комунальній установі «Куп'янський психоневрологічний інтернат» та Комунальному некомерційному підприємстві Харківської обласної ради «Обласний госпіталь ветеранів війни».

Щоденний погодинний моніторинг споживання паливно-енергетичних ресурсів по кожному із структурних підрозділів за технологічними стадіями запроваджено КП «Харківводоканал».

До повномасштабного вторгнення Російської Федерації на території Харківської області з метою економії енергії та комунальних послуг було реалізовано 18 енергосервісних договорів (Первомайська, Лозівська, Чугуївська та Харківська міські ради), 4 з яких виконано у 2023 році:

у м. Чугуєві – Чугуївська загальноосвітня школа № 1 ім. І.Ю. Рєпіна та Чугуївський навчально-виховний комплекс № 8;

у м. Харків – будівлі Харківських загальноосвітніх шкіл I-III ступенів № 91, № 44.

Реалізація зазначених заходів дозволяє зменшити витрати енергії та комунальних послуг, видатки бюджетної сфери на фінансування енергоспоживання, а також удосконалити механізм управління і регулювання у сфері забезпечення енергетичної ефективності в регіоні.

12.3. Вплив енергетичної галузі на навколишнє природне середовище

Виробництво енергії істотно впливає на стан довкілля. Спалювання твердого та рідкого палива супроводжується виділенням сірки діоксиду, оксиду та діоксиду вуглецю, а також оксидів азоту, речовин у вигляді суспендованих твердих частинок, сажі та інших забруднюючих речовин.

У зв'язку із тим, що у 2023 році ПрАТ «Харківська ТЕЦ-5», для забезпечення сталої роботи Об'єднаної Енергетичної Системи України в умовах воєнного стану, було вимушено збільшити долю використання мазуту в паливному балансі підприємства до 24,7%, з 12,2% в 2022 році, це призвело до значного зростання обсягів викидів забруднюючих речовин, характерних при спалюванні мазуту, а саме: оксиду азоту, метану, діоксиду сірки, ванадію та його сполук, твердих частинок, діоксиду вуглецю. Найбільший приріст викидів (майже на 1571 тонн) був по діоксиду сірки. Викиди діоксиду вуглецю в 2023 році знизилися на 4,0% у порівнянні з 2022 роком, що пов'язано із зниженням обсягів споживання палива внаслідок зниження обсягів виробництва продукції.

Із збільшенням обсягів виробництва Зміївською ТЕС ПАТ «Центрэнерго» зросли обсяги використаного природного газу та вугілля, що в свою чергу призвело до збільшення майже у 2 рази (порівняно з 2022 роком) викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Найбільший приріст викидів був по діоксиду сірки (у 2,5 рази) та діоксиду вуглецю (у 1,9 рази).

Також, у зв'язку із масованими ракетними обстрілами ТЕС та ТЕЦ регіону та унаслідок пожеж, які виникали на їх територіях, були засмічені будівельними відходами, мастилами, згорілими речовинами прилеглі земельні ділянки.

12.4. Використання відновлюваних джерел енергії та розвиток альтернативної енергетики

Загальна встановлена електрична потужність об'єктів відновлюваної енергетики складає 65,46 МВт.

На кінець 2023 року в області працювали 1059 сонячних електростанцій (далі – СЕС) сумарною потужністю 52,5 МВт. Кількість СЕС зросла на 11% порівняно з 2022 роком, сумарна потужність збільшена у 1,04 рази за рахунок введення в експлуатацію СЕС фізичних осіб, кількість яких на кінець 2023 року склала 1039.

Встановлена електрична потужність об'єктів гідроенергетики складає 4,05 МВт, біоенергетики – 8,91 МВт.

У зв'язку із бойовими діями та пошкодженням обладнання мала ГЕС на Оскільському водосховищі, яка знаходиться на балансі КП «КОМПАНИЯ «ВОДА ДОНБАСУ» не функціонувала.

Обсяг виробництва електричної енергії об'єктами відновлювальної енергетики за 2023 рік збільшився на 14 % відносно показника 2022 року та склав 48,43 млн кВт/рік за рахунок введення в експлуатацію СЕС фізичних осіб. Так обсяг виробництва СЕС фізичних осіб збільшився майже у 1,3 рази в порівнянні з показником 2022 року.

Структура виробництва електроенергії за видами альтернативних джерел: СЕС – 40,30 млн кВт/рік, у т. ч.: промислові СЕС – 16,84 млн кВт/рік; СЕС домогосподарств (потужністю до 50 кВт), що підключені до мережі за «зеленим» тарифом – 23,46 млн кВт/рік; установка на біогазі – 8,13 млн кВт/рік.

Протягом 2023 року установами, закладами та підприємствами комунальної форми власності, територіальними громадами вживалися заходи по впровадженню власних альтернативних джерел енергії.

Так, КП «Богодухіввода» Богодухівської міської ради введено в експлуатацію п'ять СЕС загальною потужністю 39 кВт, які дозволяють підтримувати безперебійне електропостачання на свердловинах. Комунальним підприємством «ГОСПОДАР» Богодухівської міської ради Богодухівської міської територіальної громади Богодухівського району встановлена сонячна установка потужністю 30 кВт для власного споживання. Савинською селищною територіальною громадою Ізюмського району Харківської області в с. Залиман встановлено сонячні панелі потужністю 16,5 кВт.

В напрямку скорочення обсягів споживання природного газу в теплоенергетиці в 2023 році введено в експлуатацію 19 твердопаливних котелень загальною потужністю 5,77 МВт та 10 пересувних котельних установок, що використовують енергію біомаси (пелети, щепу) в м. Ізюм, загальною тепловою потужністю понад 152,46 МВт.

Крім того, підприємствами житлово-комунального господарства Донецької селищної ради Ізюмського району встановлено 3 теплові насоси системи повітря-вода PrometheusPSA-24 DCE потужністю 5,7 МВт для опалення нежитлових приміщень у житловому будинку.

Для потреб КЗ «Мереф'янський ліцей № 5 ім. В.П. Мірошніченка з дошкільним підрозділом» (Мереф'янська міська територіальна громада Харківського району) встановлено тепловий насос потужністю 0,061 МВт.

ДНВП «Об'єднання Комунар» для опалення виробничих приміщень встановлено піч «Булер'ян» з тепловою потужністю 0,015 МВт.

12.5. Державна політика та заходи щодо зменшення впливу енергетики на навколишнє природне середовище

Державна політика у сфері енергетики безпосередньо спрямована на енергетичну незалежність країни. Масовий пріоритет в нашій країні – «зелена» генерація та масштабні можливості накопичення енергії.

13. Транспорт та його вплив на навколишнє середовище

13.1. Транспортна мережа Харківської області

Створений на Харківщині економічний потенціал, високий рівень розвитку промисловості та сільського господарства визначають значні об'єми перевезень вантажів і пасажирів як у межах області, так і в різні регіони України та за кордон. Транспортний комплекс області повністю і вчасно забезпечує потреби господарства та населення в перевезеннях, господарські зв'язки між різними одиницями адміністративно територіального поділу, має істотний вплив на всі сфери життя суспільства – економічну, соціальну, екологічну.

Транспортний комплекс області включає залізничний, автомобільний, авіаційний, міський наземний електричний транспорт та метрополітен.

Територія регіону добре забезпечена мережею шляхів сполучення залізничного та автомобільного транспорту.

Структура та обсяги транспортних перевезень

Залізничний транспорт – один з основних у транспортній системі області.

Регіональна філія «Південна залізниця» АТ «Укрзалізниця» забезпечує транспортне обслуговування семи областей України: Харківської, Полтавської, Сумської, Чернігівської, Кіровоградської, Луганської та Донецької.

Розгорнута довжина залізничних колій становить 4091,9 км, у тому числі у межах Харківської області складає 2159,5 км, експлуатаційна довжина дорівнює 2813,1 км, у тому числі у межах Харківської області – 1378,1 км, із них: 80,3% обслуговується електровозною тягою, решта 19,7% – тепловозною.

Щільність залізничних колій на 1000 кв. км території дорівнює 48 км (по Україні цей показник складає 36 км). Обласний центр – місто Харків є потужним транспортним вузлом, одним із центрів транспортної логістики України, що пов'язує шість суміжних областей і забезпечує транспортні зв'язки з іншими державами.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1242 «Про затвердження переліку автомобільних доріг загального користування державного значення» на території Харківської області знаходяться автошляхи державного значення загальною протяжністю – 2 335,1 км, в тому числі: 611,4 км – міжнародні; 108,0 км – національні; 638,3 км – регіональні; 977,4 км – територіальні (на балансі Служби відновлення та розвитку інфраструктури у Харківській області).

Крім того, на території Харківської області знаходиться 7 334,0 км доріг місцевого значення, з яких: обласні – 1 275,9 км, районні – 6 058,1 км (на балансі ДП «Дороги Харківщини»).

Станом на 31.12.2023 було відновлено близько 170 приміських та міжміських внутрішньообласних автобусних маршрутів загального користування.

Основою транспортного комплексу міста Харкова є метрополітен, що забезпечує транспортне сполучення за основними напрямками, а також наземний міський електричний транспорт (трамвайні і тролейбусні маршрути) та

маршрути громадського автомобільного транспорту, які здійснюють підвезення пасажирів від різних пасажироутворюючих вузлів до станцій метрополітену.

Така схема міста Харкова є найбільш раціональною і в основному задовольняє існуючі потреби мешканців та гостей міста в транспортних перевезеннях.

Харківський метрополітен займає друге місце в Україні за протяжністю ліній і кількістю перевезених пасажирів. Харківський метрополітен (збудований другим в Україні) діє з 22 серпня 1975 року. Харків'ян та гостей міста обслуговують 30 станцій метрополітену, експлуатаційна довжина його ліній становить 38,7 км. Схема метрополітену складається з трьох самостійних ліній, які взаємно перетинаються: Холодногірсько-заводської – завдовжки 17,3 км, Салтівської - 10,4 км, Олексіївської - 11,0 км, діють 3 пересадочних вузли.

На теперішній час експлуатаційний парк мотовагонних депо Регіональної філії «Південна залізниця» у межах Харківської області, що підпорядковуються філії «Приміська пасажирська компанія», складає 34 одиниці електропоїздів, середній вік яких 45 років.

Також на балансі виробничих підрозділів 5 локомотивних депо, які підпорядковані структурному підрозділу «Служба локомотивного господарства» регіональної філії, обліковується 80 одиниць рухомого складу, середній вік локомотивів становить 40 років.

Вторгнення Російської Федерації на територію України, введення правового режиму військового стану, «закриття» повітряного простору над Україною, призвели до повного припинення авіаційного сполучення, в тому числі через Міжнародний аеропорт «Харків». Для довіки: до 24.02.2022 в аеропорту «Харків» виконували польоти такі великі авіакомпанії як «Міжнародні авіалінії України», Turkish Airlines, Pegasus Airlines, LOT, Belavia, які забезпечували пасажирів можливістю здійснити переліт на прямих рейсах з Харкова, а також зручними стиковками в великих аеропортах-хабах в будь-яку точку світу. Найпопулярнішими напрямками були Анталія, Стамбул, Шарм-ель-Шейх, Київ, Тіват, Краків, Бодрум, Даламан, Ларнака та Гданськ.

Склад парку та середній вік транспортних засобів

Розвиток і функціонування транспортного комплексу здійснюється відповідно до Програми підвищення безпеки дорожнього руху в м. Харкові на 2021-2025 роки, Програми розвитку міського електротранспорту м. Харкова на 2021-2025 роки, Програми будівництва та розвитку Харківського метрополітену на 2021-2025 роки і передбаченим бюджетним фінансуванням на їх реалізацію, а також за рахунок залучених інвестицій.

Інвентарний парк рухомого складу міста Харкова та Харківської області у 2023 році складав 1037 одиниць автобусів, 297 одиниць тролейбусів, 286 одиниць трамваїв та 326 вагонів метро.

Середній вік автобусів, що працюють на приміських та міжміських автобусних маршрутах, які не виходять за територію Харківської області, становить 10 років.

13. 2. Вплив транспорту на навколишнє середовище

Найбільш поширеними видами транспорту в Харківській області є: залізничний, автомобільний та авіаційний.

Залізничний транспорт екологічно чистіший, особливо електричний, але проблемою залишається забруднення залізниць нечистотами, що викидаються з вагонних туалетів. Забруднюється смуга завширшки в кілька метрів уздовж колій.

Шумове забруднення біля залізничного полотна під час проходження потяга сягає 100–120 дБ. Біологічне забруднення пов'язане з перенесенням поверхнею транспортних засобів адвентивних видів рослин, більшість яких є продуцентами алергенів.

Забруднення атмосфери викидами автотранспорту посідає друге місце після енергетики за рахунок постійного збільшення кількості автотранспорту. Загальні викиди токсичних речовин залежать від потужності і типу двигуна, режиму його роботи, технічного стану автомобіля, швидкості руху, стану дороги, якості палива.

Пересування міського транспорту (трамвай, тролейбус) супроводжується підвищенням рівнів вторинного здійснення пилу. Високі рівні забруднення атмосферного повітря Харкова за рахунок пересувних джерел пояснюється, головним чином, експлуатацією технічно застарілого автомобільного парку, аварійним станом доріг, невідпрацьованими режимами швидкості дорожнього руху, особливо в центрі міста.

На сьогодні авіація в Україні розвивається досить швидко. Основними проблемами розвитку повітряного транспорту в Україні є застарілий парк літаків, фактична відсутність внутрішньодержавних перевезень, невідповідність технічних та екологічних можливостей аеропортів України сучасним міжнародним вимогам. Тому авіаційний транспорт є джерелом порушення акустичного режиму на значній території, стану атмосферного повітря та підземних вод. небезпеку для довкілля становлять і нафтові сховища в аеропортах.

13. 3. Державна політика та заходи щодо зменшення впливу транспорту на навколишнє середовище

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 № 2697-VIII встановлено, зокрема, що значення викидів забруднювальних речовин у атмосферне повітря від пересувних джерел, умовно приведених до оксиду вуглецю з урахуванням відносної агресивності основних забруднювачів, не повинні перевищувати у 2025 і 2030 роках відповідно 85% і 70% від базового рівня, визначеного станом на 2015 рік.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430 схвалено Національну транспортну стратегію України на період до 2030 року.

Зазначеною Стратегією було заплановано, за умови мирного часу, досягнути, зокрема:

зменшення обсягу викидів парникових газів в атмосферне повітря від пересувних джерел до 60 відсотків від рівня 1990 року;

зменшення сумарного обсягу викидів в атмосферне повітря забруднювальних речовин від пересувних джерел, умовно приведеного до оксиду вуглецю з урахуванням відносної агресивності основних забруднювачів, до 70 відсотків від рівня 2015 року.

До заходів щодо зменшення впливу транспорту на довкілля належать:
проведення реконструкції дорожнього покриття автомобільних доріг;
оновлення рухомого складу автомобільного та електричного транспорту;
збільшення парку автомобілів і автобусів, які працюють на газоподібному паливі;

забезпечення контролю за рівнем акустичного шуму транспортних засобів;
впровадження системи очищення відпрацьованих газів;
використання альтернативних видів палива;
максимальне озеленення території мікрорайонів і розділових смуг;
будівництво нових автомобільних доріг, дорожніх розв'язок та мостових переходів в м. Харкові та області.

Для поліпшення екологічної ситуації у залізничній галузі необхідно:
створити системи баз даних з метою обробки інформації з екологічної ситуації на підприємствах залізничного транспорту;

розробити безвідходні ресурсозберігаючі технології і екологічну техніку для очищення вентиляційних викидів підприємств залізничного транспорту від токсичних забруднень (органічні розчинники, аерозолі ділянок нанесення антикорозійних покриттів) з одержанням із забруднювачів товарних продуктів;

провести комплексну оцінку екологічної ситуації в місцях розташування залізничних підприємств, прогноз її зміни, розробку і поетапну реалізацію моніторингу й оздоровлення навколишнього середовища;

організувати моніторинг і розробку засобів поліпшення умов праці й екологічного стану на залізницях;

впорядковувати зелені зони уздовж залізниць.

Серед основних заходів для запобігання, зменшення та пом'якшення негативних наслідків авіації можна виділити наступні:

оптимізація інфраструктури наземного обслуговування в аеропортах, щоб зменшити рух літаків і наземних транспортних засобів на рульових доріжках і на холостому ході біля воріт;

оновлення парку наземних транспортних засобів;

мінімізація викидів неорганізованого повітря від авіаційного гасу та інших складів палива та від поводження з паливом;

первинне використання механічних методів видалення криги, таких як підмітальні машини і плуги, доповнені хімічними засобами;

забезпечення системою управління зливовими водами для збору та очищення поверхневого стоку, що містить повітряні та аеродромні рідини для захисту від обмерзання, включаючи воду, що походить з купи снігу, очищеного від фартхів та злітно-посадкових смуг.

14. Стале споживання та виробництво

14.1. Тенденції та характеристика споживання

Стале споживання – це використання товарів і послуг, що задовольняють основні потреби і підвищують якість життя з мінімальним використанням невідновлюваних природних ресурсів і з найменшою шкодою для навколишнього середовища.

Головною метою сталого розвитку є, у першу чергу, підвищення якості життя. Основними пріоритетами мають бути фізичне і моральне здоров'я суспільства, якісна питна вода, атмосферне повітря, безпечні продукти, товари і послуги, безпечні і комфортні умови життя, праці, навчання тощо.

Сталий розвиток орієнтований на людину і спрямований на збереження стабільності соціальних і культурних систем. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ, збереження культурного капіталу й різноманіття в глобальних масштабах. Екологічний складник передбачає забезпечення цілісності біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність. Деградація природних ресурсів, забруднення довкілля і втрата біологічної різноманітності скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення. Порушення рівноваги між вказаними компонентами щодо економічних інтересів впливає на зменшення рівня суспільного добробуту.

Так, упродовж останніх років (окрім, останніх двох) спостерігалось кількісне зростання обсягів споживання основних продовольчих ресурсів, деякі залишаються без змін.

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах у середньому за місяць у розрахунку на одну особу по Харківській області за 2015-2023 роки представлено у таблиці 14.1.1.

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу по Харківській області за 2015-2023 роки

Таблиця 14.1.1

	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022* рік	2023* рік
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
М'ясо і м'ясопродукти, кг	4,7	4,5	5,1	4,9	4,8	5,3	5,1	5,1	4,8
Молоко і молочні продукти, кг	19,8	21,0	19,1	17,7	17,1	17,5	19,1	17,0	16,9
Яйця, шт.	19	19	20	18	18	18	18	18	17
Риба і рибопродукти, кг	1,1	1,2	1,3	1,2	1,2	1,2	1,0	2,0	1,0
Цукор, кг	2,7	2,4	2,6	2,2	2,0	1,9	2,0	2,0	1,9
Олія та інші рослинні жири, кг	1,3	1,3	1,3	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2	1,2
Картопля, кг	5,8	5,2	5,5	5,1	5,2	4,5	6,1	5,9	5,3
Овочі та баштанні, кг	8	8,9	8,3	7,9	8,1	7,8	7,7	7,5	7,5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	2,7	2,8	3,7	3,4	3,4	3,5	3,2	3,1	3,1
Хліб і хлібні продукти, кг	7,7	7,7	7,9	7,6	7,3	7,5	7,9	7,8	7,3

*Прогнозні показники

14.2. Запровадження елементів сталого споживання та виробництва

Стале споживання і виробництво передбачає стимулювання ефективності використання ресурсів та енергії, формування сталої інфраструктури, вільний доступ до основних соціальних послуг, забезпечення «зелених» і гідних робочих місць і більш високої якості життя для всіх.

Стале споживання і виробництво спрямовані на те, щоб «робити більше і краще меншими засобами». Одним з найважливіших елементів організаційно-економічного забезпечення впровадження екологічно чистого виробництва є розвиток екологічного підприємництва. Екологічне підприємництво є чинником раціонального використання природних ресурсів, зниження та усунення негативного впливу на стан навколишнього середовища, реалізації принципів сталого розвитку.

З метою забезпечення сталого економічного розвитку Харківської області та в зв'язку з завершенням дії попередньої Стратегії розвитку Харківської області та змінами у принципах державної регіональної політики, посиленням глобальних викликів, які постали перед світовою економікою на сьогодні, посиленням впливу глобального поділу праці на національні економіки країн, що розвиваються, ризиків і загроз, які з'явилися в економіці країни й області в останні роки, розвитком технологій нового покоління, створенням об'єднаних територіальних громад, загостренням демографічних і соціальних проблем тощо виникла необхідність та була розроблена Стратегія розвитку Харківської області на 2021–2027 роки (далі – Стратегія).

Стратегія є документом вищого рівня області і основою для розробки та уточнення діючих стратегій розвитку, програм, планів заходів з реалізації для територіальних громад, обґрунтування інвестиційних проєктів, залучення коштів державного та місцевого бюджетів.

15. Державне управління у сфері охорони навколишнього природного середовища

15.1. Національна та регіональна екологічна політика

Державна екологічна політика – це складова політики держави, що відображає сукупність її цілей і завдань у сфері екології, які формуються політичною системою держави відповідно до її соціального призначення і реалізуються нею за допомогою певних механізмів.

Основні напрями державної екологічної політики:

1. Раціональне природокористування (раціональне управління відходами виробництва та споживання; зниження матеріало-, водо-, енергомісткості виробництва).

2. Екологічна безпека (природно-техногенна безпека; зменшення екологічних ризиків; регулювання антропогенних навантажень).

3. Інституціональне середовище (екоправо; екологічний менеджмент, екологічний аудит, екологічна експертиза; освіта та просвіта; інформування, екоінформатика, екологічна економіка, соціальне партнерство).

Реалізація екологічної політики здійснюється на міжнародному (глобальному) рівні, державному (національному), регіональному (обласному) та місцевому (міста, села, підприємства та ін.) рівнях.

Механізмом реалізації стратегії екологічної політики в країні є Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2021-2025 роки (далі – Національний план), розроблений Міндовкілля та затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.03.2022 № 276-р.

Національний план складається зі 190 заходів природоохоронного спрямування, запропонованими центральними органами виконавчої влади, місцевими органами самоврядування, громадськістю, визначено виконавців цих заходів та індикатори досягнення цілей.

Регіональна екологічна політика – це система цілей і дій, що реалізуються органами державної влади і місцевого самоврядування, спрямованих на збереження довкілля та забезпечення екологічнобезпечних умов життєдіяльності населення за допомогою методів, що враховують специфіку територій.

Потреба здійснення регіональної екологічної політики виникає тоді, коли в умовах диверсифікованого екологічного простору стає очевидною низька результативність уніфікованих механізмів регулювання стану довкілля.

Зміст регіональної екологічної політики розглядається в двох аспектах. Перший – це екологічна політика держави по відношенню до регіонів (державна регіональна екологічна політика), другий – екологічна політика, яка здійснюється регіонами. Перша реалізується центральними органами державної влади, друга – місцевими органами влади і самоврядування.

Рішенням Харківської обласної ради від 27 лютого 2020 року № 1196-VII схвалено Стратегію розвитку Харківської області на 2021-2027 роки та Плану заходів на 2021 – 2023 роки з реалізації Стратегії розвитку Харківської області на 2021 – 2027 роки, однією із стратегічних цілей якої визначено «Забезпечення чистого оточуючого середовища».

З метою покращення існуючого стану навколишнього природного середовища Харківської області, впровадження природоохоронних заходів, спрямованих на запобігання забрудненню навколишнього природного середовища рішенням Харківської обласної ради від 24 грудня 2020 року № 9-VIII затверджено комплексну Програму охорони навколишнього природного середовища Харківської області на 2021 – 2027 роки.

Рішенням Харківської обласної ради від 25.11.2021 за № 279-VIII затверджено Програму Державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря на 2021-2025 роки для зони «Харківська», яку розроблено на виконання пункту 20 Порядку здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України

від 14.08.2019 № 827 «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» та погоджено Міндовкілля 27.10.2021.

Директивою ЄС 2008/50/ЄС про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи передбачено складання планів поліпшення якості атмосферного повітря та короткострокових планів дій для зон та агломерацій.

На виконання Постанови Кабінету Міністрів України № 827 «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» наказами Міндовкілля від 01.08.2022 № 267 та від 01.08.2022 № 268 затверджено порядки розроблення короткострокових планів дій та планів поліпшення якості атмосферного повітря відповідно.

Згідно з діючим законодавством у разі, якщо в населеному пункті зафіксовано перевищення граничних величин забруднювальних речовин в повітрі, місцеві органи влади мають розробити плани покращення якості повітря. А якщо встановлено загрозу перевищення порогів небезпеки для діоксиду сірки, діоксиду азоту, озону, то сформувані короткострокові плани дій.

Відповідно до інформації Харківського регіонального центру з гідрометеорології, максимальні концентрації забруднюючих речовин (діоксид сірки, оксид вуглецю, діоксид азоту, оксид азоту, фенол, сажа, аміак, формальдегід) у 2023 року не перевищували гранично допустимий норматив, тому плани поліпшення якості атмосферного повітря та короткострокові плани дій для зони та агломерації не розроблялись.

Відповідно до Національного плану управління відходами до 2030 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.02.2019 № 117-р, в області в 2021 році розроблено проєкт «Регіональний план управління відходами в Харківській області» (далі – Регіональний план).

10 березня 2023 року на виїзному засіданні Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування розглянуто питання необхідності створення нового плану поводження з відходами у Харківській області. Відповідно до розпорядження начальника Харківської обласної військової адміністрації «Про утворення робочої групи з питань управління відходами в Харківській області» від 28.03.2023 №122 В створено робочу групу з питань управління відходами. У травні 2023 року проведено засідання зазначеної робочої групи, на якому визначено напрямки дій. Протягом року проводилася робота корегування плану поводження з відходами у Харківській області.

У галузі лісового господарства у 2023 році продовжено роботи з реформування інституційної структури лісового та мисливського господарства. Питання реформування лісового господарства України було визначено підпунктом 3 пункту 2 Указу Президента України від 07.06.2021 № 228 «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів», Державною стратегією управління лісами України до 2035 року, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 №1777-р, протоколом наради під головуванням Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала від 04.02.2022 «Про реформування лісового господарства», дорученням РНБО від 29.06.2022 №1594/14-05/2-22 щодо протоколу № 5 засідання робочої групи з питань збереження та відтворення лісів від 28.06.2022.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 07.09.2022 №1003 «Деякі питання реформування управління лісової галузі» (далі – Постанова) замість територіальних органів Державного агентства лісових ресурсів утворено 9 міжрегіональних територіальних органів Державного агентства лісових ресурсів. Затверджено відповідні положення про міжрегіональні управління лісового та мисливського господарства, призначені керівники та затверджені штатні розписи. Також відповідно до зазначеної постанови для забезпечення ведення лісового господарства на місцевому рівні утворено Державне спеціалізоване господарське підприємство «Ліси України» (далі – ДП «Ліси України») шляхом злиття спеціалізованих державних лісгосподарських підприємств, які належали до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України.

Реформа лісової галузі ставить за мету розвиток лісоресурсного потенціалу, підвищення екологічних стандартів та отримання економічної вигоди у вигляді сталого зростання й підвищення конкурентоздатності економіки, як держави в цілому, так і лісових територій зокрема. Досягнення цих цілей потребує узгоджених політичних ініціатив, ефективних управлінських рішень та довгострокових інвестицій. Саме тому здійснюється системна трансформація сфери лісгосподарювання для забезпечення нової якості ведення лісового господарства на всіх рівнях.

Важливою частиною ведення екологічної політики є проведення міжнародної діяльності за широким спектром питань спільного використання транскордонних поверхневих водних ресурсів, транскордонного забруднення.

15.2. Удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища

Щодо актуального нормативно-правового регулювання:

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря» від 09.07.2022 № 2393-IX, який набрав чинності 27.07.2022, було упорядковано видачу, відмову у видачі, анулювання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами та призупинення господарської діяльності суб'єкта господарювання.

На виконання вищевказаного Закону України постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2023 № 63 внесено зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 302 «Про затвердження Порядку проведення робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку суб'єктів господарювання, які отримали такі дозволи».

Наказом Міндовкілля від 27.06.2023 № 448, який зареєстровано у Міністерстві юстиції 23.08.2023 за № 1475/40531, затверджено нову Інструкцію про вимоги до оформлення документів, в яких обґрунтовуються обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами.

Зазначеним наказом встановлено нові вимоги до оформлення та змісту розділів документів, в яких обґрунтовуються обсяги викидів, і скасовано наказ

Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 10.02.1995 № 7 «Про затвердження Інструкції про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві» та наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 09.03.2006 № 108 «Про затвердження Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців».

Отже, натеper суб'єкти господарювання замість двох документів розробляють лише один.

Крім того, у 2023 році набрали чинності документи:

Порядок подання та розміщення звіту про дотримання умов дозволу на викиди (постанова Кабінету Міністрів України від 20.01.2023 № 58);

Порядок запровадження обов'язкових автоматизованих систем контролю викидів (постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2023 № 272);

Форми протоколу публічного обговорення та форми журналу (відомостей) реєстрації учасників публічного обговорення (наказ Міндовкілля від 21.06.2023 № 427).

Стосовно удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища:

1. Відповідно до статті 246 Податкового Кодексу України, ставка екологічного податку за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах (тверді побутові відходи, будівельні відходи, безпечні промислові відходи) становить лише 5,5 гривень за тону відходів. Таким чином, повністю відсутнє економічне стимулювання суб'єктів господарювання здійснювати якісне роздільне збирання, сортування чи відновлення тих відходів, які законодавчо дозволено розміщувати на полігонах та звалищах твердих побутових чи промислових відходів.

Наразі суб'єктам господарювання економічно набагато вигідніше не шукати шляхи екологічно безпечного поводження з відходами та впроваджувати у виробництво нові недешеві технології їх відновлення та повторного використання, а просто, сплативши кілька гривень за тону, здійснити їх захоронення на полігонах та звалищах.

Шляхи вирішення: створення на законодавчому рівні ефективного економічного механізму зобов'язання підприємств щодо необхідності утилізації чи перероблення відходів, що потребує внесення змін до Податкового кодексу України.

2. В процесі проведення роботи щодо створення нових та розширення існуючих об'єктів природно-заповідного фонду в Харківській області з метою досягнення показника заповідності, встановленого Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695, стикаємося із таким проблемним питанням, як відсутність бажання у власників та користувачів надавати погодження щодо включення їх земельних ділянок до об'єктів природно-заповідного фонду через обмеження в природокористуванні, які встановлені

чинним законодавством, та через відсутність механізму економічного стимулювання і будь-яких пільг у сфері оподаткування, зокрема щодо земельного та екологічного податків.

Шляхи вирішення: відповідним законопроектом внести зміни до Податкового кодексу України, в частині встановлення пільг у сфері оподаткування для власників і користувачів земельних ділянок, які віднесено до природно-заповідного фонду, прийняття якого вирішить питання зацікавленості землевласників та землекористувачів у розширенні заповідних територій.

15.3. Державний нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища

За 2023 рік Державною екологічною інспекцією у Харківській області перевірено позапланово 16 об'єктів державного нагляду (контролю).

За порушення природоохоронного законодавства протягом 2023 року складено 486 протоколів, з них для розгляду у судові органи передано 18. Притягнуто до адміністративної відповідальності 471 посадову особу та громадян на загальну суму 110,364 тис. грн.

Загальна кількість випадків порушень, по яким передано матеріали – 19, кількість відкритих кримінальних проваджень – 5. Загальна кількість переданих матеріалів до органів прокуратури для представництва інтересів держави в судах – 5 на суму 2082,240 тис. грн. Заявлених позовів органами прокуратури – 3 на суму 1177,252 тис. грн.

Претензійно-позовна робота щодо відшкодування збитків здійснювалась Державною екологічною інспекцією у Харківській області по 85 пред'явленим претензіям на загальну суму 7321,608 тис. грн., з них стягнуто з урахуванням раніше пред'явлених 86 претензій на суму 7321,608 тис. грн.

15.4. Виконання регіональних цільових екологічних програм

Державні цільові, міждержавні, регіональні, місцеві та інші регіональні програми розробляються і приймаються з метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності з організації і координації заходів у сфері охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів.

I. Комплексна Програма охорони навколишнього природного середовища в Харківській області на 2021-2027 роки (далі - Програма), затверджена рішенням Харківської обласної ради від 24 грудня 2020 року № 9-VIII.

Відповідно до розпорядження начальника Харківської обласної військової адміністрації від 24.02.2023 № 60 В «Про внесення змін до обласного бюджету Харківської області на 2023 рік», на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 10.01.2023 № 25 «Про реалізацію експериментального проєкту щодо створення сприятливих умов для забезпечення ефективного споживання електричної енергії населенням», за рахунок коштів обласного фонду охорони навколишнього природного середовища профінансовано захід «Утилізація відходів» в обсязі 1062,097 тис. грн, завданням якого є утилізація ламп розжарювання, отриманих АТ «УКРПОШТА» від населення Харківської області

з метою створення сприятливих умов для забезпечення ефективного споживання електричної енергії населенням.

Крім того, реалізовано такі заходи за рахунок різних джерел фінансування: придбання спеціальної техніки (сміттєвоз з боковим навантаженням) для Куп'янської міської територіальної громади на суму 7247,1 тис. грн;

придбання 2-х сміттєвозів із заднім навантаженням об'ємом від 12 куб. метрів для Люботинської міської територіальної громади на суму 10890,0 тис. грн;

придбання 12 сміттєвозів заднього навантаження об'ємом 8-12 куб. метрів вантажопідйомністю 8-12 тонн для комунальних підприємств Балаклійської і Ізюмської міських, Золочівської, Донецької, Савинської, Роганської, Старосалтівської, Печенізької селищних, Оскільської, Циркунівської, Липецької сільських територіальних громад на суму 58806 тис. грн.

За рахунок коштів державного бюджету фінансування природоохоронних заходів не здійснювалося.

II. Програма охорони навколишнього природного середовища м. Харкова на 2021-2030 роки, затверджена рішенням Харківської міської ради від 02.12.2020 № 2313/20 (зі змінами). Фінансування природоохоронних заходів здійснюється за рахунок коштів Фонду охорони навколишнього природного середовища бюджету Харківської міської територіальної громади. У 2023 році профінансовано 600,0 тис. грн на розробку проєкту Програми державного моніторингу охорони атмосферного повітря агломерації «Харків» на 2024-2028 роки.

III. Програма державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря на 2021-2025 роки для зони «Харківська», затверджена рішенням Харківської обласної ради від 25.11.2021 № 279-VIII. Кошти на фінансування заходів зазначеної програми не виділялися.

15. 5. Державна політика у сфері моніторингу навколишнього природного середовища

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (статті 20, 22) передбачено створення державної системи моніторингу довкілля та проведення спостережень за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення. Виконання цих функцій покладено на Міндовкілля та інші центральні органи виконавчої влади, які є суб'єктами державної системи моніторингу довкілля, а також підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану довкілля.

Основні принципи функціонування державної системи моніторингу довкілля визначені у постанові Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» (зі змінами).

У державній системі моніторингу довкілля функції і задачі спостережень та інформаційного забезпечення виконують 8 суб'єктів системи моніторингу: Міндовкілля, МНС, МОЗ, Мінагрополітики, Мінжитлокомунгосп, Держводгосп, Держкомлісгосп, Держкомзем.

В області спостереження за станом навколишнього природного середовища та рівнем його забруднення проводяться Харківським регіональним центром з гідрометеорології, Державною екологічною інспекцією в Харківській області, Державною установою «Харківський обласний лабораторний центр», Сіверсько-Донецьким басейновим управлінням водних ресурсів, Державною установою Харківської філії «Інститут охорони ґрунтів».

Спостереження за якістю атмосферного повітря проводяться:

Харківським регіональним центром з гідрометеорології проводяться спостереження за забрудненням атмосферного повітря міста Харкова на 10 стаціонарних пунктах спостереження (ПСЗ), обладнаних комплектними лабораторіями «ПОСТ-1» та «ПОСТ-2». Спостереження проводяться щоденно та цілодобово, крім святкових днів на 20 забруднюючих інгредієнтів. Також ведуться спостереження за хімічним складом атмосферних опадів та за кислотністю опадів;

Державною екологічною інспекцією в Харківській області здійснюється вибірковий відбір проб повітря на стаціонарних джерелах викидів;

Державною установою «Харківський обласний лабораторний центр» здійснюються спостереження за якістю атмосферного повітря відповідно до щорічного плану заходів зі здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду, а також позапланові спостереження в установленому законодавством порядку.

Моніторинг стану вод здійснюється:

Харківським регіональним центром з гідрометеорології проводяться спостереження гідрохімічного стану вод на постах водних об'єктів області;

Державною екологічною інспекцією в Харківській області здійснюється вибірковий відбір проб на водних об'єктах;

Сіверсько-Донецьким басейновим управлінням водних ресурсів в басейні р. Сіверський Донець на створах транскордонних ділянках водотоків; на масивах поверхневих вод, в місцях забору води для задоволення питних і господарсько-побутових потреб; для визначення хімічного стану масивів поверхневих вод;

Державною установою «Харківський обласний лабораторний центр» проводяться спостереження за джерелами постачання питної води, а також місцями відпочинку вздовж річок та водосховищ, хімічний аналіз підземних вод, які призначаються для питного споживання відповідно до щорічного плану заходів зі здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду, а також позапланові спостереження в установленому законодавством порядку.

Моніторинг стану ґрунтів проводиться:

Харківським регіональним центром з гідрометеорології проводиться моніторинг забруднення ґрунтів сільськогосподарських земель пестицидами та важкими металами у населених пунктах області;

Державною екологічною інспекцією в Харківській області здійснюється відбір проб на промислових майданчиках області;

Державною установою Харківська філія «Інститут охорони ґрунтів» проводяться спостереження за ґрунтами сільськогосподарського використання. Здійснюються радіологічні, агрохімічні та токсикологічні визначення, залишкова кількість пестицидів, агрохімікатів і важких металів.

Моніторинг радіаційного випромінювання.

Спостереження за радіоактивним забрудненням атмосферного повітря проводяться Харківським регіональним центром з гідрометеорології.

Узагальнена екологічна інформація про екологічний стан м. Харкова та області щомісячно оприлюднюється на вебсайті Харківської обласної державної (військової) адміністрації.

15.6. Оцінка впливу на довкілля

Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» (далі – Закон) встановлені правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямовані на запобігання шкоди довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорону довкілля, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів.

Здійснення оцінки впливу на довкілля є обов'язковим у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності, визначеної частинами другою і третьою статті 3 Закону. Такі суб'єкти господарювання без наявності висновку з оцінки впливу на довкілля не мають права здійснювати плановану діяльність.

Законом визначено порядок проведення процедури оцінки впливу на довкілля.

Порядок передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля, порядок проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля та критерії визначення планованої діяльності, яка не підлягає оцінці впливу на довкілля, затверджені постановами Кабінету Міністрів України, а саме:

- від 13.12.2017 № 1026 «Про затвердження Порядку передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля та Порядку ведення Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля»;

- від 13.12.2017 № 989 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля»;

- від 13.12.2017 № 1010 «Про затвердження критеріїв визначення планованої діяльності, яка не підлягає оцінці впливу на довкілля, та критеріїв визначення розширень і змін діяльності та об'єктів, які не підлягають оцінці впливу на довкілля».

Відповідно до вимог Закону Міндовкілля на цифровій платформі «ЕкоСистема створено Єдиний реєстр оцінки впливу на довкілля, через який здійснюється процедура оцінки впливу на довкілля та надаються висновки з оцінки впливу на довкілля суб'єктам господарювання.

Користувачі мають право безоплатно та цілодобово користуватися ЕкоСистемою, її інформаційними та іншими ресурсами; зберігати шаблони заповнення електронних документів, фото- і відеоматеріали, створені за допомогою програмних засобів ЕкоСистеми, здійснювати взаємодію з функціональними модулями ЕкоСистеми та іншими користувачами.

Забезпечення гласності оцінки впливу на довкілля здійснюється відповідно до вимог статті 4 Закону шляхом оприлюднення інформації щодо процедури оцінки впливу на довкілля на сторінці Департаменту захисту довкілля та природокористування Харківської обласної військової (державної) адміністрації вебсайту Харківської обласної військової (державної) адміністрації.

За підсумками роботи у 2023 році суб'єктам господарювання надано 12 висновків з оцінки впливу на довкілля стосовно допустимості провадження планованої діяльності на території області.

15. 7. Економічні засади природокористування

Засади формування економічного механізму природокористування в Україні регламентуються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також Водним, Земельним, Лісовим кодексами України, Кодексом України про надра, Законами України «Про плату за землю», «Про рослинний світ» та «Про тваринний світ».

Економічні механізми природоохоронної діяльності

Найважливішими функціональними елементами системи управління природоохоронною діяльністю – є складові економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності. До економічного механізму природоохоронної діяльності відноситься формування та виконання доходної частини Державного та місцевих бюджетів за рахунок надходження коштів від екологічного податку, грошових стягнень за порушення вимог природоохоронного законодавства та шкоду, заподіяну довкіллю.

Стан фінансування сфери охорони навколишнього природного середовища

За 2023 рік загалом до місцевих бюджетів Харківської області надійшло 95,092 млн грн екологічного податку, що складає 271,8% від очікуваних надходжень.

За рахунок коштів державного бюджету видатки для Харківської області на природоохоронні заходи у 2023 році не здійснювались.

Обсяг фінансування природоохоронних заходів на 2023 рік, визначений розпорядженням начальника Харківської обласної військової адміністрації від 24.02.2023 № 60 В, становив 2 216,0 тис. грн.

Профінансовано та використано за рахунок обласного бюджету: 1 062,097 тис. грн на захід «Утилізація відходів» (завдання заходу – утилізація ламп розжарювання, отриманих АТ «УКРПОШТА» від населення Харківської області з метою створення сприятливих умов для забезпечення ефективного споживання електричної енергії населенням).

Крім того, профінансовано природоохоронні заходи за рахунок різних джерел фінансування:

- придбання спеціальної техніки (сміттевоз з боковим навантаженням) для Куп'янської міської територіальної громади за рахунок субвенції місцевого бюджету територіальним громадам в обсязі 7 247,1 тис. грн;

- придбання 2-х сміттевозів із заднім навантаженням об'ємом від 12 куб. метрів для Люботинської міської територіальної громади на суму 10 890 тис. грн за рахунок субвенції з місцевого бюджету територіальним громадам;

- придбання 12 сміттевозів заднього навантаження об'ємом 8-12 куб. метрів вантажопідйомністю 8-12 тонн для комунальних підприємств Балаклійської і Ізюмської міських, Золочівської, Донецької, Савинської, Роганської, Старосалтівської, Печенізької селищних, Оскільської, Циркунівської та Липецької сільських територіальних громад на суму 58 806 тис. грн за рахунок субвенції з фонду ліквідації наслідків озброєної агресії обласному бюджету.

У 2023 році з фонду охорони навколишнього природного середовища бюджету Харківської міської територіальної громади профінансовано 600,0 тис. грн на розробку проєкту Програми державного моніторингу охорони атмосферного повітря агломерації «Харків» на 2024-2028 роки.

15.8. Технічне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки

Згідно Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища тощо.

Відповідно до статті 11 Закону України «Про стандартизацію» розрізняють (залежно від суб'єкта стандартизації, який приймає чи схвалює стандарти): національні стандарти; кодекси ustalеної практики та класифікатори, прийняті чи схвалені центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації; каталоги та реєстри загальнодержавного застосування; стандарти, кодекси ustalеної практики та технічні умови, прийняті чи схвалені іншими суб'єктами, що займаються стандартизацією.

Закон України «Про метрологію та метрологічну діяльність» відносить до сфери державного метрологічного нагляду контроль стану навколишнього природного середовища, вимірювання в цій сфері повинні виконуватися атестованими лабораторіями.

В області діють вимірювальні лабораторії, що мають свідоцтва про атестацію на проведення вимірювань складових доквілля (викиди в атмосферне повітря, поверхневих та зворотних вод, ґрунтів, відходів тощо), при Харківському регіональному центрі з гідрометеорології, Регіональному офісі водних ресурсів у Харківській області, Державній екологічній інспекції у Харківській області, Державній установі «Харківський обласний лабораторний центр», Державній установі Харківська філія «Інститут охорони ґрунтів».

Основу екологічного нормування складають:

- ГДК – гранично допустимі концентрації;
- ОБРВ – орієнтовно безпечні рівні впливу;

- ГДВ – гранично допустимі викиди (в атмосферу)
- ГДС – гранично допустимі скиди (у водні об’єкти);
- ліміти використання природних ресурсів, викидів і скидів.

Норми (ГДК і ОБРВ) є єдиними для всієї території України. Екологічні нормативи (ГДВ, ГДС) розробляють і вводять у дію державні природоохоронні органи, норми охорони здоров’я – інші уповноважені на те державні органи в межах своєї компетенції відповідно до природоохоронного законодавства.

Нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища визначає кількісні показники, які обмежують антропогенний вплив до допустимих норм, що дає змогу механізмам саморегуляції екосистем здійснювати процес відновлення і не призводить до деградації довкілля.

15.9. Державне регулювання природокористування

На виконання законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (в частині надання документів дозвільного характеру), «Про адміністративні послуги», «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру» Департаментом захисту довкілля та природокористування Харківської обласної військової (державної) адміністрації надаються наступні документи дозвільного характеру:

- дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
 - висновок з оцінки впливу на довкілля;
 - дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для об’єктів другої та третьої групи;
 - переоформлення дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для об’єктів другої та третьої групи;
 - анулювання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для об’єктів другої та третьої групи.

В 2023 році надано один дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів у межах території природно-заповідного фонду загальнодержавного значення – дозвіл № 04.01-14/01 від 27.04.2023 на використання природних ресурсів у межах національного природного парку «Слобожанський» відповідно до затвердженого Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України ліміту від 15.03.2023 № 390/2023.

Протягом 2023 року розглянуто 311 документів на отримання дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами суб’єктами господарювання м. Харкова та Харківської області. Видано 162 дозволи (33 – підприємства, що віднесені до II групи, 129 – до III групи), 149 документів було направлено на доопрацювання, анульовано 53 дозволи.

Також на адресу Департаменту надійшла 251 декларація про провадження господарської діяльності щодо дозволу на викиди забруднюючих речовин.

Розглянуто 10 документів на погодження поточних індивідуальних технологічних нормативів використання питної води, з яких 6 було погоджено, 4 направлено на доопрацювання.

Постановою Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 556 «Деякі питання подання декларації про відходи» затверджено Порядок подання декларації про відходи та її форма. Відповідно до зазначеного Порядку подання декларацій про відходи здійснюється заявниками через Єдиний державний вебпортал електронних послуг.

Відповідно до вимог ст. 8 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» Департаментом захисту довкілля та природокористування Харківської обласної військової (державної) адміністрації надаються:

- зауваження і пропозиції до заяви про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки проекту документа державного планування місцевого та регіонального рівнів;

- зауваження і пропозиції до проекту документа державного планування місцевого та регіонального рівнів та звіту про стратегічну екологічну оцінку.

- вносяться до Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки відомості відповідно до Порядку ведення Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки.

Протягом 2023 року Департаментом захисту довкілля та природокористування Харківської обласної військової (державної) адміністрації суб'єктам господарювання надано 12 висновків з оцінки впливу на довкілля.

В рамках здійснення процедури стратегічної екологічної оцінки протягом року опрацьовано 12 заяв про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки проєктів документів державного планування (за 5 Заявам надані зауваження та пропозиції, 8 Заяв залишено без розгляду). Надано зауваження та пропозиції до 3 проєктів документів державного планування та звітів про стратегічну екологічну оцінку.

У галузі лісового господарства у 2023 році прийнято:

- постанову Кабінету Міністрів України від 07.02.2023 № 112 «Про затвердження Порядку здійснення лісовпорядкування»;

- постанову Кабінету Міністрів України від 12.05.2023 № 483 «Про реалізацію експериментального проекту щодо видачі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) та сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів в електронній формі»;

- наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21.07.2023 № 520 «Про затвердження форм документів, необхідних для реалізації експериментального проекту щодо видачі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) та сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів в електронній формі», зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25.08.2023 за № 1485/40541;

- постанову Кабінету Міністрів України від 04.02.2023 № 105 «Про затвердження Порядку вирубування дерев і чагарників та використання одержаної при цьому деревини у разі зміни цільового призначення земельних лісових ділянок або встановлення сервіту з метою їх використання в цілях, не

пов'язаних із веденням лісового господарства, та переведення земельних лісових ділянок до нелісових земель»;

- постанову Кабінету Міністрів України від 12.05.2023 № 499 «Про затвердження Порядку створення охоронних зон для збереження біорізноманіття у лісах та Порядку створення охоронних зон для збереження об'єктів Червоної книги України»;

- наказ Міністерства економіки України від 27.11.2023 № 17953 «Про затвердження Мінімальних вимог щодо безпеки і здоров'я на роботі працівників лісового господарства та під час виконання робіт із зеленими насадженнями», зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13.12.2023 за № 2167/41223.

15.10. Стан та перспективи наукових досліджень у сфері охорони навколишнього природного середовища

Однією з провідних наукових організацій у системі охорони навколишнього природного середовища України є науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» (далі – НДУ УкрНДІЕП), яка підпорядкована Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України.

До складу НДУ УкрНДІЕП входять лабораторії: досліджень екологічної стійкості об'єктів довкілля та природних територій особливої охорони; проблем формування та регулювання якості вод; природоохоронних заходів в агропромисловому і паливно-енергетичному комплексах; еколого-аналітичних досліджень; оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки та екологічної експертизи; міських і виробничих стічних вод; екологічно безпечного природокористування, засобів і методів моніторингу довкілля; екологічної гідрогеології та оцінювання екологічного стану територій; охорони атмосферного повітря та систем управління відходами; радіоекологічної безпеки та радіаційного моніторингу; еколого-токсикологічних досліджень антропогенного впливу на компоненти довкілля та нормування екологічно безпечного природокористування.

Серед наукових напрямків, що сформовані в установі, значного розвитку набула нормотворча діяльність. Її результати втілюються у законодавчих актах, екологічних стандартах та нормативах, які регулюють суспільні відносини щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини.

У 2023 році НДУ УкрНДІЕП виконано роботи за темами:

- «Розроблення методик визначення вмісту небезпечних хімічних речовин у об'єктах навколишнього природного середовища»;

- «Розроблення методичних рекомендацій щодо врахування кліматичного компонента в документах державного планування та під час здійснення СЕО та ОВД»;

- «Розроблення методики проведення моніторингу впливу затоплення шахт та можливості виходу високомінералізованих шахтних вод на поверхню, їх проникнення у підземні води та потрапляння до річки Сіверський Донець та Азовського моря»;

- «Розроблення методичних рекомендацій зі здійснення стратегічної екологічної оцінки та післяпроектного моніторингу схем, планів та програм розвитку інфраструктури об'єднаних територіальних громад (ОТГ)»;
- «Розроблення методичних рекомендацій з вибору виправданих альтернатив для стратегічної екологічної оцінки (СЕО) містобудівної документації»;
- «Розроблення загальних методичних рекомендацій щодо змісту та порядку складання плану та звіту післяпроектного моніторингу»;
- «Оновлення методологічних підходів до регулювання граничнодопустимого ЗР зі зворотними водами промислових і сільськогосподарських підприємств та населених пунктів»;
- «Створення науково-методологічних передумов з оцінки, попередження та запобігання шкідливому фізичному та біологічному впливу на поверхневі водні об'єкти»;
- «Підготовка Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2022 та 2023 році»;
- «Розроблення положення про регіональні центри моніторингу довкілля»;
- «Розроблення інструктивно-методичних матеріалів щодо проведення перевірок дотримання суб'єктами господарювання вимог Закону України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами»;
- «Розроблення нормативів гранично допустимих викидів стійких органічних забруднювачів зі стаціонарних та пересувних джерел»;
- «Розроблення методик вимірювання вмісту пріоритетних забруднюючих речовин в об'єктах довкілля та джерелах його забруднення шляхом адаптації світової, зокрема європейської, практики, їх національна стандартизація»;
- «Розроблення механізму комплексної оцінки рівня забруднення навколишнього природного середовища хімічними речовинами»;
- «Розроблення переліку небезпечних речовин і речовин, що становлять загрозу у випадках техногенних аварій, порядку поводження з ними в Україні»;
- «Здійснення оцінки ризиків та вразливості біорізноманіття до зміни клімату»;
- «Здійснення оцінки ризиків та вразливості прибережних територій до зміни клімату»;
- «Розроблення Проекту організації території національного природного парку «Гомільшанські ліси», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів»;
- «Розроблення Проекту організації території національного природного парку «Пуца Радзівіла», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів»;
- «Розроблення Проекту організації території національного природного парку «Холодний Яр», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів»;
- «Розроблення Проекту організації території національного природного парку «Куяльницький», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів»;

- «Розроблення Проекту організації території національного природного парку «Королівські Besкиди», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів»;

- «Розроблення методичних рекомендацій щодо підготовки клопотань про створення чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду»;

- «Дослідження впливу повномасштабного вторгнення на природно-заповідний фонд України».

Наукові дослідження Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (далі – ХНУ ім. В.Н. Каразіна) у сфері охорони навколишнього природного середовища у 2023 році здійснювалися у межах виконання держбюджетних науково-дослідних робіт, робіт, що виконувались за кошти загального фонду державного бюджету, проєктів Національного фонду досліджень України, замовників госпдоговорів, проєктів, які фінансувалися МОН України, а також міжнародних проєктів, що фінансувалися зарубіжними грантовими фондами.

До тематичного плану наукових досліджень та розробок, які виконував Каразінський університет у 2023 році, входять наступні науково-дослідні роботи (далі - НДР):

- за рахунок бюджетного фінансування:

НДР «Стратегія й інноваційні технології переробки органічних відходів тваринництва в контексті забезпечення нейтральної деградації земель: від лінійної до циркулярної економіки (фундаментальне дослідження)».

НДР «Виконання завдань перспективного плану розвитку наукового напрямку «Математичні науки та природничі науки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна». Частина 8. «Формування екологічного кластеру регіональної інфраструктури геопросторових даних».

НДР без фінансування:

НДР «Ґрунтові ресурси України: інформаційне забезпечення, раціональне використання, менеджмент, технології на 2021–2025 рр.» (спільно з ННЦ ІГА ім.О.Н. Соколовського);

НДР «Діагностичні показники родючості зрошуваних ґрунтів зеленої інфраструктури сельбищних ландшафтів для сталого управління в умовах змін клімату» (спільно з ННЦ ІГА ім. О.Н. Соколовського);

НДР за програмою ПНД НААН «Раціональне використання і стале управління ґрунтовими ресурсами, збереження родючості та здоров'я ґрунтів, захист їх від деградації» на 2021–2025 рр. (спільно з ННЦ ІГА ім. О.Н. Соколовського);

НДР за темою «Ґрунтово-екологічний менеджмент у межах урбосистем»;

НДР за програми ПНД НААН «Раціональне використання і стале управління ґрунтовими ресурсами, збереження родючості та здоров'я ґрунтів, захист їх від деградації» (спільно з ННЦ «ІГА імені О.Н. Соколовського»);

НДР «Особливості діагностики та ремедіації забруднених ґрунтів та їх подальше використання».

Серед найрейтинговіших періодичних наукових видань університету, які індексуються в Web of Science Core Collection, - Вісник Харківського

національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія».

До Переліку наукових фахових видань ХНУ ім. В. Н. Каразіна (категорія «Б») входять Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Екологія» (географічні та біологічні науки); Людина та довкілля. Проблеми неоекології (географічні та сільськогосподарські науки).

Серед проведених Каразінським університетом у 2023 році міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій, на яких активно обговорювалась екологічна проблематика та питання сталого розвитку: XXIII міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: особливості воєнного і післявоєнного періодів»; міжнародна науково-практична конференція «Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку»; VI міжнародний науковий конгрес «Society of Ambient Intelligence»; міжнародна науково-практична конференція «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування: освіта-наука-виробництво – 2023»; міжнародна інтернет – конференції «Актуальні проблеми формальної і неформальної освіти з моніторингу довкілля та заповідної справи»; всеукраїнські наукові Таліївські читання; всеукраїнська студентська англійська конференція «Ecology is a priority».

14 червня 2023 року на базі університету було проведено форум «Освіта. Наука. Бізнес», у роботі якого взяли участь представники влади, бізнесу, освітнього сектору, науковці. У межах заходу було представлено кейси від науковців Каразінського, спрямовані на розв'язання актуальних проблем відновлення сільськогосподарських земель, зокрема в частині розмінування небезпечних територій задля відновлення та посилення агросектору в Харківській області.

Відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015 в 2023 році в ХНУ ім. В. Н. Каразіна було вдосконалено внутрішню систему забезпечення якості, в т. ч. серед нових стандартів організації розроблено Стратегію екологічної стійкості ХНУ ім. В. Н. Каразіна до 2030 року.

Науковці та студенти кафедри фізичної географії та картографії ХНУ ім. В.Н. Каразіна разом з співробітниками науково-дослідного відділу національного природного парку «Дворічанський» у 2023 році проводили роботу по збору даних і дослідженню антропогенного впливу у національному природному парку «Дворічанський». Через активні бойові дії на території парку та часткову його окупацію робота проводилася з використанням дистанційного зондування Землі (ДЗЗ). Основна увага була приділена пірогенному та бомботураціоному впливу.

Фахівці кафедри фізичної географії та картографії ХНУ ім. В.Н. Каразіна використовували дані з MODIS/SENTINEL-2 для визначення пожеж з 1 січня до 1 листопада 2023 року для території НПП «Дворічанський» та його околиць та космічні знімки супутникової системи Planet Scope з роздільною здатністю 3 м.

Внаслідок пожеж 22 та 27 вересня у 2023 році відбулось вигорання частини заплави в зоні регульованої рекреації парку, а також унікальних рослинних угруповань крейдяних відслонень та різнотрано-типчакково-ковиливих степів у заповідній зоні парку. Пожежа, що відбулась 22 вересня 2023 року, знищила

близько 100 га унікальної рослинності крейдяних відслонень та різнотравно-типчаково-ковилових степів заповідної зони і лучної рослинності рекреаційних зон національного парку.

Співробітники парку для досліджень використовували набори даних супутникових знімків місцевості із супутника Sentinel-2/L2A із просторовою роздільною здатністю 3-10 м²/піксель (eoportals.org, 2023). Вибір обумовлений вільним доступом до космознімків. Проводили візуальний пошук і порівняння знімків за 2022-2023 роки на наявність пожеж та слідів бомботурації за зміною рослинного покриву. Для ушкоджених зон визначали площу, розподіл ушкодження на функціональні зони та типи ушкоджених біотопів у їх межах за каталогом біотопів України (Куземко, 2018).

Загальна площа ушкоджень через пожежі у 2023 році – 763,5802 га або 24,39% від площі території парку. Розподіл ушкоджень по функціональним зонам:

255,9955 га / 46,68% заповідної зони,
19,7725 га / 28,09% зони стаціонарної рекреації,
425,1722 га / 27,4% зони регульованої рекреації,
61,64 га / 6,42% господарської зони.

Найбільше від пожеж постраждали зони регульованої рекреації та заповідна.

Зафіксували 84 сліди від потрапляння снарядів. Всі вони сконцентровані навколо чотирьох населених пунктів поблизу національного парку. Найбільшу їх кількість виявили в урочищі «Заломне-1» – 53,5% (господарська зона), у заповідній зоні урочища «Соснова посадка» – 14,3%, решта - неподалік урочища «Колошматів» та с. Тополі. Площа зони ймовірного хімічного забруднення складає 341,8 га або 10,9% від усієї території національного парку сумарно.

15.11. Участь громадськості в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються охорони навколишнього природного середовища

25 червня 1998 році в датському місті Орхус була підписана Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Право на участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля, є одним із важливих екологічних прав, спрямованих не лише на раціональне використання природних ресурсів та охорони довкілля, й розглядається як важливий механізм побудови демократичного суспільства.

З метою сприяння захисту права кожної людини нинішнього і майбутніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, кожна із сторін гарантує права на доступ до інформації, на участь громадськості в процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, у відповідності до положень Орхуської Конвенції (стаття 1 Орхуської Конвенції).

18 грудня 2017 року набув чинності Закон України «Про оцінку впливу на довкілля». Процедура оцінки впливу на довкілля (ОВД) передбачає більший доступ громадськості до інформації. У процесі оцінки впливу на довкілля

громадськість має право на своєчасне, адекватне та ефективне інформування. Вся інформація про планову діяльність підприємств є відкритою. Громадськості надається можливість робити копії (фотокопії) та виписки із зазначеної документації, а також можливість ознайомлення з інформацією за місцем розміщення. Також громадяни можуть подавати будь-які свої зауваження та пропозиції без необхідності їхнього обґрунтування.

Звіт про громадське обговорення додається до висновку з оцінки впливу на довкілля.

12 жовтня 2018 року набув чинності Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку». Стратегічна екологічна оцінка здійснюється на основі принципів законності та об'єктивності, гласності, участі громадськості, наукової обґрунтованості, збалансованості інтересів, комплексності, запобігання екологічній шкоді, довгострокового прогнозування, достовірності та повноти інформації у проєкті документа. Важливими етапами стратегічної екологічної оцінки є: проведення громадського обговорення та консультацій у порядку, передбаченому статтями 12 та 13 цього Закону, транскордонних консультацій у порядку, передбаченому статтею 14 Закону; врахування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій.

15.12. Екологічна освіта та інформування

Екологічна освіта та інформування є потужним фактором зміни ставлення людей до природи і формування правил збалансованого існування людини і природи.

Правовий механізм доступу громадян до інформації про стан навколишнього природного середовища України регулюється Конституцією України, Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян» та іншими нормативно-правовими актами.

З метою сприяння в отриманні громадськістю екологічної інформації на сайті Харківської обласної військової (державної) адміністрації створено веб-сторінку Департаменту захисту довкілля та природокористування Харківської обласної військової (державної) адміністрації, на якій розміщується інформація екологічного напрямку.

Щомісяця оновлюється інформація щодо екологічного стану м. Харкова та Харківської області.

Щороку оприлюднюється Екологічний паспорт Харківської області та Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Харківській області.

Постійно оновлюється інформація стосовно процедури оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки.

Розміщується інформація стосовно проведення екологічних акцій, навчань, семінарів-тренінгів, круглих столів, аналітичні матеріали та інша корисна інформація з екологічних питань.

З метою підвищення якості екологічної освіти в області, формування екологічної компетентності учнів, здійснення ефективної співпраці та забезпечення наступності між середньою та вищою освітою Комунальним

вищим навчальним закладом «Харківська академія неперервної освіти» спільно з Харківським національним університетом міського господарства імені О.М. Бекетова створено спільний освітній проєкт «Освітньо-екологічний центр «Екологічна освіта майбутнього», який об'єднав 29 закладів загальної середньої освіти. Для комунікації учасників інноваційного проєкту працюють онлайн-платформи («#Beketov Open Space 2020»; «#Beketov OpenAir»), онлайн-ресурс для консультаційних онлайн-заходів і наукової підтримки обдарованих учнів з питань виконання досліджень і створення екологічних проєктів у межах олімпіади з екології («Наука та Школа»).

Для розв'язання проблеми формування екологічної компетентності учнів Харківського регіону спільно з науково-педагогічними працівниками Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова проведено 10 навчальних занять відбірково-тренувальних зборів для учнів Харківської області з підготовки до Всеукраїнської учнівської олімпіади з екології. У межах проєкту протягом 2023/2024 навчального року надавались онлайн-консультації учителям закладів загальної середньої освіти щодо створення та реалізації екологічних учнівських проєктів.

У закладах освіти області проводиться просвітницька робота, спрямована на формування в учнівської молоді екологічної культури, підвищення екологічної свідомості, популяризації територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

З метою формування в учнів ціннісного ставлення до природи у 2023/2024 навчальному році в закладах загальної середньої та позашкільної освіти в режимі онлайн проведені тематичні заходи:

- виховні години, години спілкування за темами: «Таємниці цілющих рослин», «Природа – мати, умій її оберігати», «На Чорнобиль журавлі летіли», «Червона книга України», «Якби тварини вміли говорити...», «Без верби та калини немає України»;

- засідання у форматі «круглого столу» за темами: «Екологічні проблеми Харківщини», «Використання природних умов і ресурсів та їх охорона», «Ми люди – доки жива природа», «Що ми залишаємо нащадкам?», «Чи є вихід із сміттєвих лабіринтів?»;

- фотовиставки «Чарівний світ навколо нас», «Мальовничі куточки рідного краю», «Щедрість рідної Землі», «Зелена планета»;

- конкурси малюнків, природоохоронного плакату «Барви рідного краю», «Природа очима дітей», «Оспівана в віршах і прозі...», «Давайте, друзі, разом природу берегти!», «Шануймо, друзі, лісове багатство!»;

- учнівські конференції «Зелене багатство Харківщини», «Себе я бачу в дзеркалі природи», «Природа – найкраща аптека».

Екологічна освітньо-виховна робота НПП «Слобожанський» впродовж 2023 року здійснювалася за допомогою різних форм діяльності. Масові екологічні освітньо-виховні заходи проводяться на базі Володимирівського ПНДВ та рекреаційних ділянок Парку. Робота з учнівською молоддю проводиться також в загальноосвітніх закладах. Проведено 136 еколого-освітніх заходів, приурочених до основних дат екологічного календаря.

Упродовж 2023 року проведено 13 екскурсій екологічними стежками «Мурафська дача» та «До торф'яних боліт» для відвідувачів та гостей Парку.

Для здійснення екологічної освітньо-виховної роботи тимчасові форми інфраструктурного облаштування представлені виставковими та мобільними стендами. В рекреаційних пунктах та поблизу приміщення Володимирівського ПНДВ встановлені рекреаційні аншлаги та комплексні інформаційні стенди.

З метою ознайомлення з різноманітними природними цінностями Парку, проведення широкої просвітницької роботи з охорони та збереження природи рідного краю прийнято участь у 18 різноманітних онлайн та офлайн заходах, приурочених до етнографічних та культурно-історичних подій.

З метою поширення знань про природу, її охорону, створення позитивного іміджу та популяризації діяльності Парку, підвищення екологічної свідомості населення прийнято участь у 32 заходах, присвячених питанням природоохоронної та екологічної освітньо-виховної роботи (семінарах, круглих столах, конференціях, нарадах, вебінарах), постійно проводилися різноманітні заняття, екологічні ігри, конкурси, екскурсії, акції та лекції.

НПП «Слобожанський» у 2023 році активно співпрацював у сфері екологічної освітньо-виховної роботи з Національним природним парком «Деснянсько-Старогутським», Гетьманським національним природним парком, КЗ Сумської обласної ради «Регіональним ландшафтним парком «Сеймський», Всеукраїнською громадською організацією «Національний екологічний центр України» (НЕЦУ), обласним комунальним закладом «Харківський організаційно-методичний центр туризму», Харківською державною науковою бібліотекою ім.В.Г.Короленка, громадською організацією Green Art Tour, Українською природоохоронною групою (UNGG) в рамках проєкту «Мережа інформаційно-рекреаційних центрів підтримки природно-заповідних територій як складова відновлення та управління екосистемами громад», що подавався на Конкурс грантів для надання підтримки з впровадження ініціатив, спрямованих на захист довкілля, оголошеним ПРООН в Україні, з Молодіжно-освітнім простором «КутОк» в рамках проєкту «СПІЛЬНО. ТОЧКИ ЗУСТРІЧІ», що реалізується у співпраці з ГО Фонд «Професійний розвиток Харкова» за підтримки Дитячого фонду UNICEF Ukraine та Міністерства молоді та спорту України, з Франкфурським зоологічним товариством з 1858 (Франкфурт на Майні, Німеччина).

Також налагоджена співпраця з Краснокутською селищною радою, сільськими радами Краснокутського району, Краснокутською молодіжною радою, КЗ «Краснокутським районним центром соціальних служб», Краснокутською дитячою бібліотекою-філією тощо.

Для публікацій новин з наукової, природоохоронної та екологічної освітньо-виховної діяльності в соціальній мережі Інтернет діють сторінки:

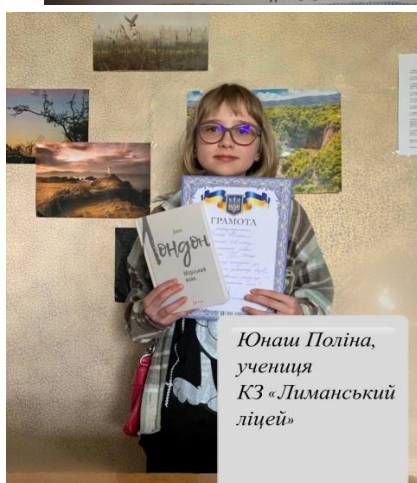
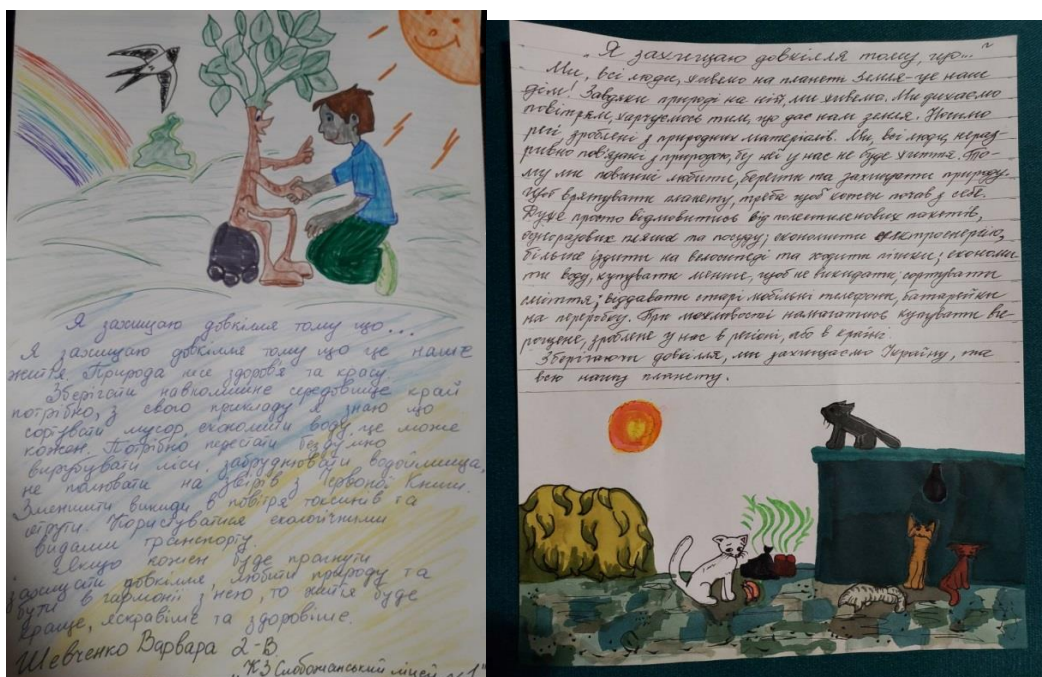
<https://www.facebook.com/NationalParkSlobozhanskiy>, (5,7 тис. активних учасники групи), @slobozhanskiy_park в instagram (1017 підписників) та сайт <http://slobozhanskiy.in.ua/>.

Упродовж 2023 року розроблено та виготовлено Календар перекидний на 2024 рік «Ягоди НПП «Слобожанський», буклет «Туризм та відпочинок в НПП «Слобожанський», блокноти, кулькові ручки, магніти з використанням символіки Парку.

З метою більш якісного інформування населення і відвідувачів про діяльність Парку, анонсування запланованих заходів та подій на території Парку працює офіційний сайт НПП «Слобожанський» за адресою <http://slobozhanskyi.in.ua/>.

Екологічна освіта та рекреаційна діяльність протягом 2023 року у НПП «Дворічанський» не проводилась через військову агресію російської федерації та часткову окупацію території парку, активні бойові дії та мінування території, руйнування офісного приміщення разом з наявним обладнанням, переведенням працівників на простій.

НПП «Гомільшанські ліси» у 2023 році проведено освітні творчі конкурси: конкурс малюнків «Вода і життя – нероздільні», приурочений до Всесвітнього дня водно-болотних угідь; конкурс соціальних відеороликів «За що я люблю дику природу?», приурочений до Всесвітнього дня дикої природи; конкурс творчих робіт – творче есе на тему «Я захищаю довкілля, тому що...» приурочений до Дня зникаючих видів; конкурс дитячого малюнка на тему: «Друге життя відходів»; конкурс творчих робіт «Подаруй ялинці життя», приурочений до Дня вічнозелених рослин та передноворічній ялинковій кампанії. У конкурсах прийняли участь освітні заклади Зміївської та Слобожанської громад Чугуївського району (далі – фото-звіти конкурсів).



Юнаш Поліна,
учениця
КЗ «Лиманський
ліцей»





Мельникова Софія, учениця 3 класу КЗ "Соколівський ліцей..."




Харіна Злата, учениця 5 класу Бірківського ліцею








Срмаков Дмитро (5 клас Таранівський ліцей)



**Результати конкурсу
«Подаруй ялинці життя»
1 місце:**



Проведено 5 еколого-освітніх онлайн-лекцій на платформі Zoom на тему: «Роль мертвої деревини у природі», «НПП «Гомільшанські ліси» - основні пам'ятки природи Парку, представники флори та фауни, які занесені до Червоної книги України»; 4 еколого-освітні лекції для дітей с. Задонецьке, Зміївської громади Харківської області (місце проведення - Задонецька сільська бібліотека); 2 еколого-просвітницькі лекції для вихованців студії Clever-fox на тему «Знайомство із НПП «Гомільшанські ліси» (місце проведення – центральний парк м. Зміїв Харківської області); 1 еколого-освітня лекція для персоналу закладу відпочинку Park Rost Club (місце проведення - с. Гайдари Зміївської громади Харківської області).

Проведено інтернет-вікторини: «Первоцвіт», «До Всесвітнього дня біорізноманіття», «До Всесвітнього дня навколишнього середовища», «До Дня

працівника ПЗФ», «До Міжнародної ночі кажанів», «До Всесвітнього дня прибирання», «До Всесвітнього дня тварин».

Ведеться робота на сайті та у соціальних мережах: встановлено функціонал для організації вікторин на сайті парку, де опубліковано 60 новин; у соціальній мережі «Фейсбук» опубліковано 306 новин, соціальної мережі «Інстаграм» – 44 новини.

Розроблено лекції на теми: «День лісів», «День птахів», «День довкілля», «Первоцвіти», «Роль мертвої деревини у природі», «Цінність природно-заповідних територій», «Урок до дня працівника природно-заповідного фонду».

15.13. Міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища

Впродовж 2023 року відбувалось підписання угод, меморандумів Харківської обласної військової адміністрації, органів місцевого самоврядування Харківської області з міжнародними організаціями, адміністративно - територіальними одиницями іноземних держав з метою налагодження співробітництва у сфері охорони довкілля.

Всього було підписано 4 документа, зокрема укладено:

- Меморандум про взаєморозуміння між Харківською обласною військовою адміністрацією та Філією Welthungerhilfe в Україні.

Серед основних напрямків діяльності цього меморандуму: забезпечення гідних умов життя для постраждалого населення, зменшення вразливості до екологічних ризиків та ризиків у сфері захисту, що дозволить їм зміцнити стійкість через заходи з економічного розвитку.

Також було підписано угоди територіальними громадами Харківської області з адміністративно - територіальним одиницями США «Про встановлення побратимських відносин»:

- Угода між Куп'янською міською територіальною громадою, Харківська область, Україна і округом Девіс, штат Юта, Сполучені Штати Америки;

- Угода між Печенізькою міською територіальною громадою, Харківська область, Україна і містом Вайнгард, штат Юта, Сполучені Штати Америки;

- Угода між Чугуївською міською територіальною громадою, Харківська область, Україна і містом Клірфілд, штат Юта, Сполучені Штати Америки.

Пріоритетними сферами для посилення співробітництва у вищезазначених угодах спільно визначено дослідження, розробку та комерційні сектори стійких технологій, включаючи такі розділи, як «Чиста енергія», «Агроінновації», «Стала біоекономіка». В рамках угод планується розробляти та впроваджувати конкретні проекти, які приносять взаємну вигоду на основі принципів безпеки, екологічної відповідності, комфорту, інклюзивності, енергоефективності та технологічності.

Налагоджена співпраця з міжнародними організаціями і фондами щодо запровадження програм (проектів) технічної допомоги у сфері охорони довкілля.

У 2023 році запроваджувались проекти міжнародної технічної допомоги: Швейцарське бюро співробітництва (ШБС/SDC): Мереф'янська міська рада з 2016 року є підписантом загальноєвропейської ініціативи «Угода Мерів».

Громада взяла на себе добровільні зобов'язання до 2030 року зменшити викиди CO₂ на території Мереш'янської громади щонайменше на 30 %, сприяючи, таким чином, розвитку екологічно орієнтованої економіки та підвищенню якості життя. Спеціалісти Мереш'янської міської ради отримують інституційну підтримку від експертів у вигляді тренінгів та семінарів. Строк реалізації проєкту: 12.09.2018- 2024.

Міжнародна організація uRADMonitor: Громадська організація SaveDnipro, у межах спільної діяльності з міжнародною організацією uRADMonitor, що займається виробництвом приладів автоматичного моніторингу довкілля, реалізує спільний проєкт із запровадження громадського моніторингу радіаційного фону в Україні. До проєкту у червні 2023 року доєдналася Мереш'янська громада.

В рамках проєкту було встановлено станцію спостереження радіаційного фону URADMonitor Model A3 на будівлі Мереш'янської міської ради. Дані моніторингу будуть доступні для усіх охочих на карті радіаційного фону системи Saveeobot та на мапі контролю радіаційного стану офіційного ресурсу Міндовкілля – ЕкоЗагроза.

Німецьке енергетичне агентство (dena) та Німецьке товариство міжнародного співробітництва(GIZ): в рамках Проєкту експертної підтримки Уряду України у впровадженні Проєкту «Справедливої Трансформації» Мереш'янською громадою була укладена грантова Угода № 81282301 з Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ).

Завдяки співпраці Мереш'янської громади з Німецько-Українським енергетичним партнерством та Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ) у 2023 році було отримано 48 сонячних модулів та трансформатор на бкВ.

Також фахівці Мереш'янської міської ради пройшли навчання у Німеччині у 2023 році. Заплановано отримання громадою мобільної теплової установки на базі SOKRATHERM GG 530 (без додаткової акумуляторної батареї) у 2024 році. Сума наданої допомоги склала 15 005,00 євро.

Північна екологічна фінансова корпорація «НЕФКО»: проєкт «Покращення якості надання комунальних послуг, робіт з поводження з твердими побутовими відходами та аварійного ремонту мереж у Первомайській міській територіальній громаді». Придбано для комунальних підприємств громади телескопічний навантажувач, міні-екскаватор, поворотний екскаватор та 40 металевих багатосекційних контейнерів для роздільного збору сміття, що вже встановлені по вулицям громади. Допомога була надана у 2024 році. Сума наданої допомоги склала 367 970,00 євро. Строк реалізації проєкту: 2023 – 2024 р.р.

Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ) та Державний секретаріат з економічних питань Швейцарської Конфедерації (SECO): у Чугуївській міській територіальній громаді в 2023 році запроваджувався проєкт «Просування енергоефективності та імплементації Директиви ЄС про енергоефективність в Україні».

Метою проєкту є поліпшення використання рамкових умов з підтримки енергоефективності в Україні, в тому числі:

1. Впровадження енергетичного менеджменту у громадах-партнерах.

2. Включення енергоефективних заходів у процедури технічного обслуговування і догляду громадських споруд.
3. Зниження використання енергетичних ресурсів та викидів парникових газів у атмосферу.

Участь Чугуївської міської територіальної громади у проєкті дозволила систематизувати підхід до муніципального енергоменеджменту та утворити більш сталу систему. В рамках участі в проєкті зібрано та систематизовано дані про всі бюджетні будівлі громади (опалювальна площа, витрати тепла та електроенергії за останні роки тощо). Окрім навчальної складової, участь у проєкті дозволяє покращити матеріально-технічну базу: отримано обладнання для проведення онлайн навчання в рамках проєкту, а саме спікерфон та веб-камеру, а також «Набір енергоменеджера», який містить обладнання для проведення експрес-енергоаудитів, самостійного аналізу необхідності впровадження заходів з енергоефективності та контролювання їх результатів: тепловізор, детектор CO₂, даталогер-реєстратор температури та вологості, люксметр, лазерний далекомір, кейс для вимірювального обладнання.

Строк реалізації проєкту: 01.07.2020 - 30.06.2025.

Протягом 2023 року Науково-дослідною установою «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» подовжувалася реалізація проєкту ERASMUS+ ПРОЄКТ 619119-EPP-1-2020-1-NL-EPPKA2-SVNE-JP «СИНЕРГІЯ ОСВІТНІХ, НАУКОВИХ, УПРАВЛІНСЬКИХ ТА ПРОМИСЛОВИХ КОМПОНЕНТІВ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ КЛІМАТОМ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗМІНИ КЛІМАТУ» (CLIMAN), мета якого допомогти університетам Грузії, Республіки Білорусь і України стати центрами розвитку досліджень кліматичного менеджменту для прискорення інтеграції в світовий кліматичний ринок і реалізації світових вимог по кліматорегулюванню шляхом придбання кращих європейських практик у сфері запобігання зміні клімату, адаптації та мінімізації наслідків.

Координатор проєкту: Нідерландська бізнес-академія, Нідерланди.

Партнери проєкту: університет Фоджа, Італія; університет прикладних наук, Німеччина; університет імені Миколаса Ромеріса, Литва; університет Туріба, Латвія; Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Україна; університет «КРОК», Україна; Національний університет "Львівська політехніка", Україна; Державний університет імені Акакі Церетелі Кутаїсі, Грузія; Державний університет Батумі імені Шота Руставелі, Грузія; консалтингова компанія Халтгрэн, Німеччина.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна протягом 2023 року активно розвивав міжнародне співробітництво, розширював напрями міжнародної академічної мобільності та реалізовував проєктну й договірну діяльність, зокрема в галузі охорони навколишнього середовища та сталого розвитку.

На сьогодні Каразінський університет має двосторонні договори про співробітництво з 250 організаціями-партнерами з 55 країн світу, у тому числі 17 країн Європейського Союзу. Протягом 2023 року було підписано 27 нових договорів та меморандумів про співпрацю з закордонними партнерами.

У межах програми «Єднання» (Twinning), ініційованої організацією Cormack Consultancy Group у партнерстві з об'єднанням університетів Великої Британії «Universities UK», протягом 2023 року було реалізовано низку спільних ініціатив з Університетом Йорка (Велика Британія).

Дослідницький грант у розмірі 140 000 фунтів стерлінгів було надано в межах ініціативи Twinning як частина програми UK-Ukraine R&I. Це модель міжінституційної співпраці, що координується організацією Cormack Consultancy Group та Фондом Президента України з підтримки освіти, науки та спорту за підтримки організації Universities UK International. За цієї грантової підтримки було реалізовано спільний проєкт «Kharkiv-York Partnership Towards a Zero Pollution Environment in Post-War Ukraine» (керівники проєкту: Алістер Боксал, директор центра Екологічного ризику університета Йорку (Велика Британія) та Ганна Тітенко, директор ННІ екології Каразінського університету (Україна)). Проєкт спрямований на розв'язання цілої низки проблем із забрудненням, з якими стикається Україна під час війни, в т. ч. дослідження ролі найнебезпечніших хімічних речовин та сумішей, яку вони відіграють у забрудненні водою та навколишнього середовища, вивченню різних способів очищення стічних вод та повітря в житлових приміщеннях, розроблення інноваційного проєкту з деградації мікробабуднювачів холодною плазмою. У межах проєкту відбулася літня школа, у якій взяли участь 14 аспірантів та викладачів з чотирьох факультетів та навчально-наукових інститутів Каразінського університету.

У 2023 році Каразінський університет реалізовував декілька проєктів, що фінансувалися європейським Виконавчим агентством з досліджень (REA) у межах найбільшої Рамкової програми з фінансування науки та інновацій Горизонт – 2020 та Горизонт Європа, а саме:

- проєкт програми Горизонт 2020 «Сприяння трансформації міської системи харчування через впровадження інноваційних лабораторій життя» / FUSILLI – 2020– 2024, на базі соціологічного факультету (керівник проєкту від університету: Олена Мурадян, декан соціологічного факультету);

- проєкт програми Горизонт Європа «Геноміка біорізноманіття Європи» / BGE – 2022–2026, на базі біологічного факультету;

- проєкт програми Горизонт Європа «Ніч науки» / «European Researchers' Night 2022–2023» – на базі ННІ екології, біологічного та історичного факультетів та ННІ «Фізико-технічний факультет».

Також у 2023 році за грантової підтримки різних фондів та донорських організацій було реалізовано:

- Еразмус+ «Multilevel Local, Nation- and Regionwide Education and Training in Climate Services, Climate Change Adaptation and Mitigation (ClimEd)» (керівник проєкту від університету: Надія Максименко, зав.кафедрою, ННІ екології).

- Проєкт з академічної мобільності з Університетом Західної Аттики, Греція за програмою Еразмус+ (2016–2027 рр.) (керівник проєкту: Ганна Тітенко, директор, ННІ екології).

- Проєкт World Wide Fund for Nature Ukraine у рамках проєкту SIDA P1400 / A1900 – «INSURE: movIng Nature baSed climate solutions into Ukraine's Reform

agenda» (запровадження природоорієнтованих рішень в Порядок денний реформ в Україні) (Андрій Ачасов, зав.кафедрою, ННІ екології).

• Проект № SG54920 «Фіксація шкоди, завданої природним комплексам Харківської області, внаслідок війни» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства Швеції в Україні (Андрій Ачасов, Олег Селіверстов, ННІ екології).

У червні 2023 року в Єрмілов Центрі Каразінського університету відбувся Kharkiv Green Urban Fest 2023 у межах реалізації міжнародного науково-дослідного проекту Fusilli (Fostering the Urban Food System Transformation through Innovative Living Labs Implementation).

Представники Каразінського університету взяли участь у міжнародних літніх школах, в т. ч. 26 червня – 07 липня 2023 року – 19-та літня школа «Екологічні аспекти глобального соціально-економічного розвитку» («EkSoc») у Лодзькому університеті (Лодзь, Польща); 6–14 липня 2023 року та 17–30 серпня 2023 року – літні школи у межах проекту «Партнерство між Харковом та Йорком на шляху до нульового забруднення навколишнього середовища в післявоєнній Україні» на базі кампусу Університету Йорка у м. Йорк, Велика Британія.

Вже третій рік поспіль Каразінський університет як асоційований партнер, єдиний серед українських закладів вищої освіти, реалізує партнерські ініціативи у межах Альянсу Європейських університетів «Аврора» програми Еразмус+ за напрямом КА2 «Альянси для розвитку інновацій».

У 2023 році Національний науковий центр «Інститут Ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н.Соколовського» (далі - ННЦ «ІГА імені О.Н.Соколовського») в рамках проекту Глобального екологічного фонду «Інтегроване управління природними ресурсами в деградованих ландшафтах в лісостеповій та степовій зонах України» надано послуги Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН щодо удосконалення Національної бази даних ґрунтових профілів для Національної системи моніторингу нейтрального рівня деградації земель України; підготовлено цифрову ґрунтову карту масштабу 1: 200 000 для Миколаївської області відповідно до стандартів WGS84 з національною та міжнародною класифікацією ґрунтів українською та англійською мовами. Також виконано переклад Міжнародного кодексу добрив ФАО на українську мову та проведено його видавниче макетування, макет Кодексу надіслано для погодження до видавничої групи ФАО.

З жовтня 2023 року завдяки підтримки Офісу ФАО в Україні ННЦ «ІГА імені О.Н.Соколовського» залучено до виконання великомасштабного проекту ФАО та Всесвітньої продовольчої програми ООН щодо розмінування та реабілітації ґрунтів України. Підготовлено та укладено Лист-Угоду на надання послуг щодо «Технічної підтримки оцінки здоров'я ґрунтів, постраждалих від війни» (2023-2024 рр.), в рамках якої у 2023 році розроблено та погоджено технічні вимоги за головними напрямками досліджень; розроблено першу редакцію Інструкції з відбирання проб ґрунтів, забруднених під час бойових дій, проведено відповідний тренінг для представників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, яких залучено до відбору зразків на території Харківської області; ведеться підготовка до аналітичних досліджень ґрунтових зразків.

За угодою з Представництвом компанії «РЕГАЛ ПЕТРОЛЕУМ КОРПОРЕЙШН ЛІМІТЕД» (Великобританія) проведено ґрунтово-екологічне обстеження території нафтогазовидобування для встановлення відповідності фактичного стану ґрунтів вимогам нормативних документів, розроблено рекомендації та обчислено економічний і соціальний ефект: оптимізовано вартість і якість виконання моніторингу довкілля у лісових та аграрних масивах, а також населених пунктах поблизу джерел забруднення газовидобувної галузі виробництва; проведено відокремлення впливу нафтогазових підприємств на довкілля України від наслідків збройної агресії російської федерації.

На замовлення науково-дослідної установи з Нідерландів «Клімат і стійкий розвиток» ННЦ «ІГА імені О.Н.Соколовського» у 2023 році розроблено перспективний план післявоєнного розвитку біогазового виробництва в Україні. Визначено основні напрями відбудови регіонально незалежних енергетичних біогазових потужностей.

У грудні 2023 року ННЦ «ІГА імені О.Н.Соколовського» організовано та проведено міжнародну науково-практичну он-лайн конференцію «Soil cover of Ukraine in the conditions of hostilities: state, challenges, activities for soil restoration» з англomовними презентаціями за участю представників Європейської Комісії, Офісу ФАО в Україні, та Глобального ґрунтового партнерства ФАО.

ВИСНОВКИ

З початку агресії Російської Федерації проти України і дотепер Харківська область щодня потерпає від ворожих обстрілів. За час війни природним ресурсам області спричинено величезні збитки.

Внаслідок бойових дій пошкоджуються всі природні ресурси: землі від забруднення та засмічення різного виду відходами, атмосферне повітря – від щоденних викидів внаслідок вибухів та пожеж, водні об'єкти, лісові ресурси, тваринний світ, природно-заповідний фонд – від ворожої техніки, забруднення та навмисного знищення.

За результатами аналізу стану управління відходами в Харківській області можна стверджувати, що у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України ситуація у сфері поводження з відходами є складною, з тенденцією до погіршення.

Ураховуючи існуючий стан з відходами в області, є необхідність коригування передбаченої Регіональним планом управління відходами у Харківській області моделі управління відходами, у тому числі з урахуванням вимог європейських директив та стандартів, що регламентують ці питання. Зокрема, необхідним є поділ всієї області на кластери, з визначенням раціональних та економічно обґрунтованих місць розташування підприємств з обробки і видалення побутових відходів, сміттесортувальних пунктів, відповідних технологій та потужностей таких об'єктів, міжмуніципальна взаємодія. Очевидною є потреба залучення донорських коштів до реалізації ефективної схеми управління відходами у регіоні, оскільки вжиті заходи «власними фінансовими силами» будуть мати виключно локальний ефект та не змінять загальної ситуації у області.

Основним напрямком роботи у сфері управління відходами буде корегування Регіонального плану управління відходами у Харківській області та розробка інвестиційного проекту обробки і видалення твердих побутових відходів в Харківській області.

За даними спостережень Харківським регіональним центром з гідрометеорології у 2023 року на 10 стаціонарних пунктах спостереження (ПСЗ), обладнаних комплектними лабораторіями «ПОСТ-1» та «ПОСТ-2», рівень забруднення повітря в місті Харкові за індексом забруднення атмосфери (ІЗА₅) становив 2,89 та характеризувався, як низький.

Найбільш забрудненим районом міста Харкова - район Іванівки (ПСЗ № 13, вул. Пащенківська, 4) з індексом забруднення 3,38, найменш забруднений - район Баварії (ПСЗ № 21, вул. Врубеля, 53) з індексом 1,37.

Індекс забруднення атмосферного повітря по стаціонарним пунктам спостереження міста Харкова

№ ПСЗ	Адреса	Індекс забруднення атмосфери м. Харків, 2023 рік
№ 9	район вул. 23 Серпня, 34	2,92
№ 11	Центральний район, пров. Театральний, 6	2,27
№ 12	607 м/р, вул. Гв. Широнінців, 44	1,9

№ 13	район Іванівки, вул. Пащенківська, 4	3,38
№ 16	район Холодної гори, вул. Холодногірська, 4	2,83
№ 17	район Сокольників, перехрестя вул. Дерев'янка та Белгородського шосе	2,28
№ 18	район пр. Героїв Сталінграду, 3	2,7
№ 19	район Салтівське шосе, 120	2,01
№ 21	район Баварії, вул. Врубеля, 53	1,37
№ 24	район 15 міської лікарні, вул. Ак.Павлова, 46	2,4

Аналізуючи матеріали спостережень за станом атмосферного повітря міста Харків за 5 останніх років (за виключенням 2022 року) відзначаємо тенденцію до погіршення по діоксиду сірки, діоксиду азоту, фенолу, формальдегіду, оксиду азоту, кадмію, залізу, мангану, міді, нікелю, свинцю та цинку.

Намітилась незначна тенденція покращення якості атмосферного повітря по пилу, оксиду вуглецю та сажі. Не змінився рівень забруднення по сірководню, аміаку та хрому.

У рейтингу комплексних індексів забруднення атмосферного повітря міст України, який складається за результатами спостережень гідрометеорологічних організацій у 35 містах України, у 2023 році Харків посів 32 місце що є найкращим з показників серед обласних центрів України.

За даними досліджень масивів поверхневих вод в межах Харківської області Регіональним офісом водних ресурсів у Харківській області зафіксовано незначні перевищення екологічних нормативів якості по пріоритетним та басейновим специфічним показникам. Значення пріоритетних показників в значній мірі знаходяться за межею визначень. Одночасно спостерігається перевищення нормативних значень по басейновим специфічним речовинам за рибогосподарськими нормативами по марганцю та цинку, що має систематичний характер (концентрації знаходяться в межах багаторічних значень).

Також спостерігалось перевищення за специфічними рибогосподарськими показниками. Встановлено перевищення рибогосподарських нормативів по амоній-іону 1-6,0 ГДК, по нітрит-іонам 1-4,0 ГДК, по БСК5 1-1,4 ГДК, по нафтопродуктам 1-6,5 ГДК.

За результатами досліджень у районі поверхневого питного водозабору з р. Сіверський Донець КП «Харківводоканал» концентрації фізико-хімічних показників та металів не перевищувала «Гігієнічних норм якості води водних об'єктів для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення» (Наказ МОЗ №721 від 02.05.2022). Середньорічна концентрація органічних та біогенних сполук у районі поверхневого питного водозабору з р. Сіверський Донець КП «Харківводоканал» була в межах: ХСК - 20,0 мгО/дм³, БСК5 – 2,46 мгО/дм³, нітроген загальний - 0,68 мг/дм³, фосфор загальний - 0,13 мг/дм³, сухий залишок – 580,0 мг/дм³.

Внаслідок ведення активних бойових дій зафіксовані випадки руйнування очисних споруд, гребель, порушення роботи промислових підприємств, що спричинили аварійні скиди забруднюючих речовин. Також, враховуючи безпекову ситуацію, неможливо здійснювати в повному обсязі моніторинг стану масивів поверхневих вод та реалізовувати природоохоронні заходи.

У сфері охорони і раціонального використання водних ресурсів на території Харківської області в результаті ведення військових дій визначаються наступні небезпечні екологічні наслідки:

- забруднення органічними, біогенними, небезпечними речовинами, що спричинене: руйнуванням, зупиненням, порушенням технологічного процесу очисних споруд; руйнуванням, зупиненням, порушенням технологічного процесу підприємств (в тому числі складів, баз нафтопродуктів); прямим потраплянням забруднюючих речовин з ракет, снарядів військової техніки, їх змивом, просочуванням в зонах бойових дій;
- гідроморфологічні зміни, що спричинені: зміною гідрологічного режиму внаслідок руйнування, порушенням режиму експлуатації гідротехнічних споруд (греблі, дамби, шлюзи); забором води для ліквідації дефіциту води для питних та інших потреб;
- аварійне забруднення, в тому числі внаслідок зруйнування інфраструктури і відсутності контролю.

Що стосується питання відновлення біорізноманіття водних живих ресурсів (ВЖР) у водних екосистемах області, поновлення стратегічних рибних запасів області, зазначаємо, що після відбудови дамб та відновлення необхідного об'єму води у водоймах необхідно провести аналіз якісного складу водних об'єктів з подальшим вирішенням питання щодо вилову ВЖР по кожному водному об'єкту окремо; здійснити внесення (вселення) ВЖР та розглянути питання заборони вилову ВЖР на декілька років для відновлення популяції; облаштувати штучні нерестовища, відновити транспортні артерії (мости) у тому числі з метою доступу до водойм.

Залишається проблемним питання забруднення лісових земель вибухо-небезпечними матеріалами. Ліси є найбільш складним об'єктом для розмінування. Так, площа лісових насаджень регіону, що потребують розмінування складає 180,4 тис. га. Крім того, 7,2 тис. га лісових насаджень ще знаходяться на окупованій території.

Проведення розмінування території Харківської області дасть можливість безпечно та без перешкод здійснювати заходи інспекційного реагування, фіксування подій та збитків завданих державі збройною агресією Російської Федерації.

У сфері заповідної справи першочерговим завданням є проведення інвентаризації територій та об'єктів природно-заповідного фонду за участю фахівців провідних наукових установ регіону з метою встановлення їх актуальної цінності та розміру збитків.

Зазначені проблемні питання виникли через активні бойові дії та завдають величезної шкоди всім природним екосистемам: пожежі та викиди продуктів згоряння, руйнування дамб (гребель), берегів, спуски води, пожежі лісових масивів та зелених насаджень, знесення та пошкодження дерев до ступеня припинення росту, забруднення ґрунтів, псування та нищення ріллі, засмічення земельних ресурсів будівельними відходами внаслідок руйнацій.

Отже, основною проблемою є продовження активних бойових дій в окремих районах області. Натепер головною умовою відновлення та сталого розвитку регіону є їх припинення.